TUVALETİN SOSYAL TARİHİ

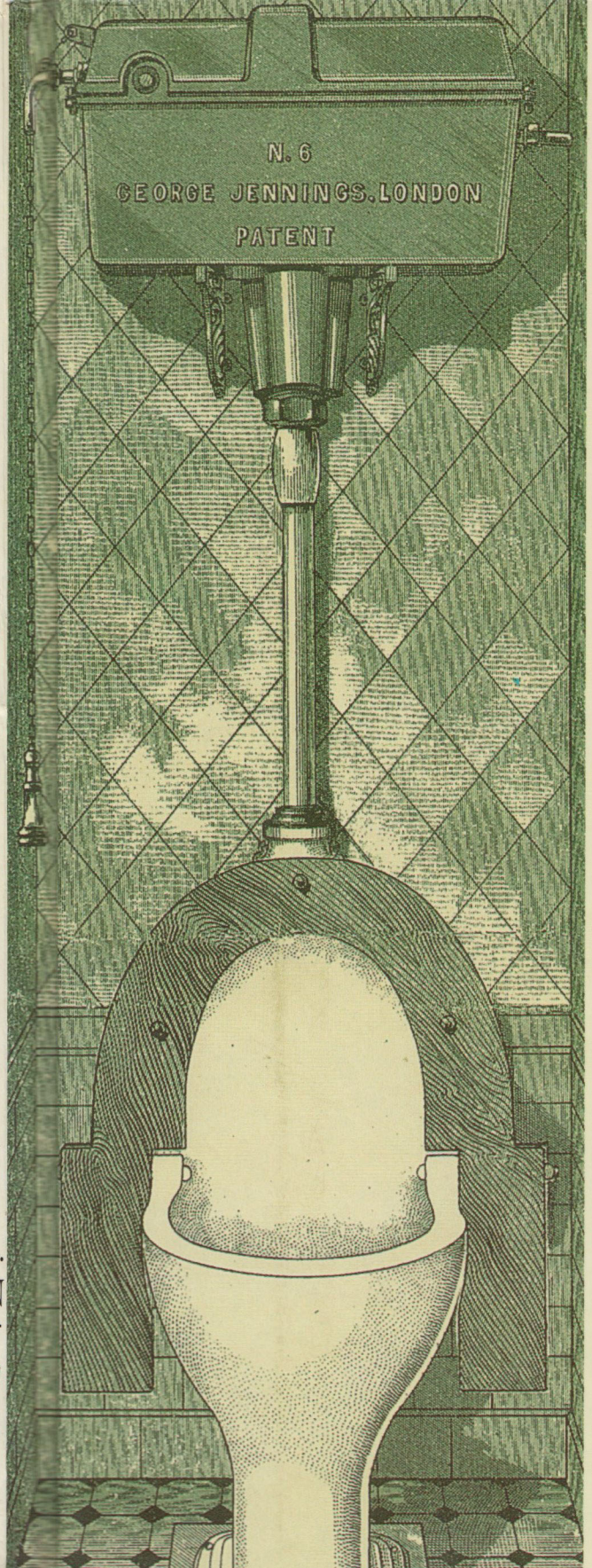

BAY PORSELEN

JULIE L. HORAN

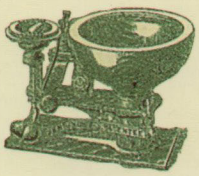

Milliyet KİTAPLARI

TUVALETİN SOSYAL TARİHİ

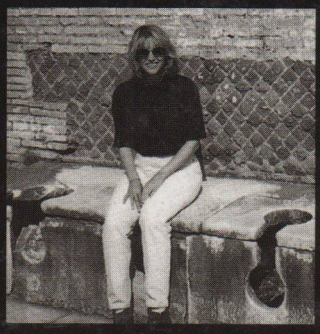

BAY PORSELEN

JULIE L. HORAN

Milliyet KİTAPLARI

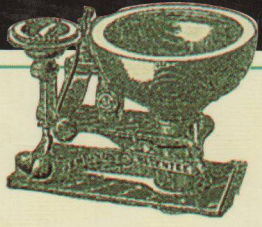
Çağımızın insanı artık şu gerçeği kabul etmek durumunda: Tuvalet, yaşamın merkezidir. Kutsal Roma İmparatoru V. Charles, 1500'lerde, bir tuvalette dünyaya gözlerini açmış; Elvis ise yine bir tuvalette dünyaya veda ederek, bu "hacet" yerinin insan yaşamındaki önemini adeta vurgulamışlardı. Kral VIII. Henry'nin siyah kadifeden ve iki yüz altın çiviyle kaplanmış bir oturağı vardı. Kral XIV. Louis, tuvalete gitmek için bir konuşmanın kısa kesilmesinin yakışıksız olduğuna inanır, bu nedenle, ziyaretçilerini, oturağının üstündeyken kabul ederdi!

Yüzyıllardır değişik biçimlerde tuvalet gereksinimini karşılayan insanoğlu, tuvaletin yaşamsal önemi konusunda, doğrusu, fazla da kafa yormamıştır. Sözgelimi ilk sifonlu tuvaleti kim icat etti sorusuna doğru yanıt verecek kişi sayısı pek fazla değildir! Tuvaletin icadından önce insanlar ne kullanıyorlardı? Tuvaletten söz ederken neden "taht" deniliyordu?

İşte bu kitapta, yukarıdaki sorularla birlikte başka birçok soruya da yanıt aranıyor...

Başlangıçta rahatlama, doğanın kucağında gerçekleştiriliyordu. İnsanlar entelektüel ve toplumsal olarak ilerledikçe, temizlik önlemleri de gelişme gösterdi. Geçmişte, insan dışkısını ortadan kaldırmanın yolu, bir kapta biriktirdikten sonra pencereden dışarı fırlatma biçimindeydi. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında Avrupa'da ve özellikle İngiltere'deki kolera salgınları tuvaletin gelişmesini ve bunların halk tarafından benimsenmesini hızlandırdı.

Elinizdeki kitap, İÖ 3000 yıllarına ait İndus Vadisi'nde bulunan ilk tuvaletlerden, yirminci yüzyıl Japonya'sındaki yüksek teknoloji ürünü tuvaletlere kadar uzun bir evrim geçiren "tuvalet" olgusunun eğlenceli bir hikâyesini sunuyor.

9 789753 253680

ISBN 975 -325 -368-0

Julie L. Horan

Tuvaletin Sosyal Tarihi

Bay Porselen

Tuvaletin Sosyal Tarihi
Tarih Dizisi

Copyright © 1996 by Julie Horan
© 1997 Türkiye Yayın Hakları:
AD Yayıncılık A.Ş.
Kesim Ajans aracılığıyla alınmıştır.

1. Basım:
Eylül 1997
ISBN 975-325-368-0

Yazan:
Julie HORAN
Çeviren:
Gül Çağalı GÜVEN
Resimleyen:
Deborah FRAZIER

Genel Yönetmen:
Yalvaç URAL
Koordinatör:
Gülgün A. ÇARKOĞLU
Sorumlu Müdür:
Necati GÜNGÖR

Görsel Yönetmen ve Kapak Tasarımı
Aziz YAVUZDOĞAN
Dizgi/İç Düzenleme:
Gülay EKAL
Düzelti:
Tekin ERGUN

Basıldığı Yer:
Şefik Matbaası, Tel: 0. 212. 551 55 87

Cilt:
Hürriyet Halkalı Tesisleri, Tel: 0.212. 698 58 58

AD Yayıncılık A.Ş.
Doğan Medya Center, Bağcılar 34554-İSTANBUL
Tel.: 0.212.505 61 06, 505 64 16, Fax.: 0.212.505 64 13

Julie L. Horan

Tuvaletin Sosyal Tarihi

Bay Porselen

Başlamadan Önce

Tuvalet, yaşamın merkezidir. Annesinin oturakta otururken dünyaya getirdiği, geleceğin Almanya ve İspanya Kutsal Roma İmparatoru V. Charles için yaşam 1500'lerde bunlardan birinde başlamıştı. Ve bunlardan birinde ölen Elvis, tuvaletin (bazıları için de) ölümün merkezi olduğunu kanıtlamıştır. Tuvalet ve daha eski biçimlerinin yüzyıllardır insanlığın gereksinimlerini karşılamasına karşın, tuvaletin tarihini bilen çok az kişi vardır. İlk sifonlu tuvaleti kim icad etti? Hayır, Thomas Crapper değil. Tuvaletin icad edilmesinden önce insanlar ne kullanıyorlardı? Neden tuvaletten taht diye bahsedilir?

Bu kitapta, bu ve başka sorulara yanıt getirebileceğimi umuyorum. Ama başlamadan önce, bazı okuyucuların değindiğimiz olguları sözü geçen bazı kültürlere karşı bir parça saldırgan olarak değerlendirebileceği düşüncesiyle, kaynaklarımı açıklamak istiyorum. Reklamlar, günlükler ve skatolojik (dışkı inceleme bilimi -çev.) eserleri taramak suretiyle, çok garip öykülerden oluşan bir koleksiyon derledim. Kaynaklarımın birçoğu keşifler çağı boyunca Batılı gezginlerin eserleriyle, yeni toprakları araştırdıkları ve karşılaştıkları yerli halkların uygulamaları hakkında raporlar hazırladıkları dönemin İngiltere'sinden geliyor. Anlatıların doğruluğu, çeşitli yazarların kişisel değerlendirmelerine dayanıyor. Ne ki, birkaç özel örnekte, başka tanıkların doğrulamaları da söz konusu. Niyetim kimseyi incitmek değil, yalnızca tuvaletin tarihi paralelinde bazı ilgi çekici alışkanlıkları ortaya koymak.

Haydi şimdi içerde ne olduğuna bir göz atalım. Başlangıçta rahatlama doğanın geniş kucağında gerçekleştiriliyordu. İnsanlar entelektüel ve toplumsal olarak ilerledikçe, temizlik önlemleri de az çok evrim gösterdi. Bazı uygarlıklar diğer gelişmelerden çok daha ileri tuvaletler geliştirdi. Daha başka toplumlar ise, temizlik açısından hayvandan çok az ileri gidebildiler. Geçmişte, insan dışkısını ortadan kaldırmanın yolu temel olarak dış-

kıyı bir kapta toplama ve içindekini pencereden dışarı fırlatma şeklindeydi. Pisliğin bu şekilde birikmesinin tahmin edilebilir yankıları, insan gelişiminin feraset dolu ve gülünç bir görünümünü vermektedir. Temizlik önlemlerinin yakın zamanlara dayanan tarihi ve tuvaletlerin gelişimi, salgın hastalıklara karşı verilen kolektif millî yanıtlardan doğdu. Ondokuzuncu yüzyılın ortasında Avrupa ve özellikle İngiltere'deki kolera salgınları, tuvaletteki gelişmeleri ve bunların halk tarafından benimsenmesini hızlandırdı.

Geleneksel tarihçiler dikkatlerini, ünlü ve güçlü insanların eylemlerinde yoğunlaştırırlar. Tarih boyunca tuvaletleri gözden geçirmenin ise toplumsal hiyerarşiler üzerinde eşitleyici bir etkisi var. Ne de olsa, rahatlamak için herkesin pantolonunu indirmesi ya da eteğini kaldırması gerekiyor. Sadece kullanılan araçlar farklılık gösteriyor. Kral VIII. Henry'nin siyah kadifeden ve ikiyüz altın çiviyle kaplanmış bir oturağı vardı. Güneş Kral XIV Louis, "banyoya gitmek üzere" bir konuşmanın kısa kesilmesinin yakışıksız olduğuna inanırdı. Ziyaretçilerinin dehşete kapılmaları pahasına, Louis onları oturağın üstünde otururken kabul ederdi. İ.Ö. 3000 yılında İndus vadisinde bulunan ilk "tuvalet"lerden, yirminci yüzyılın Japonya'daki yüksek teknoloji ürünü tuvaletlere kadar, tuvaletlerin incelenmesi yaşama eğlenceli bir bakış sunuyor.

1

Uygarlığın Şafağı

Tuvaletperverler, uygarlığın yazıyla değil, ilk tuvaletle başladığını ileri sürerler. Dışkı denetimi, insanların kendi pisliklerinden kaçmak için dünyayı dolaşmaktan kurtulup sonunda yerleşmelerini sağlayan bir gelişme oldu. Mezopotamya'daki eski çağ yerleşimleri ile İndus vadisi uygarlığı, bizim bugün uygar dünya olarak adlandırdığımız dünyanın başlangıcına damgasını vuran ilk lâğım çukurları ve kanalizasyon sistemlerini geliştirdiler. Daha İ.Ö. 3300 gibi erken bir tarihte, bugün Suriye topraklarında yer alan eski bir Mezopotamya kenti olan Habuba Kabir'de, pis suyu kentten uzaklaştıran kanallar kullanılıyordu. Hindistan'daki İndus vadisi halkı, tuğla kaplı lâğım çukurlarına dökülen helâları "akıtmak için pis su kullanıyorlardı. Mısırlılar, Yunanlılar ve inşaatçılığın üstadı olan Romalıların tümü de, dönemlerine göre son derece gelişkin temizlik sistemleri geliştirmişlerdi.

Mezopotamya

Mezopotamya "uygarlığın beşiği" olarak adlandırılır, çünkü karmaşık toplumsal kurumlar ilk olarak burada ortaya çıkmıştır. Ancak, Mezopotamya bir başka unvanı daha hak etmektedir: "Hıfzıssıhhanın merkezi." Mezopotamya halkları, insan dışkısıyla bütünleşen sorunları ilk olarak ele alanlar arasındadır.

Mezopotamya halklarından Sümerler, İ.Ö. üçüncü bin yılda Fırat ve Dicle arasındaki bölgede hüküm sürmüşlerdi. Krallar Kralı olarak tanınan hükümdarları I. Sargon başka toprakları da fethetti. Sargon'un en önemli başarısı, sarayına altı helâ yaptırarak bir temizlik örneği oluşturması oldu. Yaygın olarak kullanılan ve kullanıcı açısından tehlikeli şekil-

de kazınmayı gerektiren toprak çanaklara göre önemli bir gelişme gösteren kralın helâlarında, bir lâğım çukurunun üzerinde yer alan oturma alanı bulunuyordu. İlk tuvalet oturağı, kişinin arkasının rahatça uyacağı şekilde yapılmış büyük bir at nalını andırıyordu. Yazı ve oturaklı tuvaletin icadına karşın, banyo deneyiminin gazetenin icadıyla tamamlanabilmesinden önce daha yüzlerce yıl geçmesi gerekecekti.

İndus Vadisi

İndus uygarlığı Mezopotamya'nınkine benzer bir tarihe sahiptir. İ.Ö. üçüncü bin yılda bugünkü Pakistan yakınlarındaki alanda yerleşen Harappanlar, dikkate değer derecede ileri bir uygarlık geliştirdiler. Mohenjo-Daro'daki Harappan yerleşiminde yapılan kazılar, iki katlı binalarda kullanılacak kadar sağlam tuğlalardan inşa edilmiş çağdaş denilebilecek bir kenti ortaya çıkardı. Birçok evin, yeraltına gömülü sokak lâğım kanalına bağlantısı vardı. Tuvaletler ve banyolardaki suların boşaldığı kanallar, bir dizi lâğım çukuruna akıtılıyordu. Harappanlar, pislikten gelen güçlü kokuyu engelleme çabası içinde sokak kanallarının üstünü kapatmışlardı. Dünyadaki birçok çağdaş kentlerin bugün bile *açık* kanalizasyonlar kullanmaya devam ettikleri göz önüne alındığında, Harappanların istisnaî kent yönetiminin düzeyi daha iyi anlaşılır.

Harappanların kent merkezine inşa ettikleri dev hamam, temizliğe verdikleri önemi bir kez daha gösteriyor. Bundan başka her evde, bir tür duş olarak işlev gören banyo yeri bulunuyordu. Banyo alanının dış duvarına bağlantılı bir helâ vardı ki, bu çağdaş anlamda ilk banyoyu oluşturmaktadır. Tuğla ya da ahşap bir oturağı olan helâ, uzun süreli kullanımlar için elverişli bir konum sağlıyordu. Helâdaki atıklar bir oluk aracılığıyla sokaktaki lâğım kanalına akıtılıyordu. Bazı oluklar kanala ulaşmadan önce bittiğine göre, koku rahatsız edici olmalıydı. Eğer ev yolun gerisinde inşa edildiyse, oluk bir varile ya da lâğım çukuruna boşalıyor, ondan sonra kanala boşaltılıyordu.

Minoslular - Girit Adası

Girit'in erken dönem halkını ayırd eden özellikler zenginlik, lüks ve üsluptur. Girift altın masklar ve ince işlenmiş kadın eşyası, günlük yaşamında olduğu kadar öte dünyanın muhayyel ödüllerinde de estetik arayan bir toplumun varlığına işaret eder.

Büyük Kral Minos'un yaptırdığı Knossos Sarayı, adanın debdebeli atmosferinin tipik simgesidir. 1,400'ü aşkın odasıyla Knossos, muazzam bir saraydır. Resimler, sütunlu merdivenler, avlular ve dolambaçlı bir labirent sarayı süsler. Ama Knossos, bu inceden inceye işlenmiş dekorundan çok daha önemli bir özelliği de içinde barındırır: Sifonlu tuvaletler. Sarayın su getirme sistemi, ustaca bağlantılandırılmış konik biçimli bir dizi kiremit kanaldan oluşuyordu. Su, çatıda yağmur sularını toplayan bir sarnıçtan kanallara akıtılıyordu. Kanalların bu özel biçimi, akar suyun hızını düşürüyor, fazla akmasını önlüyordu. Sarayın banyo ve helâlarında akar su bulunuyordu. Helalarda bugünün sifonlarına benzer bir düzenek vardı. Deliğin üstü ahşap bir oturakla örtülmüştü. Dönemine göre şaşılacak bir araç olarak Knossos sarayı tuvaletleri, Giritlilerin estetik kaygıları ile koklama duyularının bütünlüğünü ortaya koyuyordu.

Truvalılar

Güzel Helen'in de yaşadığı eski Truva kenti, çağdaşları arasında yalnız ünlü Truva atıyla değil, hijyen alışkanlıklarıyla da kötü şöhret yapmıştı. Ondokuzuncu yüzyıl sonlarında ABD ordusunda süvari yüzbaşısı olan John G. Bourke, Amerikan yerlileri arasında yaptığı inceleme gezilerinde amatör bir antropolog gibi de çalışmıştı. Kazuratın Batılı ve diğer kültürlerde oynadığı tarihî rol hakkında büyüleyici bir kitap yazdı. *Scatologic Rites of All Nations* (Bütün Dünyadaki Skatolojik Uygulamalar) adlı kitabında Yüzbaşı Bourke, ilkçağ insanlarının alışkanlıklarından söz ederken, İ.Ö. 1200'de Truva vatandaşlarının "güpe gündüz" hacet giderdiklerine değinir.

British Museum'un ilkçağ koleksiyonu, eski Mısır, Yunan ve Roma'daki yaşama karşı duyulan büyük ilgiyi ve dolayısıyla bilgiyi ortaya koyar. Bu uygarlıkların her birinin temizlik sistemlerini incelemek, "Batı uygarlığının başlangıcı" üzerine bilgimizi genişletecektir.

Mısır

Mısırlılar, temizlik davasını ileri götürmek konusunda pek az şey yaptılar. En büyük katkıları Tel-el-Amarna'daki Akhenaton kentinde bulundu. İ.Ö. ondördüncü yüzyıla ait yüksek mevkideki bir memurun evi, banyo-

nun arkasındaki duvardaki bir dolaba yapılmış helayı içeriyordu. Kireçtaşından yapılmış olan oturak, daha evvel Mezopotamya'da kullanılanlar gibi, anahtar deliği biçimindeydi. İkiye ayrık yapılmış oturak, kaba etlere daha rahat uyuyor ve çağdaş tuvalet oturaklarını çağrıştırıyordu. Tuvaletin içindekiler aşağıdaki kuyuda yer alan portatif bir vazoya akıyordu.

Eski Yunan tarihçisi Herodot'un (İ.Ö. 484-425) anlatıları yalnız Yunanistan'da ortaya çıkan siyasal olaylar hakkında değil, aynı zamanda çağdaş kültürlerin yaşam tarzları hakkında da değerli bilgiler verir. Herodot yaşadığı süre boyunca Küçük Asya ve Mısır'da yolculuklar yaptı. Herodot, Mısır'dayken Mısırlıların günlük alışkanlıklarını gizemli ve şaşırtıcı olarak betimliyordu. *Histories*'inden yapılan bir seçkide, Herodot Mısır'a yaptığı ziyareti şöyle öyküler:

Mısırlılar hemen her konuda başka insanların tersine tavırlar ve âdetlere sahiptir: Bunlar arasında kadınlar pazara giderek ticaret yaparken, erkeklerin evde kalıp dokuma yapması; ... erkeklerin yüklerini başlarının üzerinde, kadınlarınsa omuzlarında taşıması; kadınların ayakta erkeklerin ise çömelerek işemesi; yakışıksız işlerin gizlice yapılması gerekirken, yakışıksız olmayanların herkesin içinde yapılmasının doğru olduğu gerekçesiyle kendilerini evde rahatlatırken yemeği sokakta yemeleri gibi.

Eski Mısır Firavunları, doğrudan doğruya tanrılardan geldiklerine inanırlardı. Ölümlü insanoğlu ile cennet arasındaki bağlantı olarak firavun, başarılı bir biçimde hüküm sürerek, uyruklarının öte dünyadaki yaşama giriş hakkını kazanmalarına yardım etmek zorundaydı. Kuraklık, hastalık ve doğal felâketler firavunun tanrısal konumunu ve iktidarda kalma yeteneğini sınardı. Başkalarını kendi üstünlüğüne inandırması, firavunun güçlü liderlik özelliklerine sahip ve şanslı olmasını gerektirirdi. Yazar Reginald Reynolds'a göre, firavunlardan biri (hangisi olduğu bilinmiyor), doğal vücut fonksiyonlarının onu ölümlülere sıkıca bağladığına inanıyordu. Göksel konumunu korumak için, firavun çareyi şafak vakti gizlice sarayından süzülüp çölde hacet gidermekte bulmuştu.

Eski Mısır'da insan ve hayvan dışkısının, leşinin, sakatatının ve diğer pisliklerinin imhası bir dizi yoldan gerçekleştiriliyordu. Doğa, küçük miktarlardaki döküntülerden kurtulmak için bazı olanaklar sunuyordu. Sıcak çöl güneşi altında bırakılan her şey ışınlarla çabucak parçalanıyordu. Birçok kişi ölmüş hayvanlarını, topladıkları çöpleri, hatta istenmeyen çocukları atmak üzere çölün bir köşesine gidiyordu. Bazıları çöpleri doğrudan doğruya nehre boşaltıyordu. Doğada leşle beslenen hayvanların varlığı da, kaldırımsız sokaklarda göz önündeki her şeyi silip süpüren kuş, köpek, kedi gibi hayvanlarla birlikte bir başka seçeneği oluşturuyordu.

Sanat eserleri leşle beslenen bu hayvanların varlığını betimler, ama bunlardan birine özel bir yer verilir: Bok böceği.

Mısırlılar bok böceğine taparlardı. Dönemin çömleklerinde, resimlerinde ve mücevherlerinde böceğin betimlemeleri yer alır. Bok böceği imgesinin, sahibi için uğursuzluğu uzaklaştıran ve talih getiren bir tılsım olduğuna inanılıyordu. İlginçtir, doğada bok böceği iğrenç, ama önemli bir görev yapar. Böcek, dışkı arar, sonra onu geniş bir alan boyunca yuvarlar. Çiftçilerin yardımcısı olarak hareket eden bok böceği toprağın verimli hale gelmesine yardım eder. Roger-Henri Guerrand *Lex Lieux* adlı kitabında, bok böceğinin, bir dışkı kümesine dikkati çekecek derecede benzediğini ileri sürer. Eski Mısırlıların kazurata tapıyor olmaları mümkün müdür? Şurası kesindir ki, bok böceği ile dışkının Mısırlılara değerli hizmetleri oluyordu.

Mısır'da yaptığı yolculuklar sırasında Herodot, Amasis adlı bir Mısır kralının, aynı zamanda kusmuk ve idrar toplama kabı olarak kullandığı altın bir tası ayaklarını yıkamakta kullandığını belirtir. Uyruklarına kendisinin bir tanrı olduğunu inandırmak için Amasis ayak tasını çaktırmadan dinsel bir yadigâra dönüştürdü. Uyrukları bu ayak tasına bir idol gibi dua ederken, Amasis ayak tasının kendisine ait olduğunu ortaya çıkardı. Ayak tasına tapmanın kendisine tapmakla denk olduğu mantığına dayanarak, Amasis kendi kutsallığını ilân etti.

İbraniler

İbranilerle uzaktan akraba olan eski Moab kabilesi, kuzenlerinden dikkat çekecek derecede farklıydı. Moabiler birden çok tanrıya taparlardı ve garip ayinler ve uygulamalar geliştirmişlerdi. Moabilerin taptığı tanrılardan birinin adı Bel-Phegor'du ve -tarım toplumlarında sık sık rastlandığı üzere- dışkı tanrısıydı. Bel-Phegor'a bir armağan sunmak isteyen inananlar, sunağın önünde pantolonlarını indirir ve hacet giderirlerdi.

Moab'ın Şittim kentinin, canavarca işlenmiş bir cinayetin mahalli olması mümkündür. Moabların kralı Eglon korkunç derecede şişman bir adamdı. Bir gün tuvalette otururken, uyruklarından Ehud'la sohbet ediyordu. Ansızın Ehud doğruldu ve hançerini kralın karnına sapladı. Eglon o kadar şişmandı ki, hançer battığı yerden çıkarılamadı. Eglon da öldü.

Temizliğin ana kurallarını koymak üzere Tanrı, onun yolundaki İbranilere aşağıdaki talimatı gönderdi (Eski Ahid 23:12) : "Kampınızın dışında, gideceğiniz belirlenmiş bir alanınız olacak. Araç gereçlerinizle bir kürek alacaksınız; dışarıda hacet giderdiğinizde bir delik kazacak ve dışkını-

zın üstünü örteceksiniz. Tanrınız sizi korumak ve düşmanlarınızı size teslim etmek üzere sizin kampınızla birlikte yolculuk edecek, bu nedenle kampınız kutsal olmalı ki, sizin aranızda yakışıksız bir şey görüp de size sırt çevirmesin."

Tanrı'nın temiz çevre arzusuna uygun olacak şekilde, birçok Yahudi evinde ilkel tuvaletler de bulunurdu. Kudüs'te Demir Çağının sonlarına ait, 15 cmlik deliğiyle taştan yapılma bir tuvalet bulunmuştur. Temizlik kurallarına, dolayısıyla tuvalete de önem verilmiştir. Yazar Reginald Reynolds'a göre, Yahudiler tuvalete, gerçi bu ibare onaltıncı yüzyıl gibi yakın bir tarihe ait olsa da, "onur evi" adını veriyorlardı. Kudüs'ün güneydoğu kapısı, çöplerin atılacağı ve oradan da Cedron ırmağına taşınacağı alanı simgeleyen kapıydı. İşlevine uygun olarak, buna Atık Kapısı deniyordu. Tembel vatandaşlar alternatif bir çöp alanı olarak kentin içinde bir yeri kullanmaya başladılar. Günah işledikleri gerçeğine karşın kaldırılmaması sonucu bu çöp yığınları artık kentin kaldıramayacağı bir boyuta kadar yükseldi. Kutsal kişilere göre çöp yığını, günahkârların cehennemde bulmayı bekleyecekleri işkenceleri simgeliyordu. İlk Hıristiyanlara göre, kötü şöhretli bu çöp dağı, Yahudilerin şeytana taparken kullandıkları bir kurban tepesi olarak nitelendirilecekti.

Kutsal Toprakları ondokuzuncu yüzyıl sonlarında ziyaret eden bir gezgine göre, hahamları dinleyen Yahudiler tuvaleti, dışkı yiyen bir tanrı gibi temiz olmayan ruhların evi olarak tanımlıyorlardı. Ruh bedene girip hastalığa yol açabileceğinden "onur evi"ni kullanırken soluk almamaya dikkat edilmesi gerekiyordu.

Eski Yunan

Yunanlılar siyaset ve felsefede özgün düşünürler olabilirler, ama onlar için kent temizliği gibi dünyevi endişeler öncelik taşımıyordu. Öteki Akdeniz milletleriyle ticaret, eski Yunan'a değerli bağlantılar sağlıyordu. Hiç kuşkusuz öteki kültürlerin unsurlarını özümsemelerinin yanı sıra kendilerine ait birçok fikri de yaydılar. Söz gelimi, Hellenik dönemden Koros heykelleri kuşku uyandıracak ölçüde Mısır tanrı ve firavun heykellerine benzerler. Bu iki ulusun temizlik sistemleri de birbirine benzemektedir. Eski Yunan'da Priene kentinin üst sınıf yurttaşlarının, Mısır'ın yüksek memurlarınınkine benzeyen tuvaletleri vardı.

Gelgelelim, Atinalıların güzelliğe olan tutkusu, onları diğer çağdaşlarından ayırmaktaydı. Yunanlılara göre, toplumu görülebilir güzellik yönetirdi. Plutark bir keresinde, günahkâr güzel bir insan ise, tanrıların

onun günahlarını bağışlayacağına işaret etmişti. Güzellik düşüncesi, eski Yunanistan'daki Sybaris kentindeki lâzımlıkta bile kendini gösterir. Kentin yurttaşları ölçüsüz lükse, tembelliğe ve gösterişli üslûba düşkünlükleriyle ün salmıştı. Sybarislilerin lâzımlığı aylaklıkları nedeniyle yarattıkları sanılmaktadır. Anlaşılan, hacet gidermek için odadan çıkmak zorunda kalmak onlar için büyük bir zahmet teşkil ediyordu. Sybarisliler süslü lâzımlıklarına o kadar bağlıydılar ki, onları bir partiye ya da yolculuğa giderken bile yanlarında taşırlardı.

Etrüskler

İ.Ö. yedinci yüzyılda orta İtalya'ya yerleşen Etrüskler, Yunanistan'dan çok etkilenen bir devlet kurdular. Roma'nın yükselişi, sonunda Roma İmparatorluğu'nun özümsediği Etrüsk kültürünü gölgeledi. Kısa süreli varlıklarına karşın, Roma'nın ilerleyişine önemli katkılarda bulundular. Etrüskler aracılığıyla Yunan felsefe ve sanatı Roma uygarlığının temeli haline geldi. Ve hıfzıssıhha alanında, Etrüskler Roma'ya dönemin en büyük kanalını bıraktılar: Cloaca Maxima.

İsa'nın doğumundan altı yüzyıl önce, Etrüskler Tiber Irmağına akan su kanalları inşa ediyorlardı. Kısa ömürlü hükümranlığının doruğu boyunca Etrürya'yı yöneten Tarquinius Sperbus (İ.Ö. 534-510), ilkçağın en büyük kanalını inşa ettirmişti. Cloaca Maxima'nın genişliği yaklaşık beş metreydi ve daha sonra Romalılar tarafından daha da genişletildi. Romalı bilimadamı Pliny (İ.S. 23-79), Cloaca Maxima'yı Roma'nın "en dikkate değer başarısı"[2] olarak tanımlar. Lâğım sistemi yedi dal halinde kentin sokaklarının altından akarak ana kanal olan Cloaca Maxima'ya ulaşıyordu. Fırtınalar sırasında kanallar hareket halindeki suyun itici basıncıyla temizleniyordu. Cloaca Maxima, inşasından yirmibeş yüzyıl sonra bugünkü Roma'da hâlâ kullanılmaktadır.

Pliny'ye göre, kanalizasyon sisteminin inşasında işe alınan (ve muhtemelen köle olan) işçiler arasında anlaşmazlık çıkmıştı. Proje çok uzun yıllar sürdü ve çok meşakkatli bir işti. Kanalın inşasında köle olarak çalışmaktan kaçmak için intihar eden işçiler oldu. İşçileri arasındaki intihar eğilimi Tarquinius'u harekete geçirdi. Buna yanıt olarak, kendi elleriyle hayatına son veren her işçinin çarmıha gerilip halka gösterileceğini bildirdi. Gömülmeden bırakılan beden, av ve leş hayvanlarına terk edilecekti. Böyle bir cezanın getireceği utanç, işçiler arasındaki intihar sayısını azaltmaya yetti.

Her yönden kesişerek kenti baştan sona aşan Roma su kanalları, Tiber Irmağı'na dökülmeden önce heybetli Cloaca Maxima'ya boşalıyordu. Kanallar mahkûmlara temizletiliyordu. Ne ki, bu sistemden bütün yurttaşlar faydalanamıyordu. Yalnızca birkaç ayrıcalıklı eve kent kanallarına bağlantı yapma hakkı tanınıyordu. Roma memurları tarafından satılan ruhsatlar çok pahalıydı ve dolayısıyla ancak zengin ev sahiplerine özgü kalıyordu.

Roma su kanallarının ne denli önemli olduğu, halka ancak sınırlı ölçüde verilen kullanma hakkından da açıkça anlaşılıyor. Ünlü devlet adamı Agrippa (İ.Ö. 63-12) Romalıların kendi kanalizasyon sistemlerine karşı duydukları hayranlığı açıkça ifade ediyor. Forum ve Aventine mahallelerinin pis sularını boşaltan Cloaca Maxima'nın saman yüklü bir arabayı bile kaldırabilecek büyüklükte olduğu belirtilmekteydi. İ.Ö. 33'de Cloaca Maxima'nın temizlendiği sırada, Agrippa kanalın muazzamlığını bizzat gözleriyle denetlemeye karar verdi. Roma Aedile'i olarak bir kayığa binip kürek çekerek temizlenme operasyonunu denetlemek üzere dev kanalı baştan sona geçti.

Kanalların varlığı sıradan halkın yaşamını çok daha dolaysız bir biçimde etkiliyordu. Yaşam ve ölüm, muazzam kanalizasyon sisteminin varlığının gölgesinde gerçekleşiyor ve Romalı kadınlar burayı istenmeyen bebeklerini bırakmak için kullanıyorlardı. Aralarından hayatta kalmayı başaranlar, kısır kadınlar tarafından kurtarılıyordu. Bu kadınlar bebeği eve götürüp kocalarına kendi çocuğu olarak takdim ediyordu.

Ölüm ve kanal teması Roma'nın hapishanelerinde varlığını hissettiriyordu. Yeraltındaki Mamertine zindanından Cloaca Maxima'ya kolayca geçilebiliyordu. Mahkûmlara işkence yapıldıktan sonra idamları gerçekleştirilip kolayca kanala atılabiliyordu.

Galya önderi Vercingetorix, İ.Ö. 52'de yenilgiye uğratılmasından sonra Julius Caesar'la birlikte Roma'ya döndü. Julius Caesar, altı yıl sonra kazandığı zaferden sonra Vercingetorix'i teşhir etti. Ardından Galyalıyı idam ettirip herhalde kanalizasyona attırdı.

Aziz Petrus çok sayıdaki mucizelerinden birini Mamertine zindanındayken gerçekleştirdi. Mahkûm yoldaşlarını vaftiz edecek hiç su bulamadığı için, hücresinde kanalizasyondan bir kaynak suyu fışkırttığı söylenir.

İnsan dışkısının toplanmasını tek başına Roma kanalları sağlamıyordu. Oturaklar, lâğım çukurları ve helâlar da, Roma'nın görece temiz bir kent olmasına katkıda bulunan unsurlardı. Cadde ve sokak kenarlarına konu-

lan *gastra* adı verilen vazolar, yolcuların hacet gidermesine yarıyordu.

Suetonius ile öteki eski Roma yazarları, imparatorların tuhaf yaşamlarının tarihini yazmışlardır. Neron'un çılgınlığı, Caligula'nın iptilâları ve Tiberius'un zalimliği gayet iyi belgelenmiştir. Gene de, Commodus'un (İ.S. 161-192) antikalıklarını pek az kişi duymuştur. Commodus'un kendi ismini taşıyan mobilyanın tasarımını yaptırdığına inanılır. Beden sıvılarına karşı aşırı ilgisi göz önüne alınırsa, aletleri saklayabileceği bir sandık yaptırmış olabileceğine inanmak mümkündür. *Scatologic Rites* adlı kitabında Yüzbaşı John G. Bourke, Commodus'un insan dışkısı yemekle tanındığını belirtir.

Az tanınmış bir diğer Roma imparatoru, tuvaletteyken ölen ünlü kişiler listesinde yer alır. Elagabalus olarak da tanınan Heliogabalus, İ.Ö. 204'den 222'ye kadar Roma'yı yönetti. Ölümü, tuvaletinde otururken oldu ve ardından cesedi alttaki kuyuya atıldı.

Maddî güçleri kanala bağlantı yapmaya yetişmeyen Roma yurttaşları, rahat bir hacet giderme kaynağı oluşturan genel helâları kullanıyorlardı. Gayet lüks olanından en basitlerine dek kamusal helâlar, ünlü Roma hamamları kadar yaşamın bir parçasını oluşturuyorlardı. Romalılar sosyal insanlardı. Bir ücret mukabilinde, erkekler genel helâlarda toplanıp bir yandan ihtiyaç giderirken, bir yandan da komşularıyla dedikodu yapabiliyorlardı. Tuvaletin üstünde otururken partiler planlanır, siyaset tartışılır ve iş anlaşmaları yapılırdı. İ.S. 315'e gelindiğinde, kentte 140'dan fazla genel helâ olduğu söylenir.

Roma'nın dışındaki Ostia'daki eski helânın kalıntıları, bir zamanların muhteşem süslenmiş binasını pek de iyi temsil etmez. İkibin yıl önce bu kamusal helânın, üzerine otirakları ayıran ve müşteriler için bir derece olsun mahremiyet sağlayan yunusların ustaca oyulduğu mermerden otirakları bulunuyordu. Yerleri, Roma yaşamından sahneleri betimleyen mozaikler süslüyordu. Üzerine yazı yazılmasını önlemek için, duvarlara tanrı ve tanrıça resimleri yapılmıştı. Tanrıların yüzlerinde tahrifat yapmak Roma yasalarına göre ciddi bir suçtu.

Genel tuvaletin şıklığı temizlik araçlarına dek ulaşmamıştı. Otirakların önündeki hendeklerdeki suda müşterilerin dışkıları akardı. Tuvaletlerin önüne yerleştirilen kovalar ucuna süngerli takılı sopalar dururdu. Yanındakine vermeden önce müşteri bunu arkasını silmekte kullanırdı. Genel helânın bir varyasyonunda da, otirak alttaki kanala boşalır ve öndeki su yalnızca süngerleri temizlemekte kullanılırdı.

Otiraklar ya da basit kil kavanozlar, sıradan insanların bir numaralı temizlik aracı işlevini görürdü. Kullanımdan sonra kavanoz genel bir fos-

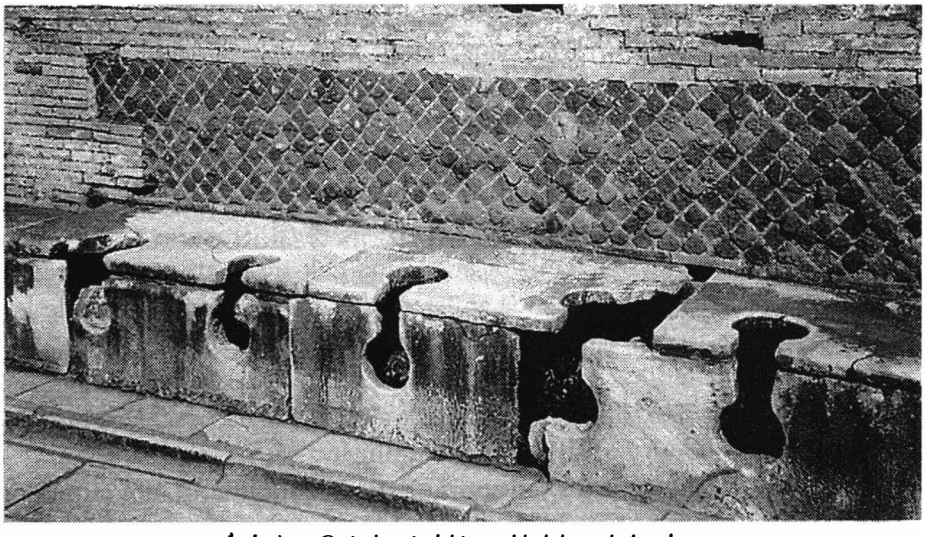
septike ya da doğruca pencereden sokağa boşaltılırdı. Geceleri lâğım çukurları, paralarını kentin ödediği temizlik işçileri tarafından boşaltılır ve arabalarla taşınırdı.

Gösterişe meraklı Romalılar, altlarını rahat ettirmek için altın veya değerli metal ya da mücevherlerden çanaklar yaptırırlardı. İskenderiyeli Aziz Clement, İ.S. birinci yüzyılda zenginlerin müsrifliğine karşı feryad etmişti. Lüks oturaklara sahip olanlara özellikle dikkati çekmişti.

Oturak sanayii konusunda Çiçero'nun da kendine özgü fikirleri vardı. Hangi oturağın Korint'teki hangi işlikte yapıldığını, yalnızca kokusuna bakarak söyleme yeteneğine sahip olduğunu ileri süren iş erbabının zevkini sorguluyordu.

İdrar kavanozlarını pencereden dışarı fırlatma şeklindeki Roma uygulaması yüzyıllar boyunca devam edecekti. Birçok insan, kavanozun kasıtlı ya da kasıtsız sokağa boşaltılmasının kurbanı oldu. Kurban, zararlarını karşılaması için zanlıyı mahkemeye verebilirdi. Tıbbî harcamalar ile işe gidememeleri yüzünden o gün ve izleyen günlerde kaçırılan ücretlerden oluşan zararlar alınırdı. Suçlu her zaman belirlenemediğinden, cezalar kavanozun boşaltıldığı binada oturan bütün kiracılardan ortaklaşa tahsil edilirdi.

Oturakların evlerin pencerelerinden boşaltılmasının yol açtığı kargaşa, dönemin eserlerinde de ifadesini buluyordu. Juvenal tarafından yazılan üçüncü satir, bu yaygın olayı "Bilinmeyen tepelerden gümbür gümbür inen fırtına" şeklinde tanımlar. John Dryden (1671-1700) çeviriyi aşağıdaki dizelerle tamamlamıştı:

İtalya'nın Ostia kentindeki genel helaların kalıntıları.

Dışarda akşam yemeğini çok geç yemek cesaret ister
Bir an evvel evine girip rahatlamadıkça;
Adımlarınla karşılaşacak birçok felâket seni bekler
Vardır sokakta gürültülü pencereler:
İyi tanrılara yalvar ve düşün şansın ne kadar azdır
Payına düşen yalnızca oturaklardır.

Scatologic Rites

Eski Romalıları tanımlamak için en uygun sözcük *pratik* olabilir. Duygular ve alışkanlıklar, onları malzemeleri en uygun şekilde kullanmaktan alıkoymazdı. Juvenal, işeme ihtiyacından para kazanmanın yolunu bulan çalışkan Roma zenaatkârlarına kızgındı. Çırpıcılar, bugünün terzisi ya da kuru temizlemecisi gibi iş yaparak halkın giysilerini boyayan ve ölçüsünce yeniden yapan zenaatkârlardı. Bu ustalar, insan idrarının yağ lekesini çıkarmada işlevsel olduğu ve ucuz bir boyama malzemesi olarak kullanılabileceğini bulmuşlardı. İnsan idrarının yüzde 98'i sudan, yüzde 2'si ise üre, kalsiyum, fosfat, sodyum ve amonyumdan oluşur. Amonyum aktif bileşeni olan amonyaka ayrılır. Çırpıcıların sürekli bir idrar kaynağı arayışı içinde, kavanozlarını dükkânlarının önüne koyarak halkın ücretsiz kullanımına sunmuş olmaları mümkündür.

Girişimci İmparator Vespasian (İ.S. 9-79) sürekli olarak gelirlerini yükseltme yollarını arıyordu. Kâhyalık ile diğer mevki ve unvanları bedelli hale getirdi. Kendisine Senato'nun kendi adına bir heykel diktirme kararı aldığı bildirildiği zaman, Vespasian heykel için toplanan parayı tercih edeceği cevabını vermişti. Romalı tarihçi Suetonius, para elde etmek için imparatorun başvurduğu aşırılıkları dile getirir. Suetonius'un gözlemine göre, "Titus (Vespasian'ın oğlu), kentin genel idrar kaplarına Vespasyian'ın koyduğu vergiden yakındı. Vespasian onun eline ilk günün hasılatının bir parçası olan madeni bir para koydu: 'Kötü mü kokuyor?' diye sordu. Titus 'Hayır' dediğinde, sözünü tamamladı: "Gene de çişten geliyor." "Bir başka bilgiye göre, Vespasian'ın yanıtı şöyleydi: ''Delikleri aldığımıza göre, kokusuna da katlanacağız.'" Bir kişi ortalama 3-4 litre idrar çıkardığına göre, idrar vergisinden elde edilen gelir küçük bir orduyu besleyecek kadar yüksek olmalıydı.

Yoksul ya da sarhoş Romalılar, *insula* ya da çok kiracılı büyük binaların merdivenlerinde bulundurulan genel oturaklardan birini tuvalet olarak kullanırlardı. Mütecâviz, ortada kimse yokken bir köşeye çömeliverirdi. Bu uygulamanın apartman sakinlerince hoş karşılanmadığını tahmin et-

mek güç değildir. "İşeyecek bir kabım bile yok!" deyiminin kökeni budur.

Bir başka ünlü Roma geleneği ziyafetlerdir. Roma şölenleri çok miktarda yiyecek bulunması ve uzunluğuyla kötü şöhret yapmıştır. Akşam yemeği iki ilâ onaltı saat sürerdi. Önemli konuklar için midelerindeki fazlalığı boşaltmak ve başka yiyeceklere yer açmak için kullanacakları odalar ya da çanaklar verilirdi. Bu kadar uzun süre yemek yemek, çanakların sık sık boşaltılmasını gerektirirdi. Yemek yiyen bir Romalının oturağa ihtiyacı olursa tek yapması gereken parmaklarını şıklatmak olur ve bir köle derhal bir tane getirirdi.

Eski Romalılar doğa güçlerine tanrıların ve tanrıçaların hükmettiğine inanırlardı. Her tanrı yeryüzünün bir boyutunu denetimi altında tutar ve bir insan kişiliği taşırdı. Demeter yeryüzü tanrıçasıydı; Hades yeraltı tanrısıydı; Venüs ise aşk tanrıçasıydı. Mitolojinin derinliklerinde unutulup gidenlerse, insan dışkısı tanrılarıdır. Cloacina ortak lâğım kanalı tanrıçasıydı. Kanal tıkandığı ya da taştığı zaman ona dua edilirdi. Erken dönem bir Roma hükümdarı olan Titus Tacius, Cloacina'nın güçlerine inanırdı. Kendi helâsı, tanrıçanın bir heykelini koydurduğu Cloacina'ya yaraşır bir tapınaktaydı. Kimileri Cloacina'nın ışığı aşk tanrıçasıyla paylaştığına inanırlardı. Bir kanalda Venüs'ün Venüs Cloacina adlı bir heykeli bulunmuştur.

Stercutius, kazurat ya da dışkı tanrısıydı. Çiftçiler, tarlalarını gübreledikleri zaman Stercutius'a dua ederlerdi. Kraliçe I. Elizabeth'in vaftiz oğlu ve portatif parçaları olan tuvaletin mucidi Sir John Harington, Stercutius'un gerçekte kılık değiştirmiş Satürn olduğuna inanıyordu. Satürn, tarım tanrısıydı ki, bu onun Stercutius'la yakın ilişkisini açıklayabilirdi. Crepitus, rahatlama ve bazı anlatılara göre mide gazı tanrısıydı. İshal ya da kabız olan kişilerin nezdinde özel bir önem kazanırdı.

Bütün arzuları ve kusurlarıyla insanı andıran tanrı ve tanrıçalara inanmak, tanrıların da bedensel fonksiyonları bulunduğu anlamına geliyordu. Yağmur, tanrıların idrarı olarak görülürdü.

Çevrelerinin genellikle pis olmasına karşılık, Romalılar için görgü kuralları önem taşırdı. Edebsizlik Yapmayın ihtarı, tapınaklarda hacet gidermeye kalkışarak tanrıları rahatsız edebilecek kişileri uyarma amacına yönelikti. Bir heykele işemenin caydırıcılığı, baş Roma tanrısı Jüpiter'in gazabının yanlış davranan ruha yöneleceği inancından gelmekteydi.

Aynı şekilde, Romalılar imparatorlarını rahatsız etmekten de kaçınırlardı. İmparator Claudius'un huzurunda yellenmekten kaçınan bir adam karın ağrısından ölmüştü. Adamın hekimi, adâb-ı muaşeret kurallarına uymasının ölümünde büyük bir payı olduğunu söylemişti. Ölümünün nedenini öğrendiğinde, düşünceli imparator karın ağrısı çeken herkesin

kendi huzurunda yellenebileceğini bildiren bir ferman çıkardı.

Gücünün doruğundayken Roma İmparatorluğu'nun toprakları günümüzdeki İngiltere büyüklüğündeydi. Başka topraklara giden Romalılar, yeni kolonilerde kendi kentlerinin kopyelerini inşa ettirdiler. İngiltere'deki kalıntıların tasarımı Pompei'de bulunan kalıntılarla benzerdir. Bir avlunun çevresinde inşa edilen evlerin, köşelere yerleştirilen mutfak ve tuvalet gibi servis odaları vardı. Kolonilerdeki askerî karargâhları yöredeki barbarlara karşı kale surları korurdu. Romalılar pratik mühendisler olduğundan, tuvaletleri surların tepelerine yapmışlardı. Northumberland'deki bir Roma surunun tepesinde, bir defada yirmi kişinin hacet görebileceği büyüklükte bir tuvalet vardır. İskoçları durdurmak amacıyla İ.S. 120'de inşa edilen uzun Adrianos Surunda bile, boylu boyunca tuvaletler sıralanır.

Başarılı Roma ordusunun eylemleri çağımızın askerî uzmanlarınca incelenmeye devam ediliyor. Ancak, bu seferlerin planlandığı yer tarih kitaplarının sayfalarında kaybolmuş durumda. Roma generalleri, muharebe planlarını oturaklarında otururken hazırlamakla ün salmışlardı. Sonraları, işi tuvalette otururken yürütme şeklindeki bu uygulama, onyedinci yüzyıl Fransız sarayının bu adeti severek benimsemesinden sonra, "Fransız kibarlığı" ile özdeşleşecekti.

Uygarlık, insan pisliğinin imhasına önem verilmesi ve "tuvalet"in geliştirilmesiyle başladı. Önlerindeki örnek olan Etrüsklerin tesisatçılık bilgisine dayanan Romalılar, imparatorluklarının en güçlü dönemine ulaştıklarında, aynı zamanda tuvaletin evriminin doruğuna da ulaşmışlardı. Reginald Reynolds'ın *Cleannes and Godliness* 'de ('Temizlik ve İman') işaret ettiği gibi, temizlik kuralları konusunda kayıtsız kalmaları ile kazurat tanrısı ve lâğım kanalı tanrıçasına tapınmadaki ihmalleri, Roma İmparatorluğu'nun çöküşünü hızlandırdı. Pislik tanrılarına gösterilen kibirli muamele, bu tanrıların Roma toplumuna lanet yağdırmalarına yol açtı. Sonuç olarak Roma İmparatorluğu çöktü. İmparatorluğa son darbenin, Romalılar kadar gelişkin olmamalarına karşın, tarımsal kullanım ve inşaat malzemesi olarak dışkıyı önemli bir araç olarak gören kuzeyin barbar Germen kabilelerinden gelmesi de ilginç bir çelişkiydi.

Barbarlar

Romalılar sınırlarını barbarların topraklarına doğru genişlettikçe, yaşama karşı yaklaşımları kendilerininkinden çok farklı olan halklarla karşı-

laştılar. "Medeniyetsiz" dünyanın temizlik sistemleri görgülü Romalıları çok şaşırtmış olmalıdır.

Germenler

Üçüncü yüzyılda İngiliz Adalarında yaşayan Keltler, kulübelerinin yakınlarında çöp, hayvan ve insan dışkısı için kuyular açarlardı. Bir tek yerleşimde bu kuyulardan 360 kadar bulunabilirdi. Ama Germen kabileleri daha da hünerliydi. Kuyuları depo olarak kullanmak üzere kazıyorlar, üstüne de dışkı ve çöp yığıyorlardı. Dışkı, istilâcıların değerli eşya için kuyuyu araştırmalarını önlüyordu. İçi kireçtaşıyla örülmüş kuyular bile vardı.

Vikingler

Romalılar İngiltere için Vikinglerle rekabete girmişlerdi. Yıllarca süren vur-kaç baskınlarından sonra Vikingler İngiliz Adalarına yerleştiler. İ.S. 71'e gelindiğinde, Londra'nın kuzeyindeki York'ta büyük bir Viking nüfusu yaşıyordu. Bu yerleşimde yapılan son kazılar, Viking yaşam tarzının ayrıntılarını ortaya koymaktadır.

Vikinglerin besinleri tahıl, balık ve küçük taneli meyvelerden oluşuyordu. İnsan dışkı örnekleri, eziyetli bir yaşamı düşündürmektedir. Vi-

Helâdaki Viking (Jorvik Viking Merkezi, İngiltere).

kingler kamçılı kurt, solucan ve barsak kurdu derdinden yakınıyorlardı. Yerleşimin çevresinde, evlerin içinde ve dışında gelişigüzel dağılmış olan örnekler, herhangi bir yerde dışkılamanın normal olduğunu akla getiriyor. Kuyuların yanına yapılmış tuvaletler, hastalığın sürekli olarak kendini göstermesini kolaylaştırıyor olmalıydı. Bulunabilen en ileri araç, York'taki Floss ırmağı yönünde ilerleyen küçük dalları olan, lâğım kanalına benzeyen bir araçtı. Bunun lâğım kanalı mı, yoksa basit bir ark mı olduğu açık değildir.

İngiltere York'taki Jovik Viking Merkezi, canlıya benzeyen mumya figürler aracılığıyla Viking tarihini belgelemektedir. Müze yetkilileri, elinde temizlenmeye yarayan yosunla hacet gideren bir Vikingin fotoğrafının bazı ziyaretçileri rahatsız edeceğinden kaygılanmışlar. Bu nedenle ağaç dallarından yapılmış bir paravan rahatsız edici görüntüyü örtmekte kullanılmış.

İlkçağ dışkılarını incelemeye pek az insan istek duyar. Ama York Üniversitesi'nde paleoskatolog olan Andrew Jones, kadim popoların izini sürmekte büyük başarılar kazanmış durumda. York'taki arkeolojik kazıları, bir Viking yerleşimcinin ardında bıraktığı bin yıllık bir dışkıyı ortaya çıkardı. Lloyds Kıyısında bulunması nedeniyle "Lloyds Kıyısı Kakası" adı verilen dışkı parçası 34.000 dolara sigortalanmış.

Çıplak ve verimsiz ilkçağ İrlanda'sı, iklimden ya da çapulculardan korunmak açısından, sakinlerine pek az olanak sunuyordu. Birinci yüzyılda İrlandalılar istilâcı Vikinglerden korunmak için dairevi kaleler inşa ettiler, böylece topluluklarına ait çevreyi genişlettiler. Topraktan yapılma yuvarlak duvarlardan oluşan dairevi kalelerde birçok kulübe bulunuyordu. Yapılan kazılar, ağaç dalları ve kamışlardan desteklerle örülmüş tuvalet kuyularını ortaya çıkarmıştır. Lâğım çukurlarının örülmesinin nedeni, pisliğin sızmasını önlemek ya da geciktirmek, böylece toprağın kirlenmesini engellemekti. Kuyunun üstünde bir çeşit ahşap yapı vardı. Herhalde bu bir tür barınak işlevi görüyor ve rahatlık sağlıyordu.

2

ORTAÇAĞ : SIR LANCELOT'NUN TUVALETİ

Kral Arthur efsaneleri, Sir Lancelot ve Robin Hood, romantik bir masumiyet ve şovalyelik çağını betimlerler. Şovalyeler, seçilmiş bir leydinin simgesini turnuvaya taşımak imtiyazını kazanmak için yarışırlardı. Lordlar ve leydiler, mumla aydınlatılmış geçitlerde gölgelerini bırakarak ürkütücü şatolarda dolaşırlardı. Öyle görünüyor ki, ortaçağ, Batı uygarlığının romantik altın çağıydı.

Ortaçağların, İ.S. 500-1500 yıllarına ait daha belirgin bir resmi, çopur yüzlü kasaba halkının barındığı, şato duvarlarına doğru eğilmiş salaş evler olabilir. Çamurlu sokaklar hayvan pisliklerine, durgun su birikintilerine, çöplere ve insan dışkısına barınak oluyordu. Feodal beyler farklı bölgelerin denetimini ele geçirmeye çalıştığından, savaşlar yaygındı.

Ancak, savaş halinin yarattığı kargaşa, hastalıkların verdiği zarara oranla çok küçüktü. 1348-1350 arasında bir dizi salgın birbirini izledi. Sokaklarda akan pislik, kişisel temizlik önlemlerinin yokluğu ve ortaçağ kasabalarının aşırı kalabalık olması gibi etkenler, Kara Ölüm olarak tanınan vebayı azdırdı. Birkaç yıl içinde tüm Avrupa nüfusunun üçte biri öldü. Ölümün ve hastalığın pis kokusu, birçok insanı -bu berbat kokuyu savuşturmak ümidiyle- cebinde çiçek yaprakları bulundurmaya yöneltti. Çocuklar, grotesk çevreyi betimleyen tekerlemeler uydurdular. "Halka yap çevresinde gülün, cep dolusu buketin, küllerin, küllerin, düşüyoruz hep beraber," hastalığın ne derece ilerlediğini ortaya koyuyor. Kurban, yanaklarının kızarmasına yol açan ağır bir ateş nöbetine tutuluyordu. Çiçekler, koku nedeniyle hastanın yanına konuyordu. Sonunda yüzü kül gibi soluk bir renge bürünen kurban, ölüyordu.

Ortaçağları anlamak, şatolardaki, manastırlardaki ve kasaba evlerindeki temizlik sistemlerini incelemeyi gerektiriyor. Hastalığın nasıl olup da neredeyse tüm kıtayı silip süpürebildiğini, ancak çöp imhasını incelemek yoluyla anlayabiliriz.

Çevre

Dönemin yazarları, Avrupa'nın birçok büyük kentindeki yaşam koşullarının bir kaydını bırakmışlardır. Betimlemeleri inanılmaz bir sefalet ve pislik imgesini ortaya koyuyor. Söz gelimi, Almanya'daki Nüremberg kentinde kanallar, evlerden nehre kadarlık mesafeyi üstü açık olarak katediyorlardı. Irmak artık bu kadar çok yükü kaldıramaz hale geldiğinde, pislik arabalarla kentin dışına taşınıyordu. Irmağın alçalması, suyun azlığı lâğımın akmasına yetmediği için özellikle iğrenç bir görünüm yaratıyordu.

Ortaçağlarda zaman zaman günlük yaşamla bütünleşen kokular çekilmez oluyordu. Parfüm ve çiçek yaprakları kokulardan bazılarını hafifletmeye yardımcı oluyordu. Burnun imdadına koşan öteki yöntemler arasında, keşişlerin sıklıkla kullandığı yaygın olan tütsü yakmak ve pompadur taşımak geliyordu. VIII. Henry'nin, içinde çiçeklerden yapılmış bir potpuri bulunan portakal kabuğundan yapılmış bir pompadur taşıdığı bilinmektedir.

Ortaçağ Paris'i döneminin tipik bir kentiydi. Muazzam bir duvar, kenti dışardan gelebilecek saldırganlara karşı koruyordu. Paris'te toplanan insan pisliğinin kent surlarının dışına atılması, içerisini pislikten bir ölçüde kurtarıyordu. Ne yazık ki, Paris büyüdükçe, pislik yığını da büyüdü. Sonunda, pislik yığını öylesine muazzam bir hale geldi ki, güvenlik nedenleriyle kent surlarının genişletilmesi gerekti: Düşmanlar pislik kümesinin tepesinden kente saldırabilirlerdi.

Ortaçağlıların dilinde, "köprüyü avlamak" deyimi ırmağın yükselmesi esnasında kayıkla Londra Köprüsü'nün altından geçmeye gönderme yapıyordu. Irmağın yüksekliğini yanlış değerlendirmek, kayığın şiddetle köprüye çarpmasına neden olabiliyordu. Irmağı geçmenin tehlikelerine eklenen bir başka sorun da, Londra Köprüsü boyunca sıralanan 138 eve hizmet veren genel tuvaletlerdi. Köprü tuvaletlerinden gelen pislik, diğer yurttaşların attığı pisliğe karışarak doğrudan doğruya Thames Irmağına dökülüyordu. Köprünün altındaki yaya yolunda yürüyen insanlar ya da kayıkla geçenler, birinin öğle yemeğinin kalıntıları için açık hedef oluşturuyorlardı. İşte, köprüyü geçerken "akıllı olanın üstten, aptalın alttan geçeceğine" ilişkin deyim buradan gelir.

Londra Köprüsü'ndeki genel tuvaletlerin kullanışlı bir özelliği, ön ve arka girişleri olmasıydı. Alacaklılarıyla karşılaşmak istemeyen bir adam, kaçmak için tuvaletleri kullanabilir

Pislik İçindeki Zindanlar

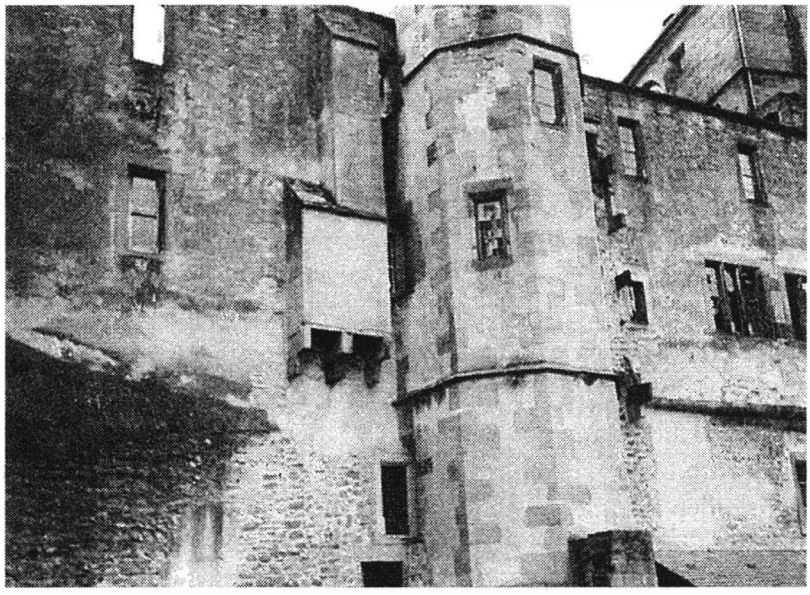
Mahremiyet kavramının yeni yeni gelişmeye başladığı bu dönemde, şatolardaki oda sayısı pek azdı. Derebeyi ile ailesinin ayrı yaşama bölümleri vardı, ama malikânede yaşayan diğer insanların tümü kocaman bir ortak bölümü paylaşırdı. Ancak, bir şatodaki yaşam zannedilebileceğinden çok daha sıcak bir atmosfer sunardı. Duvarlara işlemeli kumaşlar asılır ve halılar döşemeyi örterdi, mobilya az fakat sağlamdı ve *garderobe* olarak adlandırılan tuvaletler bile vardı.

Gardroblar, şatonun duvarlarına oyulmuş ve kulelerde ya da ziyafet salonlarına yerleştirilmiş küçük oturaklardı. İki metre eninde ve duvara dik açıyla duruyorlardı. Londra Kulesi'nin tuvaleti, VIII. Henry'nin yemek yediği ziyafet salonunun yanında yer alır. Gelgelelim, yusyuvarlak Henry'nin bu garderobe'a sığmış olduğu kuşku götürür.

Garderobe terimi, bir giyinme odasına benzediğinden, giysi dolabı anlamına gelir. Garderobe, genellikle şatonun tuvaleti için kullanılmış olmakla birlikte, bu küçük oda ortaçağda çeşitli isimlerle anılmıştır. Onaltıncı yüzyılda yeraltı odası "papaz deliği" olarak tanınıyordu, çünkü İngiltere'de Roma Katolik kilisesine bağlı rahiplerin saklanmasında kullanılmıştı. Ne ki, isimlerin büyük bölümü, odanın amacını gizlemek için kullanılan hüsnü tabir niteliğinde sözcüklerdi: "Hâcet yeri," "küçük ibadethane," ve "şapel." Buna ek olarak, gardrob iyi bir kitap okumak için ideal, tek başına kalınan yer olarak kabul görmeye başlayınca, *inzivahane* sözcüğü revaç buldu.

Sık sık şöminelerin ya da mutfak ocaklarının yanına inşa edilen garderobe'larda, mutfakta yanan ateşten yükselen ısı alttaki soğuk, taş oturakları ısıtıyordu. Garderobe'lardan gelen pislik, yüzlerce metre alttaki kale hendeğine dökülüyor, dolayısıyla "geri sıçrama" sorununu önlüyordu. Ne yazık ki, şatonun pisliğinin yıllarca dolması sonucu, hendekten yükselen kokular şatonun surları içindeki yaşamı tatsızlaştırıyordu.

İngiltere hükümdarı olarak Kral III. Henry tuvaletlerden yana dertliydi: Kendi tuvaletinden kuşkusuz. Garderobe'ların dış duvarlarındaki çirkin kahverengi lekelerden gına getiren Henry, 1313'de Londra Kulesi nazırına bu çirkin görüntüyü gizleyecek bir sütun ya da bir metal boru yapmasını emretti. Aynı zamanda kral öteki evlerine de birkaç ayak yolu inşa

İsviçre'deki bir şatoda bulunan garderobe.

edilmesini istedi. Westminster Sarayı'na pis su için bir yeraltı drenaj sistemi bile yaptırdı.

Belçika Ghent'teki (Gravensteen adı da verilen) Kont Şatosu, şato garderobe'larının mükemmel bir örneğini sunar. Yaşama bölümlerinde tek kişilik garderobelar vardır. Kale duvarındaki garderobe, şatonun daha az seçkin sakinlerine hizmet vermekteydi. Mahremiyet yalnızca unvanlı kişilerin sahip olduğu bir lüks olduğu için, surdaki tuvalet aynı anda iki kişi tarafından kullanılabilecek şekilde yapılmıştı. Her iki tuvaletin malzemesi de şato surlarının bitişiğinde akan ırmağa dökülüyordu. Şato duvarındaki garderobe'u kullanmak, kış mevsiminin dondurucu soğuklarında taş oturakta birçok poponun donmasına yol açtığından, korkunç bir deneyim olmalıdır.

Ortaçağ şatoları göründükleri kadar zaptedilemez yerler değillerdi. Garderobe biçiminde bir zaafları vardı. Kuşatma zamanlarında düşman şatonun surlarına tırmanabilir ve her ne kadar asker için berbat bir deneyim olsa da garderobe deliğinden içeri girebilirdi. Bundan başka, keskin nişancılar oklu saldırıları sırasında delikten yararlanıyorlardı.

Şatonun istilâ edilmesinin bir başka yolu da, şatoyu çevreleyen hendek çamurundan geçmekti. Anlaşılan hendeği lâğım çukuru olarak kullanmak şatonun savunmasını güçlendiriyordu. Şatoya ulaşmak için pislik dolu bir hendeği yüzerek geçecek pek az asker çıkabilirdi. Sadece çok ender durumlarda, o da şato sakinlerinin rahatı için hendekler temizlenir ve pislik arabalarla taşınırdı.

Birçok şatoda, kaleyi yakındaki ırmağa bağlayan yeraltı geçitleri bulunuyordu. Bu geçitler odalarını da birbirine bağlardı. Pis su için bir kanal ya da tünel olarak kullanmak için düşünülen yeraltı labirenti, genellikle gizli toplantılar yapmak ve gerektiği zaman kaçış yolu olarak hizmet ederdi. Söz gelimi, İngiltere'deki Rochester Şatosu'nda, yolu üzerinde mahzenden geçip yakındaki ırmağa dökülen bir yeraltı lâğım kanalı vardı. Fırsat doğduğu zaman, birçok mahkûm zindandan bu yolla kaçmıştı.

Keşişlerin Zikzaklı Yolları

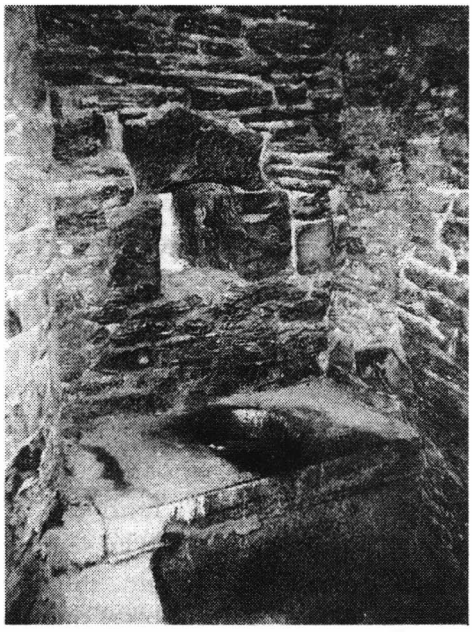
Ortaçağda keşişlerin yaşadıkları yerler, büyük ölçüde kasabalıların ve birçok durumda lordlar ve leydilerin evlerinden daha üstündü. Manastırların gözlerden uzak oluşu ve keşişlerin insan pisliği açısından disiplinli doğaları bunlardan birçoğunun Kara Ölüm salgınlarının tahribatından kaçabilmesini sağladı.

Keşişler sık yıkanmayı salgın dönemleri dışında hoşgörmeseler de (yıkanmanın, özellikle sıcak suyla yapıldığında vücudu uyardığına inanılırdı), kullanışlı helâ ve hamam inşasına önem verirlerdi. Manastırların akarsu yanlarına inşa edilmesi, sakinlerinin ürettiği pisliğin akıntıyla uzaklaşmasını sağlardı. Helâlar yatakhanelerin arkasında yapılır, genellikle bir köprüyle buraya geçilirdi. Onikinci yüzyılda inşa edilen Canterbury Kilisesi manastırında, yeraltı boruları, sarnıçlar, hamamlar ve helâlar vardır. Kiliseyi memnun etmek için, çıplak bir beden görüntüsünün uyarılmaya ve ruhun iğvasına yol açabileceği düşüncesiyle, helâ otorakları levhalarla ayrılmıştı.

İngiltere'deki Tintern Manastırının, "hacethâneleri" Severn ırmağının çok yakınına inşa edilmişti. Bu konumun avantajı, ırmak yükseldiğinde helâları temizlemesiydi. Ancak, sel baskınlarında, bütün bina su altında kalabilir ve helâlardaki pislik fışkırabilir ya da patlayabilirdi.

✣

Ortaçağda, gökyüzü ile yeryüzünün güçleri kilise büyüklerinin eline verilmişti. Kardinaller ve piskoposlar, Tanrının sözünü bildirmek yoluyla uyruklarının yaşamlarını, genellikle kendi çıkarları doğrultusunda, denetliyorlardı. Hıristiyanlığın izleyicileri Tanrı'nın inayetini kazanmak çabasıyla, kilise cezalarını kabul etmeye hazır durumdaydı. Zaman zaman kilise liderleri kendi ruhlarının selâmeti hakkında kaygıya kapılıyor ve başkalarından dua bekliyorlardı.

Belçika'daki Ghent şatosunun *garderobe*'u.

Weil Piskoposu kendi ruhunu kurtarmak için yöre halkı üzerindeki nüfuzunu kullandı. Kasaba halkının insan pisliğini boşaltmak üzere, ırmağın manastırdan geçen bölümünün yatağını değiştirmesine izin verdi esirgeyicilikle. Piskoposun iyiliğine karşılık olarak, kasaba halkı onun sağlığı için yılda bir kez dua etmeye mecbur tutuldular.

Çoğu zaman keşişler mahremiyetlerini korudular. Günlük yaşamlarına dış dünyanın müdahale etmesine kesinlikle karşıydılar. İngiltere'deki Cluny manastırından Aziz Hugh bir istisnadır. Onbirinci yüzyılda Aziz Hugh ziyaretçilerin ve iyi üne sahip gezginlerin yatıp kalkması için ek bir bina inşa ettirdi. Binada kırk erkek ve otuz kadın için yataklar vardı. İlginçtir, her yatakhanede özel bir helâ bulunuyordu. Bütün keşişlerin kirlenmesini önlemek için, dışardan gelenlerle temas kurma işi, yatakhaneleri düzenleyen ve helâları boşaltan tek bir keşişe verilmişti.

+

Ortaçağ manastırları, başka herhangi bir nedenden çok dışta kalmanın bir sonucu olarak, zekânın kalelerine dönüşmüştü. Yalnızca Tanrı'nın oğullarının ve aristokrasinin Latince öğrenme ve çok eski eserler üzerinde çalışmasına izin vardı. Keşişlerin gözlerden uzak yaşamları güç, gizem ve

şöhret edinmelerine yol açtı. Bir manastırdaki yaşamın gerçekliği ise romantik olmaktan bir hayli uzaktı.

Arkeologlar, lâğım çukurlarını ve çöp atıklarını incelemek yoluyla ortaçağ keşişlerinin yaşam tarzları hakkında çok şey öğrenmiş durumdalar. Manastır lâğım çukurlarında, keşişlerin altlarını temizlemekte kullandıkları kaşındırıcı türden eski yün giysilerin yıpranmış parçaları bulunmuştur. Gene kuyuda bulunanlardan biri de, kabızlığa karşı yaygın olarak kullanılan deve dikeni tohumlarıdır. Diz üstünde dua etmek ve ilkçağ eserlerini araştırmakla geçen günlerin acısı keşişlerin barsaklarından çıkıyordu.

+

İlahiyatçı Martin Luther (1483-1546) Tanrı'nın düşünceli, kederli bir oğlunu temsil eder. Luther'in Roma Katolik kilisesini eleştiren ünlü *Doksan Tez*'i, ona mucizevî bir yıldırım biçiminde inmemişti. Luther'in kilisenin rolü hakkındaki derin düşüncelerinin gelişimi çok yavaş ve eziyetli olmuştu. Sık sık kabızlık çeken Luther'in, kilisenin kötülükleri hakkında düşünecek çok zaman bulmuştu.

Tanrı'nın hizmet çağrısı, tıpkı barsaklarındaki sorun gibi, Luther'in yaşamının erken döneminde geldi. Luther keşiş olmayı ilk olarak "hacetini" giderirken aklından geçirdi. Tapınakların bu en kutsalında, Martin babasının onu varlıklı bir genç hanımefendiyle evlendirmek hakkındaki fikrini zihninde tarttı. Ansızın haykırdı Luther, "Yardım et Aziz Annemiz ... ben bir keşiş olmak istiyorum." Gelgelelim, ilk acı geçtikten sonra başka düşüncelere daldı. Sonunda, Luther evliliğe yanaşmayıp kiliseye katılacaktı.

+

Beşinci yüzyılda Kutsal Topraklara giden hacılar aylarca açık denizde hayatta kalmayı başarmak zorundaydı. Yaşamın zorunlulukları da görmezden gelinemezdi: Yiyecek, su ve "banyoya gitmek." Bir Dominiken keşişi olan Ulmlu Felix Faber, 1480 ve 1483'de Avrupa'dan kutsal topraklara hacca gitti. *A History of a Private Life* 'Münzevi Bir Yaşamın Tarihi' adlı kitabında açık denizdeki yaşamın şaşırtıcı bir betimlemesini verir.

Şairin söylediği gibi, "Olgunlaşmış bir kaka, dayanılmaz bir yüktür." Bir gemide işemek ve sıçmak kuralları üzerine birkaç söz. Her hacının yatağının

yanında bir lâzımlığı -içine işediği ve kaka yaptığı- vardır. Ama geçecek yerlerin, bir sürü insanın bulunması nedeniyle sıkışık olmasının yanı sıra karanlık yüzünden, bu çanakların şafaktan önce boşaltıldığı pek ender vaki oluyor. Aslında çok sık olarak, kendisini kalkmaya zorlayan bir baskının etkisi altında sakar bir yoldaş geçerken beş altı lâzımlığı devirdiği oluyor, bu da dayanılmaz bir koku yaratıyor.

Sabahleyin hacılar kalkıp karınları bir lütûf beklediği zaman, köprüye tırmanıp, her iki tarafta helâlar bulunan pruvaya gidiyorlar. Bazan onüç ya da daha fazla kişi oturağa oturmak için sıra oluyor ve birisi çok uzun süre oturduğunda, ifade edilen duygular ayıplama değil rahatsızlık oluyor. Bu bekleyiş ancak Büyük Perhiz sırasında günah çıkaracakları sırada, ayakta dikilerek sonu gelmez itiraflardan bunalarak sıranın kendilerine gelmesini kötü bir ruh hali içinde beklemek zorunluluğuyla karşılaştırılabilir.

Geceleri, kadırganın güvertesinin bir ucundan öteki ucuna kadar uzanan ya da uyuyan muazzam sayıda insan yüzünden tuvaletlere ulaşabilmek çok güç. Gitmek isteyen kişinin, ilerlerken üstlerine basmak yoluyla kırk kişiyi aşması gerek; attığı her adımda bir hacı yoldaşı tekmeleme ya da uyuyan bir insanın tepesine düşme riskine girmesi gerek. Eğer yolda biriyle çarpışırsa hakaretler işitebiliyor. Yükseklik korkusu olmayan kişiler, kendilerini bir ipten öbürüne aşırmak yoluyla geminin filika küpeştesi boyunca pruvaya tırmanabilir, ki bütün tehlikesine ve riskine karşın ben genellikle yaptım bunu. Lombar kapağından küreklere tırmanarak, oturur pozisyonda kendini bir kürekten ötekine kaydırmak da mümkün; ama kalbi zayıf olanlara hiç uygun değil, çünkü küreklere ata biner gibi oturmak tehlikeli, hattâ gemicilerin bile hoşlanmadığı bir iş.

Fakat güçlükler, kötü havalarda felâkete dönüşüyor. Çünkü böyle havalarda dalgalar yüzünden helâları sürekli su basıyor ve kürekler geminin yanına çekiliyor. Fırtınanın ortasında oturağa gitmek bu yüzden sırılsıklam olma riskini getiriyor, bu yüzden yolcuların birçoğu giysilerini çıkartıp çırılçıplak çıkıyorlar. Ama bu da edebe karşı oluyor, çünkü utanç verici parçalar daha da fazla sallanıyor. Başkalarının kendilerini böyle görmesini istemeyenler, başka yerlerde hacet gideriyorlar. Ama buraları kirletmeleri, diğerlerinin tepkisine, kavgalara yol açıyor, onurlu kişilerin bile saygınlıklarını yitirmesini getiriyor. Yataklarının yanındaki lâzımlıklarını dolduranlar bile var, ama bu çok tiksindirici ve yatak komşularını zehirleyen ve ancak sakatlar için hoşgörülebilir bir durum: Hasta bir yatak komşum yüzünden nelere katlanmak zorunda kaldığımı anlatmaya birkaç sözcük yetmez.

Faber anılarını, kutsal toprakları ziyaret ederken onun adımlarını izle-

yecek olanlara verdiği tavsiyelerle sürdürüyor. Özellikle barsakların sağlam kalması için alınması gereken önlemlere ışık tutuyor.

Hacının, yanlış bir edeb kaygısıyla kendini tutmamaya dikkat etmesi ve barsaklarını rahatlatması gerek. Denizde kabız olmak son derece kolay. İşte hacıya iyi bir tavsiye: Doğal bir ihtiyaç hissetmeseniz bile, hâcet giderme çabalarıyla boşaltımı artırmak üzere, her gün üç ya da dört kez helâya gidin; ve eğer üçüncü ya da dördüncü denemede hiçbir şey yapamazsanız ümidinizi yitirmeyin. Sık sık gidin, kemerinizi gevşetin, giysilerinizin göğüs ve karın bölümündeki bütün düğümleri gevşetin; barsaklarınız taşla dolu olsa bile, boşaltım gerçekleşecektir. Bu öğüdü bana, birkaç gündür çok fena kabızlık çektiğim sırada yaşlı bir gemici vermişti. Dahası, denizde ilaç ya da fitil kullanmak hiç de güvenilir değil, çünkü ishal olmak kabızdan çok daha ağır sorunlara yol açabilir.

Dışkının İmhası

Ortaçağ kentlerinde dışkının ortadan kaldırılması, bunun ırmağa atılması, kuyulara gömülmesi ya da yüklenip kentten uzaklaştırılmasıyla gerçekleştiriliyordu. O günlerde önemli olan sağlık kaygıları değil, kolaylıktı.

İngiltere'deki ırmaklar, kazuratın birçok ırmağın durgunlaşmasına yol açacak kadar yatağını doldurmasına değin, dışkıları sürükleyip götürdü. Londra'daki Fleet Irmağı bir köprüdeki onbir genel helâ ile üç lâğım kanalının kalıntılarını topluyordu. Zaman içinde ırmağın akarsu özelliğini yitirmesi ve Fleet Irmağı'nın Fleet Sokağı'na dönüşmüş olması hiç de şaşırtıcı değildi. Fakat bundan önce, ırmağın kokusu öylesine dayanılmazdı ki, White Friars keşişleri birçok keşişin ölümüne yol açmakla suçladıkları ırmağın durumunu Parlamento'ya şikâyet ettiler. Kilise sunaklarında yakılan tütsünün kokusu bile bu berbat dışkı kokusunu bastıramıyordu.

Fleet Hapishanesi'ndeki bendin durumu da daha iyi değildi. 1355'de III. Edward, hapishanenin yanında lâğım biriktirilmesiyle ilgili bir soruşturma açtırdı. Pisliğin bir geminin yüzebileceği kadar derin olduğu anlaşıldı. Ancak, lâğım karışmış ırmaklarla bizzat Parlamento'nun da başı dertteydi. Londra Köprüsü'ndeki helâlardan yılda ikibin ton pislik Thames Irmağı'na boşalıyordu. Parlamento da nehir kıyısındaki bir binada toplandığından, esinti bile olmayan sıcak yaz günlerinde parlamenterler hiçbir iş yapamaz hale geliyorlardı. Kokuyu biraz olsun gidersin diye, toplantı salonlarının pencerelerine gül yaprağı torbaları asılıyordu.

Eğer lâğımı akıtacak akar ya da durgun bir su yoksa, o zaman bir lâğım kuyusu ya da açık arazi bu işlevi görüyordu. Kent nüfusları düşük kaldığı sürece, bunlara ait pisliklerin çoğu toplanabiliyor ve toprağı bereketlendirsin diye ekilen kırsal alanlara gönderiliyordu. Kentler kalabalıklaştıkça, kent sakinleri pisliklerini sokaklara dökmeye başladılar. Sonunda, bu biriken malzeme kentin sokaklarını tıkadı. Sherborne sokağı, "Shiteburn sokağı" (shit: dışkı, b.k -çev.) adıyla anılmaya başladı. Ebbegate Caddesi'ni pislik yığınının tıkaması sonucu, yayaların bu caddeden geçişleri yasaklandı.

Yinelenen salgınlar birçok Avrupa ülkesindeki yetkilileri, halkı imha yolu olarak ırmakları değil, lâğım çukurlarını kullanmaya zorunlu tutmaya itti. Ne yazık ki, uyarıları genellikle kulak arkası edildi. Paris polisi 1522, 1525 ve 1539'da helâlar ve lâğım kanalları inşası ve kullanımı zorunlu olduğuna ilişkin emirler yayınladılar. Durumun aciliyetini kavrayamayan Paris halkı, "şehir ışıkları" yerine "şehir kokuları"nı öne çıkaracak şekilde, çöplerini kent sokaklarına dökmeye devam ettiler.

İngiltere'deki yetkililerinse, lâğım kuyularını boşaltmayan yurttaşlarla başları dertteydi. 1328'de, William ve Adam Mere biraderler lâğım çukurlarının bakımını yapmayı ihmal etmişlerdi. Sonunda, çukurdaki pislik komşunun duvarlarına sızmaya başladı. Mere biraderler, ev bakımındaki beceriksizlikleri yüzünden ağır bir ceza ödediler.

Ortaçağ İngiltere'sinde en çok para kazanılan mesleklerden biri *gongfermor* ya da düzleyicilikti. Bir gongfermor'un işi, geceleri kentin lâğım çukurlarını temizlemekti. Gongfermor ismi, kokuşmak anlamına gelen Saksonca *gang* sözcüğü ile temizlemek demek olan *fey* 'den türetilen *fermor*' dan geliyordu. Belediye meclisleri, dışkı dolu kuyulardan gelen kokuya karşı nasırlaşmış ortaçağ burnunu bile rahatsız ettiği zaman gongfermorları çağırırlardı. Buna ek olarak, gongfermorlar lâğım çukurlarından çıkardıkları malzemeyi gübre olarak kırsal alanlardaki çiftçilere satarlardı. Bu tatsız iş, kuyulardan çıkarılan malzemenin varillere boşaltılması ve kent dışına götürülmesini gerektirirdi. Sokaklarda tıkırdayan "gece yükü arabası"nın sesleri, gelecek yüzyıllarda da işitilmeye devam edecekti.

Helâların temizlenmesi, Londralı Düzleyici Richard'ın keşfettiği üzere, tehlikeli bir işti. Bir gongfermor olan Richard'ın ölümü 1326'da bunlardan birinde gerçekleşti. Çürümüş bir platformdan aşağıdaki lâğım çukuruna düşerek boğuldu. İlginçtir, Düzleyici Richard kendi helâsında ölmüştü

Lazımlıklar, Ocaklar, Tahtlar

"Biri bana bacayı tutuşmaktan ve helâyı kokmaktan koruyacak mükemmel bir kural öğretti: Ocağınızı ayak yoluna yapın ve oturağı bacaya kurun."

Ajax'ın Başkalaşımı

Ortaçağda yaşayan herkes doğal ihtiyaçlarını gidermede garderobe'lar ya da helâların rahatlığından yararlanamıyordu. Hâcet gidermenin en yaygın yolu bir oturağa oturmaktı. Dönemin başlangıcında, genellikle geniş bir zemin ile uzun bir boyun ve delikli olarak kaba saba şekillendirilmiş oturaklar topraktan ya da madenden yapılıyordu. Pek azının süslenmiş olması, tarihçilerin yemek pişirmek mi yoksa üstüne oturmak için mi yapıldığına ilişkin ikirciğe kapılmalarına yol açmaktadır. Ortaçağ mensupları oturaklarına "orijinal" ya da "lâzımlık" diyorlardı.

Onaltıncı yüzyıla gelindiğinde Çin porseleninin keşfi, son derece süslü oturakların yapılmasına yol açtı. İlginçtir, oturaklar ortaçağın erken döneminde açıkça sergilenebiliyorlarken, oturakların daha süslü hale geldikleri zaman kullanıcılar bunları mobilya içlerine saklamaya başlamışlardı.

Oturağın uzun ve dar çeşidi olan ördek, erkekler için gözle görülür bir avantaja sahipti. Ortaçağlarda doktorlar hastalıklara, idrarı cam ördeklerde inceleyerek (ki bu işe üroskopi adı verilirdi) teşhis koyarlardı. Tam anlamıyla bilimsel olmamakla birlikte, idrarın incelenmesinin hekimin hastalığı tanımlamasına yardım ettiğine inanılıyordu. Doktorların, hastalıklara işaret eden idrardaki renk değişikliklerine bakıyor olmaları mümkündür. Tedavi hiç değişmiyordu -rahatsız bölgeden sülükle kan almak.

Ortaçağın sonlarına doğru, kutulu oturaklar zenginler arasında revaç buldu. Kutulu oturaklar, hâcet giderenin çömelmek yerine oturmasına olanak verecek şekilde, ahşap bir kutu içine yerleştirilmiş bir oturaktan oluşuyordu. Dindar, sakin bir insan olan Fransız kralı XI. Louis (1423-1483) saatlerini , bir ülkeyi yönetmenin gerektirdiği dünyevî sorunlara çözüm aramaya hasretmekten ziyade, ibadetle geçirmeyi yeğliyordu. Louis'nin, çok önem verdiği mahremiyeti kendisine sağlayan bir kutulu oturağı vardı. Kutulu oturağın, demir bir çerçeveye asılmış perdesi, kullanıldığı sırada onu ve oturağı gözlerden saklıyordu. Bundan başka, dindar kral saygıdeğer havasını temizlemek için otlar kullanıyordu.

Tek tük birkaç kişi, yaratıcı çabalarıyla dışkıların toplanması ve imhası için alternatif araçlar yaptılar. İcatlarının sonuçları genellikle pis ve so-

Bir ortaçağ Fransız helâsının tehlikeleri.

nuçsuzdu. Onbeşinci yüzyılda Paris'te bazı kent evleri iki binayı ikinci katta birleştiren ortak bir helâyı paylaşıyordu. Helâdaki malzemeler aşağıdaki zemine dökülüyordu. Bu helâlardan bazıları, evin ikinci katından asılmış ve direklerle desteklenmiş kalaslardan ibaretti. Andreuccio'nun hikâyesi, böyle ev yapımı helâlardan doğan tehlikeleri ortaya koyar.

Genç bir adamken Andreuccio ikinci kat helâsını kullandığı bir sırada çürümüş tahtaları kırdı. Birkaç metre aşağıdaki lâğım çukuruna yuvarlandı. Andreuccio, temizlenmeye gerek duymaksızın arkadaşlarıyla buluşacağı yere koştu. Andreuccio'nun kendi kokusundan rahatsız olmamasına karşın, arkadaşları leş kokusuna dayanamadılar ve onu bir çeşmenin havuzuna itip bir güzel yıkadılar.

Sonunda, işleyen bir tuvaletin icadına yönelik acemice, fakat dürüst bir çaba gerçekleştirildi. 1449'da Thomas Brightfield, bir sarnıca dökülen bir boru aracılığıyla tazyikli yağmur suyu akıtılabilen taştan bir tuvalet yaptı. Ne yazık ki, bu icat taşmayı ve nâhoş "aroma"ları önleyecek bir valfi içermiyordu.

Ortaçağda evlerdeki gelişmeler genellikle başarısızlıkla sonuçlandı. 1321'de Londralı bir kadın, evinin tasarımını geliştirmeye karar vermişti. Evine, bir boruyla yağmur oluğuna bağlanan bir helânın bulunduğu ek bir bölüm yaptırdı. Oluk çok geçmeden tıkandı ve kokusu bütün mahalleyi tutan korkunç bir yığın oluştu. Kadın, bu çabaları yüzünden yerel

yargıçtan yüklü bir ceza yedi. 1347'de iki erkek, birikmiş lâğımlarından kurtulmak konusunda hiç de dürüst olmayan bir yol tuttular. Kendi lâğımlarını akıtan boruyu komşunun mahzenine çevirdiler. Bu cürüm, çarçabuk fark edildi ve adamlar tutuklandılar.

Aldırmayın Tavsiyesi

Ortaçağ Helâsı

Cereyanlı helâlara ve cereyandaki geçitlere dikkat
Evinin yakınlarında genel helâlara verme izin
Bırak genel hacethane su üstünde kalsın
Ya da evin dışında başka bir yerde
Çiş çanaklarını boşaltmaya ve ocaklara işemeye aman dikkat edin.

Andrew Boorde (1500-1549)
İngiliz hekim ve yazar

Tuvalet Sorunları

Ortaçağın ilk yıllarında İngiliz tahtının başlangıcına güçlü kuvvetli, vahşi ve yağmacı insanlar damgasını vurdu. Özellikle bir kral, genç yaşında adının duyulmasını sağladı. *History of England* 'İngiltere Tarihi' adlı yapıtın yazarı Huntingtonlı Henry'ye göre (ö. 1154), "Kral Edgar'ın oğlu ve Edward'ın biraderi Ethelred, Kingston'da İngiltere'nin bütün soylularının önünde kral ilan edildi. Aziz Dunstan'ın yorumuna göre, çocukluğunda uğursuz bir kehanet onun üzerine yapışmıştı. Vaftizi sırasında vaftiz kurnasında su yapmıştı [işemişti]; Tanrı'nın hizmetkârı, onun döneminde İngiliz halkının kanının dökületeceğini söyledi."

Huntingtonlı Henry bu sözleri kralın ölümünden sonra yazdığına göre, hiç kuşkusuz geçmişten söz etmenin avantajından yararlanıyordu. Ethelred'in (979-1016) felâket bir kral olduğu anlaşılmıştı. Kuvvetleri, 1002'de Aziz Brice Günü Katliamı'nda istilâcı Danimarkalılar tarafından yenilgiye uğratılmıştı.

+

Thomas Beckett'ın katedralde öldürülmesi masalını ünlendiren, tarih

olmuştur. Edmund İronside'ın tuvalette öldürülmesiyse, çarpıcı olacak ölçüde daha az bilinmektedir. Halkın nefret ettiği Kral Ethelred'in oğlu olan cesur Edmund İronside yalnızca bir yıl hüküm sürdü. Edmund İngiltere egemenliği için bir Danimarkalı olan Cnut'la sürekli çarpıştı. Bu büyük savaşçı, "oturak"ta otururken düşmanları tarafından öldürüldü. Yine Huntingtonlı Henry öyküyü şöyle anlatır:

"Kral Edmund ihanete kurban gitti. ... Bu olay şöyle cereyan etti: Bir gece bu büyük ve iyi kral "doğanın çağrısına uyarak hacethanede" otururken, Edric'in oğlu -babasının kurduğu düzenle- kuyuya saklandı ve keskin bir hançerle kralı altından iki kez bıçakladı ve silahı barsaklarına saplı bırakıp oradan kaçtı. Sonra Edric, Canute'un (Cnut) huzuruna çıkıp ve "Selâm sana, bundan böyle İngiltere'nin tek kralı olan!" diyerek onu selamladı. Olup bitenleri anlatınca, Canute ona şu cevabı verdi: "Bu edimin yüzünden seni yücelteceğim, hak ettiğin gibi İngiltere'nin soylularından daha yükseklere." Ardından Edric'in başının kesilmesini ve başının Londra Kulesi'nin en yüksek burcuna dikilecek bir direğe takılmasını emretti. Böylece Kral Edmund İronside bir yıllık çok kısa bir hükümranlıktan sonra öldü ve Glastonbury'de büyükbabası Edgar'ın yanına defnedildi."

+

Onbeşinci yüzyıl Londra'sında yaşayan bir erkek, kafasına oturakla vuran karısıyla kavga etmişti. Adam evi terk edip bir iskele babasının üstüne oturdu ve tartışmalarını yeniden düşündü. Düşünerek oturduğu sırada, karısı bir başka oturağın içindekileri pencereden kafasına boşalttı. Kocanın şöyle söylediği duyuldu: "Öyle görünüyor ki, bu gece yağmur yağacak." Açıktır ki, oturağın bir silah olarak kullanılması oldukça yaygın bir durumdu. 1418'de Baudet adında bir adam, soylu bir kadının kafasında bunlardan birini kırdığı için Paris'ten sürüldü.

+

Haçlı Seferleri sırasında erkekler evlerinden ayrılırlarken, kadınlarının iffeti konusunda kaygılanırlardı. Sadakati garantilemek için, İngiltere ve Fransa'dan birçok Haçlının karılarının vücutlarının alt bölümünü kilit altına alan bekâret kemerleri kullandığı biliniyor. Kadınların taktığı bekâret kemerlerindeki küçük delikler vücut sıvılarının boşaltılmasını sağlıyordu. Bu aleti temiz tutmak imkânsız değilse de son derece güçtü. Koku

bazı kadınlar için öylesine dayanılmaz hale geliyordu ki, bekâret kemerine katlanmak yerine kendilerini öldürmeyi yeğleyenler vardı.

+

Yeni papanın seçimiyle ilgili garip bir uygulama, seçilen kutsal kişinin oturak konacak şekilde delikli bir tahta oturtulmasıdır. "Sedes Stercoraria" yani kazurat tahtı adı verilen papanın koltuğunda oturak bulunmuyordu. Bunun yerine, oradaki kilise mensupları arasında en genci koltuğun altına sürünüp deliğe ulaşma ve papanın cinsel organlarına dokunma şerefini elde ediyordu. Bartolomeo Platina, koltuğun böyle kullanılmasını, papaya insani özünü ve Tanrı olmadığını hatırlatmak olarak açıklamaktaydı.

Aslına bakılırsa, bu adet papanın cinsiyetini kontrol etmenin bir yoluydu. Anlaşılan Papa VIII. John, aslında bir kadın olan Joan'du. Gerçek cinsiyeti, doğum yaparken ölmesi sonucu anlaşılmıştı. Ünlü Papa Joan'dan haberdar olan Rus Çarı Büyük Petro, sarhoş arkadaşlarıyla eğlenmek için benzer bir uygulamaya başvurdu. Kardinalleri taklid eden Petro ve arkadaşları Buturlin adındaki talihsizi papa olarak atadılar. Buturlin özel koltukta otururken, Petro koltuğun altına girdi ve Buturlin'in cinsel organlarını avuçlayarak, "Bu adamın bir deliği var!" diye haykırdı. Hepsi çok eğlenmişti.

+

Keşişler mide gazını şeytanın iğvası olarak görürlerdi. Yellenmenin, cinsel organlarına baskı yapmak yoluyla erkeğin seks arzusunu artıracağı kabul edilirdi. Keşişler gaz yapacak yiyeceklerden kaçınmak konusunda uyarılırlardı.

+

Ortaçağda kadınlar açısından cinsel tacizin kabul edilebilir sınırlar içinde kaldığını söylemek güçtür. Papa IV. Alexander (ö. 1261), yerel kilisenin rahibi tarafından tacize uğrayan ve saldırgandan son derece yaratıcı bir yolla intikamını alan bir kadının öyküsünü anlatır. Günah çıkarma sırasında çapkın papaz kadına tecavüz etmeye kalkıştı. Papazdan kaçan kadın, onunla daha sonra romantik bir randevuda buluşmaya istekli gibi

göründü. Randevuya gitmek yerine, tacizcisine duygularını ifade eden bir turta gönderdi. Sıradan bir turta değildi bu. Bu turta kadının dışkısından hazırlanmıştı. Talihinden olacak, papaz turtayı bir saygı nişanesi olarak piskoposa verdi. Söylemeye bile gerek yok ki, papazın kilisedeki kariyeri çok kısa ömürlü oldu.

✣

Düzenli barsaklar sınırlı olanakların ve kuşku götürür beslenmenin olduğu bir dönemde bir lütuf gibi görünüyordu herhalde. Gelgelelim, İskoçya kralı Bruce (1274-1329), gündelik yaşamda herhangi bir rutin geliştirmenin tehlikelerini keşfetmişti. Kral her sabah erkenden kalkar ve tuvaletine otururdu. Kralın bu alışkanlığını bilen düşmanlarından üçü, onu öldürmek üzere tuvalete gizlendiler. Allahtan Bruce tuvalet seferlerine kılıcıyla birlikte çıkıyordu. İskoçya kralı, acil sorununu halletmeden evvel davetsiz misafirlerini bir çırpıda öldürüverdi.

✣

Papalık seçiminde mahremiyet esastı. Mahremiyeti gerçekleştirmek için tuvaletten daha uygun bir yer bulunabilir miydi? Onbeşinci yüzyılda Roma kardinalleri Papa II. Pius'u (1405-1464) başkanları olarak seçerken tuvalette toplanmışlardı.

✣

1183'de, Kutsal Roma İmparatoru I. Frederik, orta Avrupa'daki krallığının önde gelenlerini garip bir trajedide yitirdi. Sekiz prens ile çok sayıda şövalye, Erfurt şatosunun büyük salonunda bir kurultay için toplanmıştı. Katılımcıların ağırlığını ahşap döşeme kaldıramadı. Tahta parçalanarak çökerken, bütün soylular grubunu şatonun metrelerce altındaki lâğım havuzuna düşürdü. Hepsi dışkı kuyusunda boğularak öldü.

✣

İskoçyalı I. James (1394-1437), soyluların "ağzına etmenin" tehlikelerini çok acı bir şekilde anladı. Sir Robert Grames'in kendisini tahttan indirme planlarını öğrenen Kral James, soyluları İskoçya'dan sürdürdü ve

tüm mülklerine el koydu. Grames kralı öldüreceğine and içti. Bu fırsatı, Kral James'in Perth'teki Kara Manastır'ı ziyaret ettiği sırada yakaladı. O akşam kraliyet çifti için her şey alışıldığı üzere başlamıştı. Kral ve kraliçe bir grup soyluyla birlikte akşam yemeklerini yediler. Maiyetlerinin çekilmesinden sonra kralın yatmaya hazırlanmasını bekleyen kraliçe ile nedimeleri hâlâ onun yanındaydılar. Ansızın bir grup silahlı adamın gürültüsü gece yarısı havasını doldurdu. Sir Robert Grames yanında kendisi gibi James'in karşısında olan bir grup soyluyla birlikte, kralı öldüreceğine dair ettiği yemini tutmaya çalışıyordu.

James ölüme mahkûm olduğunu hemen anladı. Ne yazık ki, kaçacak yolu yoktu. Pencereler kurşunla mühürlenerek kapatılmıştı ve ancak birkaç erkek uğraşırsa açılabilirdi. Kral saklanacak yer ararken, odadaki kadınlar kapıyı tutmak için çılgınca çabalıyorlardı. Yatağın altı veya giysi dolabı gibi aşikâr yerlere gizlenmeyi reddeden James, şömine demirini aldı; suikastçilerle dövüşmeye karar vermişti. Ansızın, şömineyle bağlantılı özel bir tuvalet çukuru olduğunu hatırlayıverdi. Ahşap döşemedeki menteşeli kapağı kaldırdı ve tiksindirici kuyuya indi. Kuyuda, manastırın dışındaki bir hendeğe çıkan bir boru vardı. Kral boruya sığabileceğine ve kaçabileceğini sandı. Bu noktada James'in karşısına dikilen iki sorun vardı. Son derece şişmandı, gene de boruya sığma şansı konusunda son derece iyimserdi. İkinci olarak, saldırıdan günlerce önce, oynadığı topu kaybettiği için James borunun tıkanmasını emretmişti. Top tuvalette sıkışıp kalmıştı. Tek ümidi, suikastçilerin gitmesine kadar saklanmak olabilirdi.

Sir Robert Grames'in adamları kapıyı kırıp kralın odasına girmekte hiç güçlük çekmediler. Bu arada saray kadınlarının çoğunu ağır biçimde yaralamaktan da geri kalmadılar. Odaya girdiklerinde kraliçenin hareketsiz bir halde şöminenin önünde dikildiğini gördüler. Bir soylu kraliçeye saldırdı ve eğer Grames işe karışmamış olsaydı, öldürebilirdi de. Grames karısını değil, kralı öldürmek peşindeydi.

Odayı araştıran hainler kralı bulamadılar ve binanın öteki bölümlerini araştırmak üzere çıktılar. Yukarıdan hiç gürültü gelmediğini gören kral, kraliçenin nedimelerine kendisini kuyudan çıkarmaları için seslenmeye başladı. Kadınlar şişman kralı yukarı çekmeye çalıştıkları sırada, içlerinden biri onunla birlikte kuyuya yuvarlandı. Tam o sırada kralın tuvalete saklanmış olabileceğini düşünen Grames'in adamları geri döndüler. James'i bir kadınla birlikte kuyuda bulduklarında bu manzaraya kahkahalarla güldüler. Karısının hizmetkârıyla kuyuda sevişen kral! Sonra, hainlerden biri kralı öldürme niyetiyle kuyuya atladı. Fakat James iyi bir dövüş çıkardı. Güçlü bir adamdı. Suikastçilerden bir başkası daha kavgaya

katıldı. Sonunda Robert Grames de kuyuya inerek, uzun bir kılıçla göğsünde açtığı onaltı kılıç yarasıyla Kral James'i bizzat öldürdü.

✢

Sir John Harington'a göre, İngiliz Şeytanî III. Richard'ın (1452-1485), iki yeğeninin ölümlerini tuvalette otururken planladığı söyleniyordu. Richard, babalarının ölümünden sonra iki küçük yeğenine naiplik yapmaktaydı. Prensler "ortadan kaybolduklarında" Richard tahta çıktı.

3

Yeniçağ Öncesi Avrupa: Cinselliğin Uyanışı 1500- 1700

Evlerinizi şenlendirmek için, mahrem mahzenlerinizi temizleyin
Ruhlarınızı şenlendirmek için, mahrem hatalarınızı onarın

Kuzeye doğru genişleyen onbeşinci yüzyıl İtalyan Rönesansı, onaltıncı ve onyedinci yüzyıllarda Holbein ve Brueghal gibi ressamların eserlerini de kıvılcımladı. Martin Luther'in Katolik Kilisesine yönelik eleştirileri, rakip Protestan kiliselerin doğuşuna ve Katolik Kilisesinin reformuna yol açtı. Din gücünü yitirdi ve krallıklar güçlendi. Tuvaletle ilgili değişiklikler, manastır keşişlerinin eski temizlik uygulamalarının yerini, zenginlerin kullandığı, göz alıcı biçimde süslenmiş aparatların alması anlamına geliyordu. Krallar tarafından kullanılan araçlar ve alışkanlıklar keşişlerin dindar temizliğinden çok daha eğlendiriciydi.

Erken yeniçağ dönemi Avrupa'nın sıradan halkı oturak ve ayak yolunu kullanmayı sürdürse de, yenilikçiler "banyoya gitmek" konusunda farklı yöntemler deniyorlardı. Hareketli parçalı, ilk işler tuvaletin geliştirilmesi onaltıncı yüzyılda gerçekleşti. Ne yazık ki, halkın çoğunluğu bu tuvaleti bayağı bulup kullanmayı reddetti. Dindar ortaçağlardan çıkmakta olan birçok toplum, Rönesans döneminde, yıkanmak ya da boşaltım araçları geliştirmek gibi, vücuda aşırı dikkat göstermeyi gerektiren şeyleri, dinden çıkmak ya da görgüsüzlükle bir tutuyordu hâlâ. Temizlik açısından çok önemli olan bu katkı, böylece ilgisizlik sonucu acı bir biçimde öldü. Onaltıncı yüzyılda klozetlerin başarısızlığının pratik nedeni, aracın işle-

mesini sağlayacak kadar bol su bulmayı olanaksız kılan su sistemlerinin yetersizliğiydi. Bu özellikte bir tuvalet, yaklaşık üç yüzyıl sonraki Viktorya çağına kadar tekrar ortaya çıkmayacaktı.

✢

Leonardo Da Vinci sağlıklı bir kent için hazırladığı planların bir kopyesini de bıraktı. Da Vinci'nin fikirleri ciddiyetle incelenmiş olsaydı, onaltıncı yüzyıl belki de yaşanması hoş bir dönem olabilirdi. Da Vinci tuttuğu günlüklerde kalabalık kentlerin sorunlarını ele almış ve çeşitli çözümler önermişti. Pislik sorununa bulduğu çözüm, çok sayıda tuvalet yapılmasıydı. Tasarımını şöyle betimliyordu: "Tuvaletin oturulacak yeri turnike gibi dönebilmeli ve karşı ağırlık kullanılmasıyla ilk poziyonuna dönebilmeli; ve tavanda çok sayıda delik olmalı ki, içerdekilerin soluk alması mümkün olsun."

Bundan başka, merdiven boşluğunun tuvalet olarak kullanılmasını önlemek üzere, spiral merdivenlerin yapılmasını öneriyordu. Da Vinci kendi kentini şöyle betimlemekteydi: "Tuvaletler, ahırlar ve bunun gibi pis kokulu yerler, yeraltı geçitleriyle boşaltılır. Bir kemerden diğerine 300 brachia'lık bir mesafeye yerleştirilen her bir pasaj, üstündeki sokağa açılan deliklerden ışık alır. Ve her bir kemerde spiral bir merdiven bulunmalıdır; yuvarlak olmasının nedeni, kare olanlarının köşelerinde birtakım tecavüzkâr eylemlerin işlenme olasılığının yüksek oluşudur. Daha ilk bölümde, tuvalet ve pisuarlara giriş kapısı olmalıdır, ve bu merdiven caddedin üst bölümünden alt bölümüne doğru inmelidir. Yer olarak denize ya da büyük bir ırmağa yakın bir mahal seçilmelidir, böylece suya boşaltılan kentin pislikleri uzaklara taşınabilecektir." (1490'lar)

✢

Da Vinci'ye kimse kulak vermediği için, oturaklar o dönemde de egemenliğini korudu. Artık kaba metalden ya da topraktan yapılmayan oturak, kullanıcının konumunu yansıtıyordu. I. James'in gümüşten yapılma bir oturağı vardı. Kardinal Mazarin'inki ise, kadifeyle ipek ve altın püsküllü bir altın bant geçirilmiş, camdan bir oturaktı. XIV. Louis, gösterişçi kişiliğine yaraşan, kraliyet armalarıyla süslenmiş altın bir oturağa sahipti. Louis'nin ayrıca yolculuk ve savaşta kullandığı yedek oturakları da vardı. Akşam şölenlerinden sonra, soylu hanımlar salondan ayrıldıklarında, ye-

mek odasındaki erkeklere oturakları getiriliyor, böylece diğer erkeklerin sohbetinden yoksun kalmamış oluyorlardı.

✣

İnsan pisliğini imha ederken, tıpkı ataları gibi onyedinci yüzyıl kent sakinleri de, genellikle bunları pencereden aşağıdaki sokağa fırlatıveriyorlardı. Tiksindirici ve keskin kokulara uzun zamandır alışkın olmasına karşın, halk ancak bu kadar dayanabildi. İngiltere kralı VIII. Henry, karılarından yakınmaktan fırsat bulduğu bir zaman, 1544'de Cambridge kasabasından şikâyet etmişti. Sokakları kaplayan dışkı, pislik ve çamur yığınlarına sövüp saydı. Kentin durumunu, sağlık sorunlarının nedeni olarak gösterdi. Beş yıl sonra, oğlu VI. Edward'ın krallık döneminde, Parlamento'dan bu pisliği taşıyacak kanalizasyon sistemi yapılması istendi.

Hükûmet düzenlemelerine karşı duyarsızlık, Batı uygarlığında çok uzun zamandır var olan bir sorundur. Birkaç kanal inşa edilmiş, ama hiçbiri bu soruna ciddî bir çözüm oluşturamamıştı. Paris hükûmeti, 1522'de ve 1525'de ve 1539'da kent sakinlerinin kanallar ve tuvaletler inşa etmesini zorunlu tuttu. Kent halkı hiçbir girişimde bulunmadı.

Roma dönemine dayanan bir adete göre, Avrupa kentlerinin sakinleri, oturaklarındaki malzemeden pencereden sokağa boşaltmak yoluyla kurtuluyorlardı. Neyse ki, gelip geçenler yaklaşan tehlike konusunda kibarca uyarılıyordu. Fransız bir kadın malzemeyi boşaltmadan önce *"gardez l'eau"* diye bağırıyordu. İngilizler bu çığlığı -muhtemelen tuvaletin "loo" olarak adlandırılacağının müjdecisi olacak şekilde- *"gardyloo"* şeklinde dillerine adapte etmişlerdi. İngilizce çığlığa, "Tanrı sizi esirgesin" ibaresi de eklenirdi genellikle. İtalya'da bu çığlık "Fenerinizi uzak tutun" biçimini almıştı. Görgülü ve nazik erkekler, kadınların sol yanında yürüyerek, pencereden gelebilecek korkunç saldırılara karşı onlara kalkan olurlardı. Bu adet bugün de sürer.

Bazı insanlar oturağı atılabilir bir şey olarak görürlerdi. Oturağın içindeki malzemeyi boşaltmak yerine, oturağı sokağa fırlatırlardı. Bu şiddetli imha yoluyla yaratılan kaos, Paris'teki yetkilileri 1395'de oturakların sokağa fırlatılmasını yasaklamaya götürdü. Gelgelelim, Fransız yurttaşları bu uygulamayı onyedinci yüzyıla kadar sürdürdüler. Versailles valisi, "bütün halk insan dışkısı ve her türlü pisliği pencereden fırlatmaktan men edilmiştir" şeklinde bir bildiri yayınladı.

Sokakta biriken pislikleri kim temizliyordu? Kent sakinleri şanslıysa, bu iş için bir "temizlik mühendisi" istihdam ediliyordu. İngiltere'de Tu-

Times of the Day'den (Günün Zamanları), "Gece", William Hogarth (Huntington Kütüphanesi, California).

dor döneminde, kamu sağlık memurları atandı. Bunlara leşçiler adı veriliyordu ve sokakların temizlenmesi ile anlaşmazlıklara çözüm bulunmasından sorumluydular. Tarihe yaptıkları en önemli katkı, 1666 veba salgını sırasında yaptıkları günlük sokak temizliğiydi. Bu gece kuşları yaptıkları iş için ilân verirler ve kartvizitler bastırırlardı.

Çöplerin boşaltılmasıyla ilgili şikâyetleri dinlemek, dönemin en büyük eğlencelerinden biriydi. (Folger's Tiyatrosu'nda *MacBeth*'i izlemeyi boşve-

rin: Temizlik mahkemesi olmanız gereken yer.) Londralılar şikâyetlerini temizlik konusundaki tecavüzlere bakmak üzere atanmış bir yargıca götürürlerdi. Bu yargıçlık, leş toplayıcılık deneyimine sahip olmayı gerektirirdi. Mahkemeye götürülen davaların büyük çoğunluğu, komşularına karşı, çöplerini kendi özel mülklerine döktüğü suçlamasında bulunan kişilere aitti.

Bir dava bütün bir bloktaki evleri kapsıyordu. Londra'daki West Street sakinleri, dışkılarını John Davis adlı bir yurttaşın bahçesine döküyorlardı. Temizlik Mahkemesi, mütecavizlerin Aziz Andrew Festivali'nden önce pisliklerini bahçeden kaldırmalarına karar verdi. Buna ek olarak, yargıç sokaklara ve yerel kilise bahçelerine dışkı dökenlerin de uyarılmasını gerekli gördü.

Bütün bu kamusal boşaltımın tek çaresi, tuvaletin geliştirilmesiydi. Yavaş yavaş temizlik alışkanlıkları tuvaleti günlük yaşamın bir parçasına dönüştürdü. Ne ki, bu aracın yaygın kullanımı ondokuzuncu yüzyılın sonuna değin gerçekleşmedi.

1500'lere gelindiğinde, tuvaletin ortaya çıkışı, yüksek sosyetede mahremiyet konusundaki tutumda önemli bir değişimin ipucunu vermişti. İlk tuvaletler, tahtayla örtülmüş oturaklardan ya da tabureli oturaklardan oluşuyordu. Bunlara sahip olan imtiyazlı kişiler, kapalı kapılar ardındaki mahremiyete önem veriyorlardı. Doğanın çağrısına uyarken oluşan görüntü ve sesler artık bir izleyicinin gözü önünde gerçekleşmemeye başlamıştı. Avrupa aristokrasisi tedricen odalarına küçük bir oda eklemeye başlamıştı. Fransa, Burgundy dükünün şatosunda ve Paris'te Saint-Genevieve yakınlarında tuvaletlerin varlığını kaydetmişti.

✣

Dünyaya bir katkı yapmaya kararlı olan Sir John Harinton (1561-1612), "mis kokulu" bir tuvaleti -Ajax'ı- icad etti. Harington, Kraliçe Elizabeth'in çok sevdiği vaftiz oğullarından biriydi. Büyük zekâsı ve halim selimliğiyle tanınan Harinton, Elizabeth sarayı yaşamının tadını çıkardı. Harington bundan başka işleyen parçaları olan ilk tuvaletin mucidi olarak da tanındı. *Metamorphosis of Ajax* (Ajax'ın Başkaları) adlı eserinde, icadını şöyle betimler: "Yarattığım bu araç, mis gibi kokması için bir deniz kadar bol su değil, yalnızca bir sarnıç (Thames'inki kadar değil, yarım tonluk kapasitede) gerektirir." Harington'ın kitabı, yönergeler, maliyet ve güçlü Ajax'ın inşası için gereken malzemelerin yanı sıra, bir tuvaleti inşa edebilmek için çok önemli bir araç olan bir şema da sunar.

Sir John Harington (Metamorphosis of Ajax'dan, yen. bas. 1927).

Biraz hayalperest olmakla birlikte, Harington'ın icadı ne yazık ki onaltıncı yüzyıl toplumunca hemen benimsenmedi. Sadık vaftiz annesi bile onun tuvaletini denemeyi reddetti ve kötü zevki yüzünden onu sarayından uzaklaştırdı. Ancak, icadı toplum üzerinde, Shakespeare'in oyunlarından birinde bir referansı garanti edecek kadar etki yarattı.

> You will be scrap'd out of the painted
> cloth for this: your Lion that holds
> his Pollax sitting on a close stoole
> will be given to Ajax.
>
> *Love's Labour Lost*

Bu arada *Metamorphosis of Ajax* 'ın basılmasına izin verilmedi. Kitabın konusunun birçok insanı rahatsız etmiş olması mümkündür, ama kitap, resmi basım izni olmadan bile büyük bir başarı kazandı. Üç kez basıldı. Yalnızca Elizabeth dönemi mensuplarının çözebileceği öykü ve fıkralarla dolu olan kitap, mizahî ve zarif bir yaklaşımla tuvaletin özüne hücum

ediyordu. Harington şiirlerden yararlanarak, okuyucularını tuvalet kullanımı hakkında eğitiyordu. Aşağıdaki şiir, Hıristiyan oturak kullanıcısına şeytanın üstesinden gelmek konusunda öğüt vermektedir.

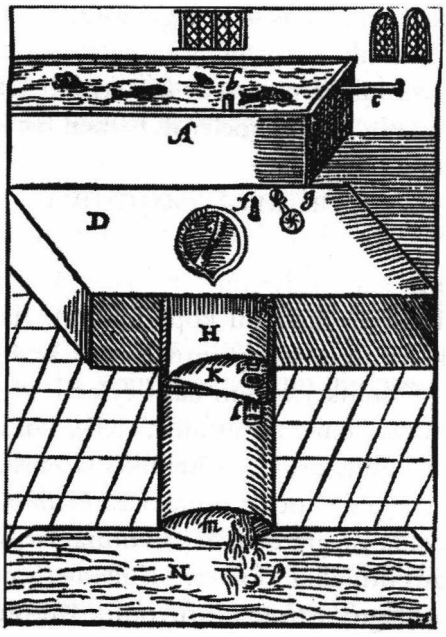
Dindar bir peder, bir deliğin üstünde oturmuş
Doğanın bize öğrettiği haceti gidermek için,
Mırıldanarak (her zamanki gibi) belli duaları
Ve Şeytan hemen onu düzeltir
Ve alabildiğine sövmeye başlayıverir,
Böyle dualaların ölümcül günahlar olduğunu söyleyip
Ve inayetten yoksun kalacağını gösterdi
Böyle yakışıksız bir yerden Tanrı'ya seslenmekle.

Saygıdeğer adam, düşündü ilk başta korku içinde,
Gene de imanı güçlüydü, şöyle dedi Şeytan'a dolayısıyle:
Lanetlenmiş ruh, menhus, aldatıcı ve yalancı,
Kendi iyiliğin için çırpınan, ve bizimkiyle çekişen,
Herkesinki kendine, benimkini sen incitemezsin,
Benim duam Tanrı'ya, seninki pisliğe.
Saf yakarı yükselir Tanrı'ya, yücede oturana,
Pislikse düşer alçağa, cehennem dostlarına daha çok yakışana.

Harington böylece, Tanrı'nın her yerde, hattâ tuvalette bile hazır bulunduğuna dair yaygın bir Hıristiyan korkusuna parmak basıyordu. Oturak üzerindeyken telâffuz ettiğiniz dualarda dikkatli olun. Hiç duyulmadık zenginlikler sunarak, karşılığında teminat olarak ruhunuzu isteyen davetsiz bir misafir ortaya çıkabilir.

Harington sonunda saraydaki konumunu yeniden kazandı ve Kraliçe Elizabeth'i Richmond'daki sarayına kendi tuvaletlerinden birini koydurtmaya ikna etti. Ayrıca bir zincirle tuvaletin yanına *Metamorphosis of Ajax*'ı asmakla, Harington ilk banyo kitabını da Elizabeth'e nasip etmiş oldu.

Ajax ismi tam bir muammadır. Oturak anlamında yaygın olarak kullanılan *jake* sözcüğü üzerinde yapılmış bir kelime oyunu olması mümkündür. Sir John Harington, Ajax'ın orijinini açıklamak için doğaüstü bir kahraman yarattı. Adı Ajax olan bu kahraman, sahip olduğu güçler ve amaçlar açısından Odysseus'u andırır. Ajax'a saldırmaya cüret eden herkes, ishale tutulurdu.

Balıklar dahil değildir!
A. Sarnıç *C. Pis su borusu*
B. Küçük Musluk *D. Oturma platformu.*
Ajax (Metamorphosis of Ajax'dan, yen. bas. 1927).

✣

Onyedinci yüzyıl İngiltere'sine damgasını vuran iki önemli olay 1666 vebası ile 1667 Büyük Yangını'dır. Günlüğünde bu korkunç yılları betimleyen Samuel Pepys, Londra'da yukarıdaki pencerelerden düşen dışkılardan kaçmaktan söz ediyordu. Bu kaotik dönemde doğan Jonathan Swift, Londra sokaklarını aşağıdaki gibi betimler:

> Kasap tezgâhlarının süprüntüleri, dışkı, barsaklar ve kan,
> Boğulmuş köpek yavruları, kokan ringalar, hepsi çamurlara bulanmış
> Ölü kediler ve şalgam başları seli akıyor.

1667'deki Büyük Yangın'ın Londra kentine Tanrının bir lütfu olduğu anlaşıldı. Hastalık taşıyan haşere yuvası bakımsız mahallelerin çoğu yanıp gitti. Kentin büyük bir bölümünün yıkılmasıyla, planlamacılar kenti sağlıklı koşullara uygun olarak yeniden inşa etme fırsatına kavuştu. Parla-

mento, evlerin yüksekliğini, sokakların genişliğini sınırlayan ve lâğım kanallarının inşasını zorunlu tutan bir yasa çıkardı. Gelgelelim, Parlamento'nun getirdiği zorunluluklara pek az kişi uydu. Aslı aranırsa, Viktorya çağına değin hükûmetin düzenlemelerini hemen hiç kimsenin dikkate almadığı görülmektedir.

Kralların Edimleri

Monarşinin dine karşı zaferinin en belirgin örneği, İngiltere Kralı VIII. Henry'nin Papa'yla ilişkisini koparmasıdır. İlâhi bir hükümranlık hakkında duydukları arzı, Avrupa'nın birçok kralını yakışıksız yaşam tarzlarına yöneltti. Günlük yaşamın basit eylemleri inceden inceye işlenmiş törenlere dönüştü. "Banyoya gitmek," XIV. Louis gibi hükümdarlarca bir görsel şölene dönüştürüldü. Öteki krallarsa sadece özenle yapılmış oturaklarla yetindiler ya da kutulu otura kları tercih ettiler.

Onyedinci yüzyılda yaygın olan kapalı oturaklar, kapaklı bir ahşap kutunun içine konmuş oturaktan ibaretti. Kullanıcı yalnızca kapağı kaldırıyor ve kutudaki oturağın üstüne oturuyordu. Kutulu oturakta genellikle çeşitli türlerde olabilen döşemenin altına gizlenmiş yaratıcı süslemeler bulunuyordu. Bunlardan biri, "Journey to the Low Countries" (Alçak Ülkelere Yolculuk) başlıklı kitapların üstüste dizilmesinden oluşan bir diziyi andırıyordu. Bir başka oturak da, "Mysteries de Paris" (Paris'in Gizemleri) adlı kitaptan oluşan bir yığın biçiminde yapılmıştı. Bazılarında rahatsız edici parçayı gizlemektense, ona özellikle dikkat çekilmesi tercih edilmişti. Kutulu otura kların yapımcıları kuş, kır manzaraları ve Çin motifleri gravürlerinde altın ve gümüş kullanmışlardı. İmtiyazlı popolar için kadife, kırmızı Şam kumaşı ya da deriden minderler yapılmıştı. Süslemeler, günün modasına göre değişiyordu. Bir ölüm sonucu, kutulu oturak yas nedeniyle siyaha bürünebiliyordu. İngiltere kralı I. James'in, bezeli bir sandığa benzeyen kutulu oturağı vardı.

Onyedinci yüzyılda Versailles sarayında yaklaşık 274 kutulu oturak bulunması gerçeğine karşın, sarayda yaşayan soylu hanım ve beylerin birçoğu kendi oturaklarını getirip kullanıyorlardı. Konuklarını kutulu oturağında otururken selamlama uygulamasını, Kral XIV. Louis başlatmıştı. İşleri yürütmeye çalışırken Louis'nin oturağı kullanmasını seyretme ayrıcalığını, saraya gelen yabancı büyükelçilerin pek azı takdir edebiliyordu. Saray mensubu Montaigne, XIV. Louis'nin devlet işlerini "sanki bir tahtmışcasına" oturduğu oturaktan yürütme eğiliminden yakınıyordu. XIV. Louis'nin ölümünden sonra yapılan bir inceleme, onun dev bir midesi olduğunu ve barsaklarının uzunluğunun normal bir insanınkinin iki katı

olduğunu ortaya koymuştu. "Taht"ın üzerinde geçirdiği zaman muhtemelen anormal anatomisiyle açıklanabilir.

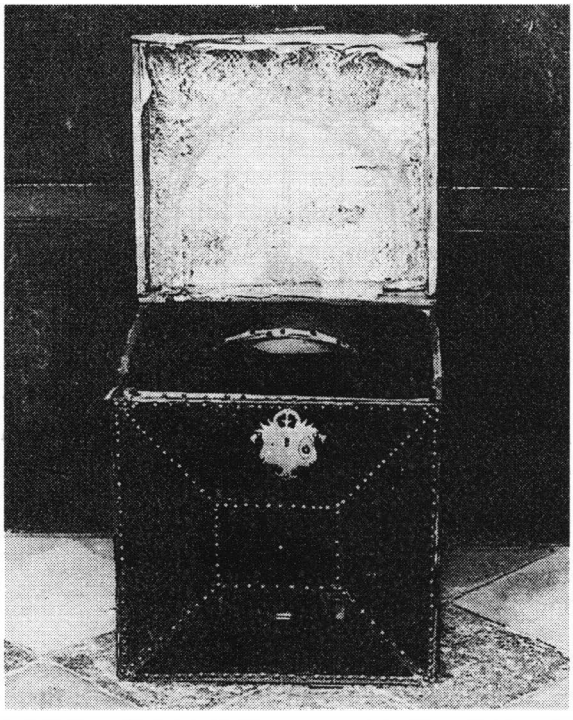
Avrupa hükümdarları, halklarının temizlik alışkanlıkları hakkında pek çok şey söylemişlerdi. Sarayın zaten iğrenç atmosferinin üzerine tüy diken davranışları önlemek üzere buyruklar çıkartılmıştı. Gene de, kraliyet mensuplarının bile zaman zaman kendi kurallarını bozdukları görülüyordu.

Saray yaşamına ait andaçlar arasında doğanın çağrısını yakışıksız fakat elverişli yerlerde boyun eğen soyluların anlatıları bile vardır.

● Avusturya'nın Güneş Kralı'nın annesi Anne, Fransız sarayında bir perdenin arkasında işerken yakalanmıştı.

● IV. Henry 1606'da Louvre Sarayı'nın pis koşullarını öylesine tiksindirici buluyordu ki, soylularının hâcetlerini sarayın bir köşesinde giderivermelerini yasakladı. Sarayda işeme suçunun karşılığında, çeyrek kronluk küçük bir para cezası alınıyordu.

● Şair Berthod, kraliyet buyruğuna karşı bir aristokratın tepkisini mizahi bulmaktaydı. Soylunun eylemlerini betimlerken şunları yazmıştı: "İşeyen birini görmezsiniz; Bir sütuna, benim kanımca; Doğruca Kralın heykelinin altında."

İngiltere Kralı II. James'in kullandığı kutulu oturak, İngiltere Kent'teki Knole House.

● 8 Ağustos 1606'da Fransa veliahdı da tuvaletlerin kullanılması hakkında bir buyruk çıkardı. Bu kez buyruk uyarınca St. Germain Sarayı'nda dışkılamak ve işemek yasaklanmıştı. Elbette oturakların kullanımı serbestti, ama yerlerde, köşelerde ya da merdivenlerde değil. Veliahdın kendisi de dahil olmak üzere, bu buyruğa kimse uymadı. Daha buyruğu çıkardığı gün kendi odasının duvarına işerken yakalandı.

● Güneş Kral XIV. Louis'nin, tam bir fırsatçı olan bir dostu vardı: Guiche Kontu. 1658'de yapılan bir saray balosunda, kont dans ettiği kadının manşonuna çaktırmadan işedi. Ellerini manşonunun içine soktuğu zaman kadının düştüğü şaşkınlığı bir düşünün.

+

Düşes Charlotte Elizabeth, XIV. Louis'nin maiyetinde yer alıyordu. Versailles'deki sarayından Fountainbleau'deki sarayına kadar kralla birlikte yolculuk etmişti. Düşes Fountainbleau'de temizlik olanaklarının olmaması yüzünden kederlendi. Yalnızca açık havada dışkılama imkânı olduğunu görünce, Charlotte Elizabeth, rahibenin "dışarı çıkmak" zorunda olduğunda, en uygun anı seçebilme yeteneğine hayran kalmıştı. Ancak karan-

Fransa Kralı XIV. Louis kutulu oturağında otururken.

lık çöktüğü zaman mahremiyet imkânı bulunuyordu. Düşesin, kralı korumak için gönderilmiş İsviçreli muhafızların sokaklara bıraktıkları "yadigârlar" hakkında da karamsardı.

✣

XIV. Louis'nin döneminde, Versailles şıklık ve gösteriş nümunesi olarak bütün Avrupa saraylarının arasından sivrilmişti. Louis'nin Versaille'da her yaptığı iş bir törene dönüştürülmüş durumdaydı. Kral yatağından kalkarken bekleme onuruna kavuşmak için soylular birbirleriyle çekişiyordu. Akşam yemeği rakipsiz bir olaydı. Kraliyet yemeği dört çorba, bir bütün kuş, mantarlar ve salatadan oluşuyordu -hepsi de bütün sarayın huzurunda Louis tarafından yenilip yutuluyordu.

Günün sonunu belirleyen, *"grand coucher"* ile *"petit coucher"* seremonileri oluyordu. *Grand coucher* , ya da büyük dinlenme Louis'nin yatağa girmek için soyunması ayiniydi. Birkaç soylu, soyunduğu sırada kralın şamdanını tutabilmek onuruna kavuşmak umuduyla bekleşiyorlardı. Yatmaya hazırlanmasından sonra, yalnızca seçilmiş birkaç soylu kralın yanında kalabiliyordu. Bu onura ulaşmak için onbeş bin louis altını ödemiş olan bu özel bireyler, kral ikinci ayini olan *petit coucher*'e başladığı zaman onu izleyebiliyorlardı. Majesteleri, günün son kraliyet eylemini gerçekleştirmek üzere kraliyet poposunu kaldırıp *chaise percée*'ye (kutulu oturak) oturuyordu.

Louis'nin utanmaz bir teşhirci olduğunu düşünmeyesiniz diye şunu belirtmek gerekiyor: Versailles'ın bu saçma sapan seremonileri bir amaca hizmet ediyordu. XIV. Louis, bütün soyluların zamanlarının büyük bir bölümünü sarayda, kralın gözü önünde geçirmelerini zorunlu kılarak aristokrasisini denetim altında tutuyordu. Bu ayinler onlara kralın ilâhi niteliğini hatırlatırken, uzun gün ve geceleri doldurarak soylular için bazı etkinlik olanakları yaratıyordu. Bu mahrem anlarında kralın yanında kalmak, aristokratlar açısındansa, kralın kendilerine kulak vermesi anlamına geliyordu. Para ya da mevki konusunda Louis'den isteklerde bulunabiliyorlardı.

✣

XIV. Louis dönemi, insanın doğal ihtiyaçlarına yönelik düşkünlükle nam salmıştır. Seks, yiyecek ve temizlik sarayda önemli roller oynadı. Kendi ihtiyaçlarını yerine getirirken, Louis maiyetindeki soyluların ihti-

yaçlarıyla pek ender ilgileniyordu. Bir kadının eşliğinde bir saraydan ötekine yolculuk etmeye bayılırdı. Motorlu araçlar olmadığından, bu yolculuklar uzun ve rahatsızdı. Birçok arabada, koltukların altına gizlenmiş oturaklar bulunmakla birlikte, kadınlardan bazılarıysa daha mahrem bir fırsat için beklemeyi tercih ederdi. Louis'nin herhangi bir nedenle arabayı durdurmaktan nefret etmesi, bu zavallı kadınların rahatsızlığına bir yenisini ekliyordu. Louis'yle Fontainbleau sarayına yolculuk eden bir düşes, idrarını altı saat boyunca tutmaktan neredeyse ölüme yenik düşecekti.

✣

İngiltere ve müttefikleriyle arasındaki yeni bir savaşla uğraşırken Louis, Dük de Vendome'un şahsında yetenekli bir askeri kumandan keşfetmişti. Üçüncü Vendome dükü Louis Joseph, IV. Henri'nin Gabrielle d'Estrees'den doğma gayrimeşru oğlunun zürriyetindendi. Bencil ve mütehakkim bir kişiliği olan de Vendome, kraliyetle olan bu akrabalık bağını suiistimal etti. Unvan hırsı, kabul gören ahlak ve kişisel temizliği utanmazca reddetmesine değin uzandı.

Dük, hiç utanmadan genç, çekici askerleri çadırına getirtiyordu. Yatağı her türlü hayvanın yuvası gibiydi. Dükün yatağında köpekler uyuyor ve doğuruyorlardı. De Vendome, onun pis bir herif olduğu şeklindeki suçlamalara omuz silkmekle yetiniyordu. "Herkes bir domuz gibi yaşar" diyordu.

Yatak odasından ayrıldığında De Vendome'u savaş alanında portatif kutulu oturağında oturur bulmak mümkündü. Oturakta otururken mektuplarını yazıyor, kahvaltısını yapıyor ya da emirler veriyordu. Parma Piskoposunu hâcet giderirken kabul etmesi, bu din adamını derinden rahatsız etmişti.

✣

VIII. Henry, sayısız karıları ve kelle kestirmeye olan merakıyla şöhret kazanmıştır. Henry'nin Sir Thomas More'la olan ilişkisi çekişmeye dönüşünce, kral More'u ihanetle suçlayarak ölüme mahkûm etti. Kafasının kesilmesini beklerken Sir (çok geçmeden Saint/Aziz olacak) Thomas More, gardiyanlarından bir idrar kabı istedi. Cam kaba işedikten sonra More, sanki elindeki kristal bir küreymiş gibi idrarını inceledi. İdrarı, zaten bildiği bir şeyi açıkladı ona. Kral Henry'nin müdahalesi olmaksızın yaşamayacaktı. Sir

Thomas, idrarının kehanet ettiği gibi, o gün kafasını kaybetti.

✢

İngiltere kralı II. Charles, 1666 veba salgını sırasında hastalıktan kaçma çabası içinde Londra'dan ayrılarak Oxford'a gitti. Oxford sakinlerinden Anthony Wood günlüğünde kral ve maiyetinin pisliklerini betimliyordu.

Görünüşte düzgün ve neşeli olmalarına karşın, aslında son derece iğrenç ve pistiler. Atıklarını şöminelerde, odalarda, kilerlerde, mahzenlerde, kısaca her köşede bırakıyorlardı. Kaba saba, zalim, seks düşkünü; kibirli, boş, aldırışsız.

Cleanliness & Godliness
(Temizlik ve İman)

✢

Büyük Petro, uyruklarının kafasına Batılı bir tutum yerleştirmeye çalıştı. Daha kültürlü görünmelerini sağlamak için, ölüm pahasına bütün erkeklerin sakallarını kazıtmalarını şart koştu. Ruslar gönülsüzce boyun eğdiler. Oysa sakallarını inançlarının simgesi olarak görüyorlardı. Ama laik efendilerini hoşnut etmek için tıraş oldular. Kutsal efendilerini hoşnut etmek için de, sakallarını ceplerinde taşıdılar.

Rus sarayında alışılmış davranışların külliyen kaldırılması, Avrupalılarla karşılaştırıldığında daha mütevazı bir sosyete yarattı. Rus seçkinleri, tuvaleti kullanmak için sözün ansızın kesilip odadan çıkılmasını kabalık olarak görüyorlardı. "Banyoya gitmek"ten söz etmek de tabu olarak kabul ediliyordu. Ağzına kadar dolmuş bir idrar torbasıyla dikilip kalmayı engelleyecek güvenilir ve acil bir mazeret gerekiyordu; söz gelimi evle ilgili çok acil bir işin bulunduğu gibi.

Büyük Petro, Moskova'ya temizlik müfettişleri atamak yoluyla sağlık kurallarına uygun, temiz bir toplum arayışını sürdürdü. Müfettişlerin her biri on evden sorumluydu. Büyük Petro'nun ölümüyle, Rusya eski alışkanlıklarının birçoğuna geri döndü. Temizlik, Petro'nun ölümünden sonra Rusya'nın kırsal alanlarının çoğunda aynı kaldı. Bu bögelerdeki tuvaletler toprakta açılan basit bir delikten ibaretti.

✢

Hükümdarın önünde reverans yapmanın tehlikeleri, İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth (1558-1603) ve sarayının mensuplarından biriyle ilgili bir olayda açıkça kendini göstermekteydi. Oxford kontu kraliçenin huzurunda geleneksel alçak reveransı yaptı. Eğilirken, kötü kokulu bir esinti kaçırdı. Olaydan dolayı büyük üzüntüye kapılan Oxford kontu, işlediği suçun unutulması umuduyla ülkeyi terk edip yedi yıl boyunca yabancı diyarlarda dolaştı. İngiltere'ye dönüşünde yine kraliçenin huzuruna çıkartıldığında kraliçe şöyle buyurdu: "Lordum, sizin yellendiğinizi çoktan unutmuştum."

+

Yellenmenin insanlık üzerindeki büyüleyici etkisi, yeniçağ öncesi Avrupa'sına dek ve belki de daha gerilere uzanır. 1645'de bir yazar *Wit and Drollery* (Zekâ ve Garâbet) adlı kitapta, "Alkış, ham bir yellenmeden başka bir şey değildir; Maymun iştahlı bir çoğunluğun esintisidir" diye alay ediyordu. Shakespeare büyük bir kalabalığı hedef alıyordu.

+

Fransa Kralı I. Francis, metresini ziyaret ettiği bir gün, kadının aşığı şömineye saklanmıştı. Kral, metresiyle seviştikten sonra, yaygın bir uygulamaya uyarak şöminede kendini rahatlattı. Kadının aşığı, idrarla sırılsıklam bir halde kaçtı.

İşeme Protokolü
Eğer çisenti ihtiyacın gelmişse ve,
Tutamazsan onu,
Alçakgönülle gider ihtiyacını,
Düşün orada kim olduğunu.
Eğer pislik ya da kazuratını
Yaptıysan döşemeye
Bas üstüne ve temizle ayağınla
Aman bunu çabucak yapmaya bak.

Book of Demeanour (1619)
(Görgü Kitabı)

+

Erken yeniçağ Avrupa'sının kötü kokulara bulanmış, pislikle dolmuş ve hastalıklarca istilâ edilmiş kentlerinde bile, bazı temiz olmayan uygulamalar kabul edilebilir nitelikteydi. At arabası sürücülerinin arabalarının tekerleklerinden işemelerine izin verilirdi. Daha önce de değinildiği gibi, oturakta otururken misafir kabul etmek hoş görülür bir davranıştı. Gelgelelim, onyedinci yüzyılın sonlarına gelindiğinde bu uygulamaların her ikisi de uygunsuz görülmeye başladı.

IV. John ile VI. Alfonzo dönemlerinde, Portekiz açıklarındaki Madeira adasında temizlik sorunlarına son derece titizlikle yaklaşılıyordu. Dışarda hâcet giderirken yakalananlar tutuklanabiliyor ya da edebsiz olarak damgalanabiliyorlardı. Bu yüzden, sundurmalarda ve kapalı yerlerde rahatlıyorlardı.

Batıl İnançlar ve Öğütler

Onyedinci yüzyıl İngiltere'sinde rahatlayacakları bir yer arayan kırsal kesim sakinlerine, evden en az bir ok atımı uzakta açık havada çömelmeleri salık verilirdi. Öğüde uyulması, binanın yakınlarına yapılmış kuyu suyuna insan dışkısının sızmasını önledi.

+

The Breviarie of Healthe for All Manner of Sicknesses and Diseases (Her Çeşit Rahatsızlık ve Salgın Hastalıklara Karşı Sağlık Kılavuzu) adlı kitabında bedensel işlevler hakkında öğütler veren onaltıncı yüzyıl İngiliz hekimi Andrew Boorde, okuyucularına kekik otundan kaçınmalarını öğütlemekteydi. "Kekik, idrarı bollaştırır."

+

Onyedinci yüzyıl Almanya'sında âşıkların yaşadığı kaygılar, birçoğunun binlerce sorunla köy ebelerinin öğütlerine başvurmasına yol açıyordu. Düğün gecesinde yaşanabilecek potansiyel seks sorunlarından kaynaklanan kaygıya yaygın bir çözüm, evlilik yüzüğüne işemekti. Açıkça görülüyor ki, bir erkek bir nikâh yüzüğünün halkasının içine isabet ettirebilirlerse, yeterli beceriye sahip oldukları anlaşılırdı. Eğer kadın doğru-

dan bir ilişkiye katlanmaksınız bitirmek istiyorsa, dışkısının bir parçasını gizlice istenmeyen aşığın pabucuna koyardı. Artık bu kötü kokuyla bütünleşen kadının kokusunun, adamı uzaklaştıracağı düşünülürdü.

+

Doktorlar hastalığı teşhis etmek için genellikle idrarı incelerlerdi. Onaltıncı yüzyılda bir İtalyan doktoru, idrarına bakarak biri hakkında çok şey söyleyebileceğini ileri sürmekteydi. Floransa dükü, doktordan evleneceği kızın bekâretini öğrenmesini istedi. Fransız nişanlıdan, kristal bir oturağa çişini yapması istendi. Hekim idrarı inceledi. Sonra, Fransız kadının doğduğu zamanki kadar koyu bir idrara sahip olduğunu söyleyerek, onun bir bakire olduğunu bildirdi.

+

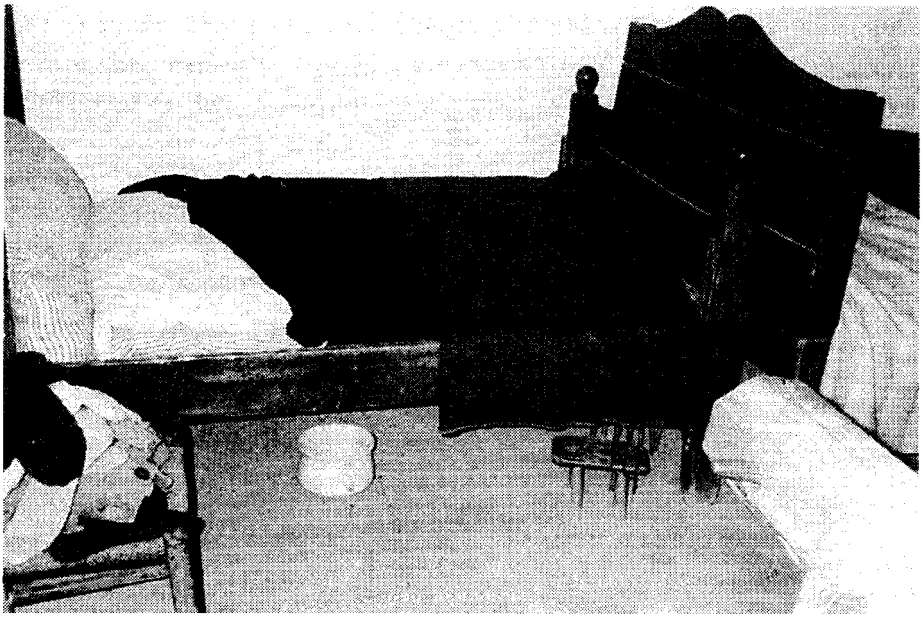
Erken Dönem Amerika

Amerika kıtası adını, 1504'de Karaibler'e giden İtalyan kâşif Amerigo Vespucci'den almıştır. Vespucci, ilk yolculuğunda çok sayıdaki adadan birine çıkmış ve Floransa hâkimi Soderini'ye yazdığı bir mektupta ada yerlilerini betimlemişti. Vespucci'ye göre, karşıt kültürel deneyim yerlilerin temizlik alışkanlıklarıyla ilgili merakını kamçılamıştı.

Affınıza sığınarak, barsaklarını boşalttıkları sırada görülmemek için her şeyi yapıyorlar; ve en az bu kadar temizlik ve titizlik gösteriyorlar; Gerek kadınlar gerek erkekler bu utangaçlığı su yaparken de gösterseler iyi. Çünkü, bizimle konuşurlarken bile, arkalarına dahi dönmeksizin ya da utanç belirtisi göstermeksizin bu pisliği gayet rahat yapıyorlar, bu konuda hiç titizlik göstermiyorlar.

Köylerinde salgın hastalıklardan korunmak için, Vespucci yerlilerin her sekiz ya da on yılda bir, pisliği arkalarında bırakarak başka yerlere göçtüklerini belirtiyor.

1620'de Püritenler kendilerine özgü dinsel devletlerini kurabilecekleri yeni bir ülke bulmak amacıyla Yeni Dünya'ya doğru yola çıktılar. İncil'i en "saf" anlamıyla yorumlayıp uygulayan Püritenler, dinsel fanatikler olarak ün kazandılar. Gerçekteyse bunlar canlı bir gruptu ve kullandıkları mobilyalar, yaşamdaki ince şeylere verdikleri değeri ortaya koymaktadır. Masalar, kişisel temizlenme ve güzelleşmeye yönelik gündelik eylem olan

Virginia eyaletinin Staunton kentindeki Amerikan Sınır Kültürü Müzesi'nde sergilenen onyedinci yüzyıl Amerikan evi oturağı.

"tuvalet" sırasında kullanılabilecek şekilde tasarımlanmıştır. Gelgelelim, utangaçlıkları tuvalet masasının kullanımında kendini ortaya koyar. Tuvalet masası insani ihtiyaçları simgeleyen oturağı gözlerden saklamaktadır.

Amerika'ya ilk yerleşen göçmenler, zorlu koşullarla yüz yüze geldiler. Çoğu yaban yaşamında nasıl hayatta kalınacağını bilmeyen kent sakinleriydi. Yeni gelenler, kuraklık, kasırgalar ve çetin kışlar gibi aşırı iklim koşullarının yanı sıra Yerlilerin saldırılarıyla karşılaştılar. İlk Amerikalıların yüz yüze kaldığı daha da dehşet verici mahrumiyetlerden biri kuşkusuz oturağın yokluğuydu. Evler tek odalı kulübelerden ancak biraz daha iyiydi ve mobilyalar çok azdı. Oturaklar onyedinci yüzyılın sonuna değin yaygın değildi. Göçmenler, kar kış demeden, yağmur dolu demeden koskocaman açıklıkların geniş tuvaletlerini kullanmak zorunda kaldılar.

Yeni kolonilerin şurasında burasında çiftlikler kurulmaya başladıkça, tuvaletler de kuruldu. Kuyunun bulunduğu tepenin eteklerine yapılan tuvaletlerin kapasiteleri doldukça üstleri örtülüyordu. Tuvaletin üstüne, yerini belirtecek bir işaret olarak bir meyve ağacı dikiliyordu.

Erken dönem Amerikalılarından birkaçı İngiltere'yle yaptıkları ticaretten zengin oldular. Bunlar anavatandan ithal edilen lüks malları satın alabiliyorlardı. Güzel mobilya, çini ve ahşap oturakları alabilecek kadar şanslı olan bu göçmenler, Amerika'yı İngiliz uygarlığı dünyasına benzetti-

ler. Kolonilerde göçmenlerin arkalarında bıraktıkları evlerinin kopyesi olan evler inşa edildi. Yeni topraklarda, Avrupa mobilyalarının kopyesi olan mobilyalar yapıldı. Kolonilerde yapılan, günümüze dek ulaşabilen en eski tarihli mobilya Massachussettes'deki Dedham kasabasından bir koltuktur. 1652'de yapılan koltuğa bir oturak olarak kullanılabilme özelliğini yarı yarıya veren kapalı bir bölümü vardır. Kullanıcının şöminenin yanı başında otururken, doğanın çağrısına uymak için yerinden kalkmasına gerek kalmıyordu. Bu ilk "tembel çocuk" koltuğunu ancak işi yolunda olanlar alabiliyordu.

4

Aydınlanma Çağı: Yaygın Komodlar
1700-1800

Onsekizinci yüzyıl, dünya tarihinde en büyük düşünürlerden bir bölümünü yetiştirdi. Jefferson, Rousseau ve Voltaire, siyasal ve toplumsal özgürlüğe ilişkin modern inançların biçimlenmesini sağladılar. Ne yazık ki, bu isimler insan pisliğinin imha yöntemlerinin gelişmesine pek az katkı yaptılar. Dolayısıyla, onsekizinci yüzyıl aynı zamanda hiçbir yere atılamayacak kadar çok insan dışkısını da üretti. Oturaklar, koltuklu oturaklar ve tuvaletler eldeki boşaltım seçenekleri olmayı sürdürdü. Londra kanallarında ve sokaklarında kasapların bıraktığı hayvan leşleri, pencerelerden atılan insan pislikleri ve kentteki her evden çıkan çöpler birikti. Sokaklardaki çöp temizlenir temizlenmez, yerine daha da çoğu birikiyordu. Temizlik işçileri, süprüntüyü arabalarla, Londra'ya gelen ziyaretçileri selamlayacak şekilde, kent sınırları dışına taşıyorlardı.

Atalarımızın altın çağı, günlük yaşam koşullarında bazı küçük gelişmeleri de kapsamaktaydı. 1700'ler, Viktorya çağının başlamasından önce, bir geçiş dönemiydi. Doğanın çağrısına uymak konusunda mahremiyet, onsekizinci yüzyıl Batı toplumunun beklentilerinde süreklilik kazandı. Oturak ya da koltuklu oturakları içeren kapalı tuvaletler, XIV. Louis'nin memleketi oturakta oturur halde yönetme uygulamasının yerini aldı. Ünlü mobilya imalatçıları, oturağı gizleyecek türde parçalar tasarladılar. Hepsinden heyecan verici olansa, Londra'ya hizmet veren ana kanalizasyona daha çok evin bağlanması oldu. İlkel klozetler (kanalizasyona bağlı ev içi tuvaletleri) zengin evlerinin bir bölümüne yerleştirildi. Son

olarak, yüzyılın sonlarında işleyen bir valfı olan ilk klozet -ondokuzuncu yüzyıl tuvaletinin müjdecisi- icad edildi. Ve kuşkusuz Fransız sosyetesinin seçkin bir simgesine dönüşen icadı da unutmamalıyız: Bide.

Oturaklar

Mağrur oturak, nasıl becerdin?
Uyluklarını zorla bükmeye dişileri?
Krallara ve kraliçelere biz bükeriz de dizlerimizi,
Lâkin bizzat kraliçeler de eğilir önünde senin.
Scatologic Rites

Çin porseleni imalatındaki gelişmeler, tek düze oturak sanayi ürünlerini sanat eserlerine dönüştürdü. Mucize, boyanması ve üzerine baskı yapılması mümkün dayanıklı bir beyaz porselen imalinde silisyum kullanılmasıyla doğmuştu. Oturaklar öylesine güzelleşti ki, üzerlerine çömelmek utanç verici bir durum oldu. Tasarımların bir bölümü mizahî bir bakışla yapılmıştı.

+

Bağımsızlık Bildirisi'ni imzalamasından birkaç ay sonra Benjamin Franklin , Fransız halkını İngiltere'ye karşı Bağımsızlık Savaşı'nda yeni ulusun yanına kazanabilmek umuduyla Fransa'ya gitti. Franklin, Paris'te ünlü bir kişi gibi karşılandı. Bu zekî ve nüktedan, eksantrik Amerikalıyı görmek için halk sokaklara dökülmüştü. Konuk devlet adamı, misyonu sırasında birkaç kez portresinin yapılmasını kabul etti. Fakat neşeli Franklin'in en çok takdir ettiği portre herhalde bir oturağı süsleyen karikatürü oldu. Oturaktaki ibarede *"Eripuit coelo fulmen, sceptrumxue tyrannis"* yazılıydı. Kabaca tercüme edersek anlamı, "istibdadın yetkisini bir yıldırımla alan kişi" idi. Fransız halkının üzerine işediği göz önüne alındığında Franklin için kuşku götürür bir onurdu bu. Oturakta kendi yüzünü gördüğü zaman Franklin'in her zamanki şakacı tutumuna yakışacak biçimde sadece gülümsediği söylenir.

Son derece kıskanç olan Kral XVI. Louis, sevgililerinden birinin Benjamin Franklin'e tutkun olduğunu öğrenmişti. Doğum günü armağanı olarak Kral bu hanıma üzerinde Franklin'in yüzü bulunan bir oturak armağan etti.

Oturak kimilerinin gözünde bir belâ, kimilerine göreyse bir saldırı ol-

Wellington Dükü'ne ait oturaktaki desen; İngiltere, Strtafield Saye.

maya devam etti. Fransız ressam Jean-Babtiste Greuze (1725-1805), karısı oturağı bir silah olarak kullanmaya karar verdiğinde oturaktan hiç de hoşnut kalmamıştı. Kafasına patır kütür oturağı yiyen Greuze, bu olayı sadece küçük sıyrıklarla atlattı. Öfkeli ev kadınları için elverişli bir silah olmakla birlikte, aşağıdaki anekdot Jonathan Swift'in oturağı neden ince insanların duyarlılıklarına karşı bir hakaret olarak algıladığını ortaya koyuyor.

Dışarda, bahçede yapılmış bir tuvalete gitmek için evden çıkmaktan hoşlanmamaları, birçok insanın oturak kullanmalarına yol açmıştır. Jonathan Swift, 1745'de basılan *Directions to Servants* (Hizmetkârlara Yönergeler) adlı kitabında, tiksindirici bir uygulama olarak gördüğü oturağa bağımlılıktan yakınıyordu. Hizmetkârlara, efendilerinin çirkin alışkanlığını kırmak için öğütler veriyordu.

Beni son derece rahatsız eden durum, son derece kibirli ve tembel olan hanımefendilerin, bir gül koparmak için bahçeye çıkma zahmetine katlanmayıp, zaman zaman yatak odasının içinde ya da en azından biçimsiz zorunluluklarını yerine getirmek üzere kullandıkları bitişikteki karanlık bir dolapta iğrenç bir araç bulundurmalarıdır; ve yalnız odayı değil yakınına gelen herkesin giysilerini bile kokutan bu çanağın alışılagelen

taşıyıcıları sizlersiniz. Şimdi, bu iğrenç alışkanlıklarını düzeltmek için, size şu öğüdü vermeme izin verin: Bu gereci taşırken, bunu açıkça yapın, bütün hizmetkârların gözünün önünden, servis merdivenlerinden değil büyük merdivenlerden geçin: Ve çalınacak olursa, kapıyı da çanak elinizdeyken açın: Bu, eğer mümkünse, hanımınızın pisliğini evdeki bütün erkek hizmetkârlara göstermek yerine, kişisel boşaltımını doğru yerde gerçekleştirmesini sağlayacaktır.

Yeni evlilere öğüdü:
Sağlıklı yiyeceklerle beslenin
Gaz yapanlardan uzak durun
Samos'un bilgeliği şuydu ki,
Müridlerine fasulyeyi yasaklamıştı.

+

Ev sahipleri parti verdikleri zaman, konuklarını ağırlamak için belirli bir ücret karşılığında oturak kiralarlardı. Konuklar sarhoş olunca, tuvalet kullanıcının sakarlığı sonucu oturaklar kırılırdı. Başarılı bir partinin işareti, kırılan oturakların sayısıydı. İrlandalılarla İskoçlar bir parti sonrasında yenilemek zorunda kaldıkları oturaklarla ün salmışlardı.

+

Onsekizinci yüzyıl sonu, bedensel işlevlere yönelik tutumdaki bir değişime damgasını vurdu. Bedensel işlevler o zamana değin doğal ve kaçınılmaz olarak görülürken, artık saklanması ve görmezden gelinmesi gereken bir şey olarak değerlendiriliyordu. Ünlü Hepplewhite ve Sheraton tarafından yapılan mobilyalar, uygunsuz oturak için gizlenme yerleri olarak hizmet ettiler. En başta yatak odasında bulunan gece masalarında, bir ya da iki oturağın konduğu bir dolap bölümü vardı. Gece masalarında yapılan çeşitlemelerde, küvet ve sabah temizliği için el-yüz yıkama leğenleri de bulunabiliyordu. Kaliteli ahşaptan ve dönemin moda stiline uygun olarak oymalar yapılan masalar, kişinin dışkısını saklamak için fazlasıyla güzel görünerek görevlerini yapıyorlardı. Ne yazık ki, tiksindirici kokuyu maskeleyebilecek hiçbir şey yoktu.

Kutulu Oturaklar

Aristokratlar, oturaklarından vaz geçip temizlik koşullarına daha uygun olan tuvaletleri kullanmak konusunda gönülsüzdüler. Sahibinin aşırı zevklerine uygun biçimde süslenmiş kutulu oturaklar, kişinin tahtını simgeliyordu. XV. Louis ve halefi XVI. Louis, koltuklu oturaklarıyla gurur duyarlardı. "Önemli işler koltuğu" ya da "zorunlu koltuk" olarak gönderme yapılan bu mobilya parçası, gösterişli tasarımıyla kullanıcının barsak hareketlerini onurlandırmışa benziyor. XV. Louis'nin (1710-1774) siyah lakeden yapılmış ve altın yaldızla Japon kır manzaraları ve kuşlar çizilmiş bir oturağı vardı. İçi sedef kaplıydı ve bronz sapları vardı. Kutunun içi kırmızı lakeden yapılmıştı. Yeşil kadife kaplı yumuşacık oturma yeri, uzun meditasyon saatlerine uygundu.

XV. Louis'nin metreslerinden ikisi, onu devlet yönetiminden daha çok meşgul ediyordu. Aşıklarından zengin biçimde yararlanan her iki kadının da özenle yapılmış kutulu oturakları vardı. Madame de Pompadour (1721-1764) oturağından o kadar memnundu ki, yapımcısına minnettarlığını ifade etmek için yüklü bir yıllık bağlattı. Halefi olan Madame du Barry'nin içinde beyaz zemin üzerine mavi motifler, kırmızı yıldızlar ve siyah çizgilerle süslenmiş bir oturağı vardı. Kutu altın işlemeli mavi kadifeyle kaplıydı. Koltuğun kolları ve ayakları altından yapılmıştı ve oturulacak yer maroken kaplıydı. Alttaki oturak ise gümüştendi.

✣

Utangaçlık duygusu, mahremiyeti sağlamak üzere kutulu oturağın dolaba girmesine yol açtı. Bir zamanlar uniseks olan araç, cinsleri ayıran yeni bir araca dönüştü. 1739'da Paris'teki bir partide kutulu oturaklar, üzerinde "Hanımlar" ve "Beyler" yazan küçük kabinlere yerleştirilmişti. Doğal olarak, hanımlara ait kabinin önündeki kuyruk, beylerin kabininin önündekinden iki katı uzunluğundaydı.

Taşra Tuvaletleri

Ev içinde ve dışındaki tuvaletler, üç önemli aşamada (helâlar, oturaklar ve kutulu oturaklar) olarak konumlarını korudular. Akar su olmaksızın, tuvaletin gelişimi için pek bir şey yapılması mümkün değildi. Mahallin havalandırılması, ev sahipleri için büyük bir sorun oluşturuyordu.

Thomas Jefferson'ın evine yapılacak bir ziyaret, bu adamın dehasını bir kez daha kanıtlayacaktır. Amatör bir mimar ve mucid olan Jefferson, evine otomatik kapılar, haftanın günlerini gösteren bir saat ve çatıya aydınlık pencereleri yapmıştı. Jefferson'ın ünlü hayal gücüne yönelik bir övgü de, Jefferson'ın tuvalet pisliğini evden lâğım kuyusuna tekerlekli arabalarla taşıyan bir tünel inşa etmiş olduğuna ilişkin efsanevî öyküdür. Uzunluğu 500 metreye ulaşan ve birinci katta iki adet, ikinci katta da bir adet olmak üzere üç tuvaleti bağlayan tünel, Monticello'da gerçekten mevcuttur. Gelgelelim, raylar ya da tekerlekli arabalar yoktur. Geniş bir tünel sistemi, ya bir çatı penceresi aracılığıyla ya da baca deliğiyle bağlantılı bir hava akımı yaratmak yoluyla tuvaletleri havalandırmaya yarıyordu.

Evdeki bu üç tuvaletin yanı sıra, Monticello'da iki ev dışı tuvalet, ya da Jefferson'ın verdiği adla "mecburiyetler" de vardı. Ev tuvaletlerinde biriken malzemenin boşaltılmasından sorumlu kişi, bu tatsız görevi yerine getirmesi için Jefferson'ın ücret ödediği bir köleydi.

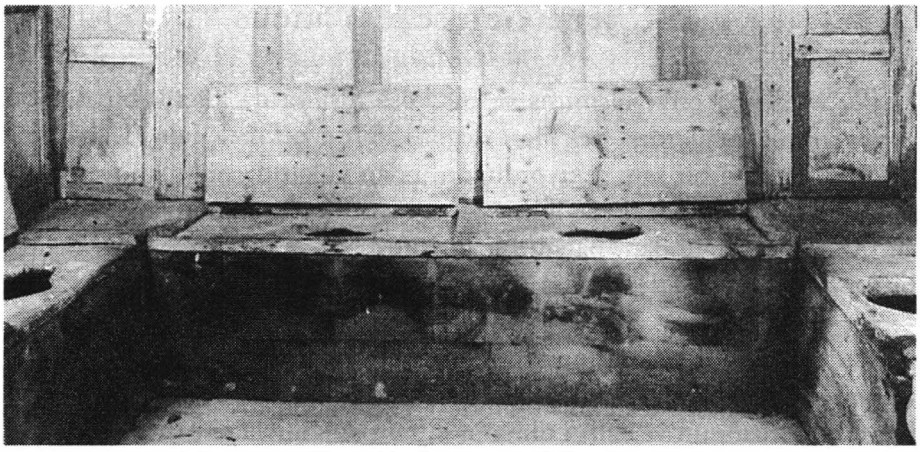
+

Onsekizinci yüzyılda ve ondokuzuncu yüzyılın da uzunca bir bölümünde Avrupa ve Amerika'da tuvaletlerin çoğu dışarda, genellikle bahçenin yakınında yapılmaya devam etti. Bazıları öylesine süslüydü ki, küçük bir evle karıştırmak bile mümkündü.

Görünüşleri salaş kulubelerle mermer tapınaklara değin farklılık gösteren tuvaletler, sahiplerinin maddi gücünü yansıtıyordu. Genel olarak evden uzak olmayan bir mesafeye yapılmış, bazan bahçede gizlenmiş olduğundan, kullanıcının bir "gül koparmaya" gittiğini söylemesine olanak tanıyordu. Öyle görünüyor ki, "birlikte boşaltım yapan aile birlikte kalır" şeklinde yaygın bir inanç vardı. Bu dönemde, tuvaletler genellikle aynı anda birkaç kişinin kullanabileceği biçimde yapılmıştı. Bazı tuvaletlerde çocuklara uygun bir delik bile bulunuyordu.

+

Onsekizinci yüzyılda Avrupa ve Amerika'da yolculuk yapanlar, anayollar boyunca hanlarda yiyecek ve yatacak yer buluyorlardı. Yöre sakinleriyle birlikte gezginler de evde pişirilmiş yemekler ve alkollü içkilerden yararlanıyorlardı. 1784'de, Virginia'daki Michie Hanının sahibi John Michie, tuvalet deliğine düşen sarhoş ziyaretçileri kurtarmak zorunluluğun-

İngiltere Somerset'teki altı oturma yeri olan helâ, 1800 ortaları.

dan şikâyetçiydi. Temizlenmekte kullanılan mısır koçanı kabuklarının durduğu bir kutuya ek olarak, Michie dört oturma yeri olan bahçe tuvaletinin tavanına, deliğe düşenlerin tutunarak kendilerini kurtarmaları için bir de ip asmıştı. "Mecburiyet evi"ne şöyle bir not iliştirmişti: "Herkesin dikkatine: Delikten içeri düşersen, han sahibini çağırma, İpe tutunup kendini yukarı çek."

Bideler

İnsan dışkısını tahliye etmenin bir aracı olmamasına karşın, ilk kez onsekizinci yüzyılda Fransa'da ortaya çıkan bideye de değinmemiz yerinde olur. Eşek ya da ata gönderme yapan *bidet* sözcüğünün etimolojisi, 1534 tarihine dek uzanır. 1700'lerde bide, dışkılama eyleminin ardından kişinin arkasını temizlemesi için kullandığı gereç anlamına gelmeye başladı. İsim olarak bide'nin seçilmesi, muhtemelen bir at ya da eşekmiş gibi uzanan araca ata biner gibi oturma eyleminden kaynaklanıyordu.

Bide, çok geçmeden israfa yol açan ve seksüel bir araç olarak hızla şöhret yaptı. 1751'de cinsel organları temizleme aracı "*Madam Pompadaur'un iptilâsı*" olarak anılıyordu. Thomas Smollet'nin 1763'de yolculuk mektuplarının yayınlanmasıyla birlikte, bide'nin ünü daha da kötüleşti. Smollet,"Kirli gömleğini erkek ziyaretçisinin gözünün önünde değiştiren ve ona lavmanı, ilacı ve bide'sinden söz eden bir Fransız hanımefendisinin inanılmaz utanmazlığının suçunu, gelenek bağışlatabilir mi?" diye yazmıştı. İngilizlere ve birçok Batılıya göre, Fransız bide'si Fransız ahlâksızlığının bir ürünüydü ve sevişmeden sonra cinsel organları temizlemekte kullanılıyordu.

WC'ler : Geleceğe Yöneliş

İlk WC'ler, içeriye taşınmış ve bir köşe nişi ya da küçük bir dolaba yerleştirilmiş helâlardan pek ileri değildi. Sifon çekmek için, U biçimli bir boruyu açan bir sapı çekiyordu; ardından yukarıda bulunan sarnıçtan su geliyor ve malzemeyi tazyikle aşağıya itiyordu. Bir lâğım kanalına bağlantıyı gerektirdiğinden, pahalı bir girişim olan ve WC, ancak az sayıda birkaç zenginin evinde bulunuyordu.

İngiltere Kraliçesi Anne'ın (1665-1714), Windsdor Şatosu'ndaki giyinme odasının bir köşesine inşa edilmiş bir WC'si vardı. Oturma yeri mermerden yapılmıştı. Su, pisliği aşağıya, helâ çukuruna götürmekle birlikte, U borusunun ve valfın olmaması, tam anlamıyla temizlenmediği ve aşağıdaki lâğım kanalının kokusunun sürekli olarak yukarıya kaçtığı anlamına geliyordu.

Evlerde WC'lerin ortaya çıkışını, onsekizinci yüzyıl insanlarının çoğu kuşkuyla karşıladılar. Yazar Horace Walpole, WC'si olan bir kişinin ahlâki açıdan yozlaşmış olduğuna inanıyordu. 1760'da Aelia Laelia Chudley'in evine yaptığı bir ziyareti betimlerken şunları söylemekteydi: "Her yatak odasında her türlü gariplikler ve aletler: Delikli, pirinç saplı ve vanalar, ve saireler ile ... büyük maun çerçeveler - öyle ki, sonunda hayatımda gördüğüm *en gevşek* ailenin bunlar olduğunu söylemekten kendimi alamadım!"

1700'lerin sonları, "gerçek" çağdaş temizlik olanaklarının başlangıcını simgeler. Basit klozetteki gelişmeler, bir sonraki yüzyılın çağdaş tuvaletine giden yolu açtı. Alexander Cummings tarafından yapılan bir icadla başlayıp Joseph Bramah'ın düzenlemeleriyle doruğa ulaşmasıyla, onyedinci yüzyıl kokusuz bir tuvaletin ilk müjdesini verdi.

1775'de Londralı bir saat yapımcısı olan Alexander Cummings, sifonlu bir tuvalet için ilk patenti aldı. Tasarımı büyük ölçüde Sir John Harington'ın iki yüzyıl önceki acemice icadından geliştirilmişti. Cummings'in tasarımı Harington'ın suyun akışını kolaylaştırmak için ağırlık merkezinden yararlanmasına dayanıyordu. Fakat daha önemlisi Cummings, çanak ile dışarı giden borular arasındaki alanı güven altına alacak bir valf sifonu kullanmak gibi parlak bir fikir geliştirmişti. Kapalı sistem daha az koku anlamına geliyordu.

Horace Walpole'un tepkisinin de gösterdiği gibi, yeni su sistemli klozetler hemen anında başarı kazanmadı. Yozlaşma korkusunun yanı sıra, koltuklu oturağın ve oturağın denenmiş ve kanıtlanmış geleneğinden kopmaya hazır pek az kişi vardı.

✢

Hindistan'ın kutsal seçkin tabakasıyla, yani inekle karıştırılmaması gereken Joseph Bramah, tuvalete yaptığı katkılar nedeniyle önemli bir tarihsel kişiliktir. Bugün çanağın içindeki malzemenin temizlenip gitmesine yardım edecek şekilde suyun çanakta burgu hareketiyle dönmesini ve gelişkin bir kapakçık sistemini Bramah'a borçluyuz. Cummings'in WC'sinin en büyük sorunu, mekanik bir kol çekildiği zaman kayarak açılan kapakçığın tasarımıydı. Ne yazık ki, kullanılan su sistemli az sayıdaki klozet, ana binadan ayrı dışardaki tuvaletlere yerleştirilmişti. Soğuk hava kapakçığa zarar veriyordu. Kapakçık donduğu zaman oluşan yığını bir hayal edin.

Bramah'ın 1778 tarihli menteşeli kapakçık tasarımı, çanaktaki malzemenin boşaltılmasını ve ardından kalan alanın mühürlenmesini sağlıyordu. 1797'ye gelindiğinde Bramah altıbin su sistemli klozet üretmişti. O dönemde 8 milyon civarında olan İngiltere nüfusuna oranla pek büyük bir rakam sayılmaz. Londra'nın standard bir kanalizasyon sisteminin olmayışı, dağıtımı yavaşlatıyordu. Eğer bir mahallenin lâğım kanalına sahip olmak gibi bir şansı varsa bile, bu sistemin tasarımı bir sonraki mahalleninkinden muhtemelen farklıydı. Joseph Bramah hidrolik pres ve kilidi icad etti. Su sistemli klozeti (WC'si), bunu izleyen doksansekiz yıl boyunca rakipsiz kalacaktı.

1700'lerin Kokulu Anları

Tarihin her dönemi, araştırmacıya temizlik uygulamaları hakkında renkli öyküler sunmaktadır. Onsekizinci yüzyıl da buna istisna oluşturmaz.

✢

Mozart kuzenine bazı garip aşk mektupları yazıyordu. Bunlardan birinin altını şöyle imzalamıştı: "Evet, sana iyi geceler, ama önce yatağına sıçmanı ve patlatmanı dilerim."

✢

İlk seyyar tuvalet olanağını, bir adam bizzat sunuyordu. İskoçya'daki Edinburgh sokaklarında, yaptığı hizmeti yüksek sesle duyurarak dolaşan

Johnny, müşterilerine hâcet giderirken mahremiyet satıyordu. Kocaman siyah bir pelerin giymiş, elindeki oturakla dolaşıp, "Var mı çanak isteyen?" diye bağırıyordu. Müşterinin biri John'a yaklaşıp yarım peni veriyordu. Müşteri oturağın üstüne çömelirken, Johnny onu geniş peleriniyle örtüyordu.

✣

1796'da yayınlanan "Ulusal Kolaylıklar" adlı bir karikatür, İngilizlerin WC'lerinden ne kadar gurur duyduklarını ve öteki Avrupalıları ne denli küçümsediklerini ortaya seriyor. Karikatür İngilizleri WC'leriyle, İskoçları bir kovayla, Fransızları bir helâyla ve Hollandalıları da gölü kullanırken resmediyordu.

✣

Okyanus, insanlığın elindeki en güvenilir lâğım çukurunu oluşturuyordu. Denizcilerin karşısına dikilen soru, okyanusu güvenli bir biçimde kullanmanın bir yolunu bulmaktı. Ufakça olan gemilerde, kullandıktan sonra denize salınan kovalar kullanılıyordu. Daha büyük gemilerde ise "sunulanların" biriktirildiği, daha sonra okyanusa dökülen büyük kaplar bulunuyordu. Helâlar, kalabalık bir gemide gerçekten önemli olan mahremiyeti sağlıyorlardı. Gemide tercih edilen bir başka düzenleme de, pruvaya (geminin başı) yerleştirilen ve doğrudan denize boşalan bir oturaktı. Yelkenli gemileri rüzgâr arkadan iterdi. Bu anlamda, oturağı suyun üstünde asılı olacak biçimde geminin başına yerleştirmek, düşmeleri önlüyordu. Ek bir avantajı da, kokunun minimum düzeyde olmasıydı. "Baş" sözcüğü "tuvalet"le eş anlamlı hale gelmişti.

Ancak, helâ oturağını kullanan denizcileri bekleyen hiç umulmayan tehlikeler vardı. Baş'tan düşerek hayatını kaybeden denizcilerin sayısı bilinmiyor. Mutedil havalarda sorun çıkmazken, rüzgârlı ve dalgalı havalarda genellikle masum kullanıcı sırılsıklam oluyordu. Buna ek olarak, ani bir fışkırma, kullanıcının henüz çıkarmış olduğu pisliğe bulanmasına da yol açabiliyordu. Bazı denizcilerin giysilerini korumak amacıyla bu oturağın üstüne çırılçıplak çıktıkları biliniyor.

✣

Avrupa'da hastalıkların tedavisi onsekizinci yüzyılda eski yüzyıllara

oranla pek az gelişme göstermiştir. İnme inen hastalara, sağlıklı bir insandan alınmış bir bardak idrar içmesi söylenirdi. Suyla karıştırılan bu sıvı, bedeni kötü "unsurlardan" arındırmayı amaçlıyordu. Kurutulan, un haline getirilen insan dışkısı hastanın gözüne üflendiğinde kataraktın ortadan kaybolacağına inanılırdı.

+

Her ihtiyaca koşan hizmetkârlar, soylular tarafından çağırılır veya beklenirdi. Bir uşak efendisini öylesine yakından izlerdi ki, "osuruk tutucu" adını hak etmişti. Bir uşaktan, efendisinin en mahrem gereksinimlerine koşması beklenirdi ve uşak da kendi işini, evin en iyi işi olarak görürdü. Efendisinin valesi olarak, onun giyinmesine ve bakımına yardım ederdi. Uşak her günkü sabah temizliği için efendisine temiz bir havlu, sıcak su ve bir küvet getirirdi. Akşamları, "şanslı" uşak helâyı, ya da çok sık kullanılan bir adla "hâcet evi"ni örten tahta için bir minder verirdi. Helânın temiz olduğuna ve kokmadığına kanaat getirdikten sonra, akşamları yapacağı son iş, yatağın yanına efendisinin gece kullanması için bir idrar kabı getirmekti.

+

Siyasal olarak burjuvazi, yani orta sınıf, Fransız Devrimi sırasında aristokrasi karşısındaki konumunu sağlamlaştırmak için yoksullardan yararlandı. Gelgelelim, orta sınıfın yoksul ve zenginlerle ilgili yönetmenin ötesinde bazı fikirleri vardı. Aristokratların kullandığı kozmetik ürünler, çarpıcı peruklar ve ağır parfümler, onların tembel, müptelâ doğalarının birer göstergesi olarak kabul ediliyordu. Öteki uçtaysa, köylülük pisliğin ve idrarın kişisel temizliğe yararlı olduğunu düşünen batıl inançlı aptallar olarak görülüyordu. 1780'lerdeki *Journal de Santé* gibi burjuva eserleri, halkı çevrenin temizlenmesi ve kişisel sağlığın geliştirilmesine çağırıyordu. Ne yazık ki, bu çağrıya kulak asan olmadı. Temizlikle ilgili bir devrim yerine siyasal devrim herkesin daha kolayına gelmişti.

+

Benjamin Franklin, ilgi alanları ve meşgaleleriyle ünlüdür. Çift camlı

gözlükleri yarattı, çeşitli kitaplar yayınladı ve elektrikle ilgili bilimsel deneyleri yürüttü. Franklin'le ilgili bir başka ilk de, onun Philadelphia'daki evine yaptığı ikinci kat helâsı tasarımıdır. İkinci kattaki helânın kanalları doğrudan doğruya birinci kat helâsının üzerine yerleştirilmişti.

5

Viktorya Çağı: Ciddi ve Ağırbaşlı Oturaklar 1800-1920

"Lâğım kanalı alaycıdır. Her şeyi anlatır."
Victor Hugo, *Sefiller*

Ahlak kuralları, Kraliçe Viktorya'nın adını taşıyan çağa damgasını basmıştır. Ondokuzuncu yüzyıl İngiltere ve Amerika'sında basılan kitaplar, bir akşam yemeğini sunmanın ya da kocanızla sevişmenin doğru düzgün yollarını betimlemekteydi. Viktorya çağı insanları ruhları açısından temiz olabilirlerdi, ama bedenleri ve kent sokakları kirliydi. Günde birkaç peni için fabrikalarda çalışan milyonlarca kişi salaş kulübelerde yaşıyordu. Sokaklar kalabalık kentlerin yarattığı çöp ve insan pisliği ile doluydu. ABD'nin batı Batı eyaletlerine ait kent haritaları, kırsal manzaranın sürekli bir parçası olarak kabul ettikleri çöplük mahallini de göstermektedir. Temizlik hükûmetin önceliklerinden birini oluşturmuyordu. Londra'da bir sokağın onbeş yıl boyunca temizlenmeden kalması pekâlâ mümkündü.

Ondokuzuncu yüzyıldan önce, Batılı dünyanın hükûmetlerince öngörülen temizlik düzenlemeleri uzun aralıklara ve ender olarak zorlayıcı hükümlerle çıkmıştır. Pisliğin imhasıyla ilgili yasalar genellikle ancak büyük bir hastalık salgınından sonra ortaya çıkıyordu. Ancak, ondokuzuncu yüzyılın Sanayi Devrimi sırasında önce İngiltere ve ardından ABD'de olmak üzere, halkın kent merkezlerine akışı kentlilerin, yardımsevenlerin ve siyasetçilerin sağlıklı bir çevre için hükûmet müdahalesini talep etme-

lerine yol açtı. Eyleme geçmesi yönünde gittikçe yükselen taleplere yanıt olarak, İngiltere Maliye Nazırı görüşlerini, "Sağlık reformu saçmalıktır" şeklinde ifade etmişti. Fransa'nın Lyon kentindeki Royal Kolej'den bir memur, lavaboların saygınlığın ve ahlâkın sonu anlamına gelebileceğini ileri sürüyordu.

Avrupa ve Kuzey Amerika'da bir dizi çiçek, kolera ve tifo salgını patlak vermesine değin, halk temizlik kurallarını ne dikkate aldı, ne de böyle bir ortamı geliştirmeye çalıştı. Salgın hastalıkları denetim altında tutma aracı olarak yapılan temizlik nizamnameleri oluşturma konusundaki ağır gelişme, bilim dünyasında pislik ile hastalık arasında bir bağlantı bulunup bulunmadığı şeklindeki tartışmadan kaynaklanıyordu. 1854'de, İngiliz doktor John Snow, bir kolera salgınının, mahalledeki su kaynağına lâğım karışması sonucu patladığını saptamayı başardı. Gelgelelim, Snow'un savını destekleyecek somut kanıtlar yoktu ve kulak ardı edildi. Hastalık ile temizlik arasındaki bağlantı kanıtlanmaksızın, İngiliz yasa yapıcıları kanalizasyon inşasıyla ilgili bir yasa geçirmek yoluyla yurttaşların mülkiyet hakkını çiğnemekten kaçınmaktaydı. Mümkün olduğu zaman, söz gelimi bir yangından sonra kent planlamacıları bölgenin yeniden inşasında kanalizasyonu öngörüyordu. Ne ki, bilim pisliğin hastalıkla bağlantısını kanıtlamayı başarana kadar, ancak küçük değişiklikler gerçekleştirilebildi. Sonunda 1883'de bilim adamı Robert Koch, kolera mikrobunu mikroskopta inceleyerek, pek çok temizlik reformu yanlısının sahip olduğu inancı doğruladı.

1800'lerin sonuna gelindiğinde, tuvaletlerin altın çağı da geldi. Ansızın, tuvaletler herkesin önemsediği bir araç oldu. Mimarlar sifonlu klozetleri bina planlarına koymaya başladılar. Mucidler ve girişimciler yeni pazarda köşeleri kapmak için koşuştular. Gelin görün ki, Viktorya çağı utangaçlığı yüzünden, bedenin kişisel ihtiyaçlarıyla ilgilenmek yaratıcı beyinler gerektiriyordu.

Derme Çatma Sefalet Yuvaları

Kent yetkililerinin, mühendislerin ve mucidlerin Viktorya çağı kentlerini pisliklerinden temizlemek şeklinde karşısına dikilen görevin ne denli büyük olduğunu anlamak, halkın içinde yaşadığı koşulların ne kadar pis ve sefil olduğunu bilmeyi gerektiriyor. Avustralya'nın yeni yerleşimleri bile nüfus artışından ve buna eşlik eden çöp ve pislik sorunundan kaynaklanan sorunlardan kaçınamamıştı.

Ondokuzuncu yüzyılda Avustralya'nın Melbourne kentindeki doktorlar, lâğım çukurlarının yerini çağdaş bir kanalizasyon sisteminin almasın-

dan yanaydı. Baştan sona aşan açık lâğım kanalları nedeniyle bütün kenti saran koku yüzünden, Melbourne'a "Smellbourne" (smell: koku) denmeye başlamıştı. Ancak, yakın çevredeki ırmakların lâğım karışması sonucu doğan kirlilikle mücadele için Melbourne Büyükşehir Kurulu'nun oluşturulduğu 1890'lara değin, bu istekleri kulak ardı edildi. Metrekareye yaklaşık bir kişi olan düşük nüfus yoğunluğuna karşın, Melbourne'daki ölüm oranı Londra'nınkine ulaşmıştı. Çağdaş kanalizasyon sisteminin yerleştirilmesi, sudaki kirlenmeyi azaltarak Melbourne'daki yüksek ölüm oranını etkili bir biçimde düşürdü.

+

Temizlik reformundan en son yararlananlar, her zamanki gibi yoksullar oldu. Zengin ve orta sınıf mahallelerinde kanalizasyonlar ve tuvaletler gittikçe daha yaygınlaşırken, yoksullar kentin varoşlarındaki yaşadıkları kalabalık sefil apartmanlarda ya da bunların arka bahçelerinde bulunan helâları kullanıyorlardı. Paris'teki bu apartmanların lâğım kuyuları, 2.300 araba dışkı taşınarak boşaltılabilmişti. Limoges'da hiçbir ilerleme olmamıştı. Açık lâğımları ve çöpü, tıpkı ortaçağda olduğu gibi oluklar toplamaya devam ediyordu.

Paris'in nüfusu arttıkça, küçük ortaçağ sokakları ve binalarının modernizasyonu bir zorunluluğa dönüştü. İmparator III. Napolyon (1808-1873), 1800'lerin ortasında büyük bir ordunun geçişini mümkün kılacak şekilde sokakların genişletilmesi için Paris'in yeniden biçimlendirilmesini destekledi. Opera Binası ve Les Halles (pazar) bu dönemde inşa edildi. Daha da önemlisi, 1870'e gelindiğinde, 805 kilometrelik kent sokaklarının büyük bölümünün altında kanalizasyon yapılmış olmasıydı. Kanalizasyonun deşarjı, o dönemde pisliği Seine nehrinin alt kesimlerinde yaşayan nüfusa taşıyacak şekilde nehre yapılıyordu.

+

İngiltere'nin Manchester kentindeki evler, yüzyılın bitişine değin "kova sistemi"ni kullanmaya devam etti. Bu sistem, sakinlerinin oturaklarından çıkan pisliği biriktiren varillerin her evin önüne yerleştirilmesinden ibaretti. Hasta insanların evlerinin önünde, halkı uyarmak üzere özel olarak renklendirilmiş variller yerleştiriliyordu.

İngiltere'de Charles Dickens ve Amerikalı röportaj yazarı ve fotoğrafçı

Jacob Riis de *How the Other Half Lives* (1890; Öteki Yarımız Nasıl Yaşıyor?) adlı kitabında, yeni sanayileşen ondokuzuncu yüzyıl kentlerinin salaş apartmanlarında çocukların yetişme koşullarına ilişkin betimlemeleriyle, halkın bilincini artırdılar. Bu çaresizlik imgeleri, orta sınıf yurttaşların yüreklerini burktu. Yoksulların yaşadığı çevrede ve ahlâkında değişiklikleri isteyen reform hareketleri başladı. Cleveland'da kurulan İçkiye Karşı Hıristiyan Kadın Birliği (1874) suç, hastalık ve yıkılmış yuvaların nedeni olarak gördüğü alkol satışını ve kullanımını yasaklaması için yerel hükûmetlere baskı yapmaya başladı. ABD'de onsekizinci yüzyılın sonunda ortaya çıkan İlerici Hareket aracılığıyla gelişen siyasal reform, çocuk işgücüyle ilgili ulusal yasaları çıkarttırdı ve temizlik reformu yönünde bir hareket başlattı. Ondokuzuncu yüzyıl toplumsal reform hareketlerinin yoğunluğu, ancak pisliğe karşı gittikçe büyüyen hoşgörüsüzlükle karşılaştırılabilir düzeydeydi.

Sefalet insanları çaresiz eylemlere itebilir. Viktorya çağı İngiltere'sinde yoksullar bir lokma yiyecek ya da değerli bir şey bulabilmek umuduyla, nehir alçaldığında Thames'in bıraktığı çamur boyunca kanalizasyon ve çöp yığınlarını karıştırıyorlardı. Öylesine yaygın bir davranıştı ki, bunu yapanlara "balçık kuşu" adı takılmıştı.

Viktorya çağı İngiltere'sinde çocukların çalışması da yaygın bir olguydu. Fabrikalar çocuklarla doluydu. Sekiz yaşındaki çocuklar günde birkaç kuruşa çalıştırılıyorlardı. Bazı çocuklar kent çevresinde "kepçeci" olarak çalışıyorlardı. Köpeklerin bıraktığı dışkıyı bulmak için Londra sokaklarını arşınlıyorlar ve topladıkları dışkıları, deri tabaklamakta kullanan tabakçılara satıyorlardı.

+

Aşırı kalabalık kentlerin yarattığı baskılara, yaygın hastalık ve korkunç kokulara karşın, birçok insan bu çirkinlikleri görmezden gelmeyi başarabiliyordu. Viktorya dönemi insanları davranışta itidalin gerekliliğine inanırlardı. Öfke ya da herhangi aşırı bir duygunun gösterilmesi tiksindirici bulunurdu. Dolayısıyla, Viktorya dönemi insanları doğal duyguları ve bedensel işlevleri yadsımak için çok büyük uğraş verdiler. "Cinsellikten hoşlanmayacaksın şekerim. Tek yapman gereken gözlerini kapatıp İngiltere'yi düşünmen." İşte, annelerin evlenme çağına gelmiş kızlarına verdikleri tipik öğüt buydu. Kuşkusuz tipik olan pek ender olarak gerçektir. Ama iş kendilerini rahatlatmaya gelince, Viktorya çağı insanları bu eylemi gizlemek için ellerinden geleni ardlarına koymazlardı.

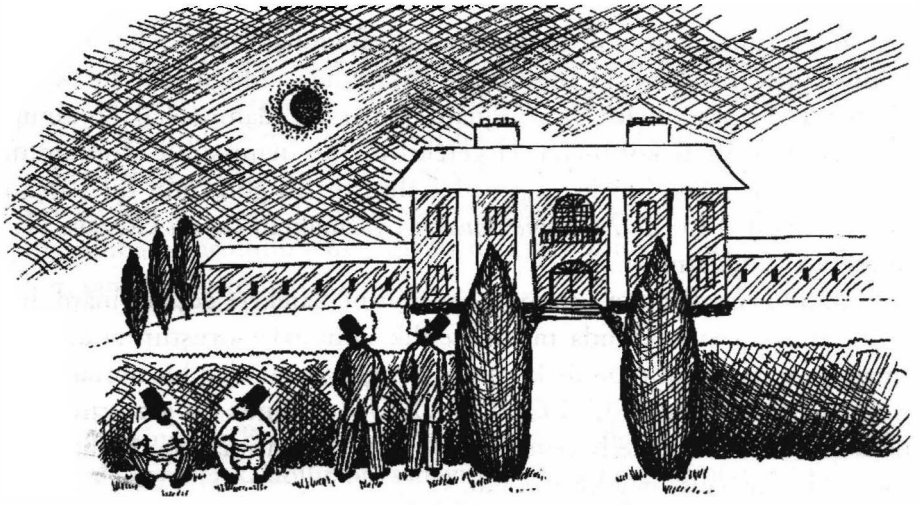
Ondokuzuncu yüzyılın mobilya tasarımları zorunlu fakat tedirgin edi-

ci oturağın varlığını gizliyordu. Üretilen mobilyalar, James Bond'un oyuncaklarını çağrıştırıyordu. Görünüşte zararsız bir vitrinin her bir köşesine gizlenmiş minik cihazlar ve gizli kapılar vardı. 1833'de John Loudon, bir küvet, sabunluk ve fırça kutusunu barındıran el yıkama bölümlü bir çalışma masasında gizlenmiş "el yıkama tezgâhı"nı betimlemekteydi. Bir askı ve raf aracılığıyla gizli bölüm ortaya çıkartılabiliyordu. Aşağıda bir el yıkama sürahisi, bir küvet ve bir oturak konulabilecek yer vardı. George Jennings bir bide, ayak yıkama kabı, bir alt yıkama kabı ve bir oturak konabilen bir komodin tasarımı yaptı. Çok amaçlı bu icad, tersine çevrilebilir ve küçük bir yer kaplayacak şekilde tek bir parça halinde yapılmıştı.

Ondokuzuncu yüzyılda yapılan kutulu oturaklar ve gece masaları, dikkati dışkılama eyleminden uzaklaştırıp müzik zevkine yöneltmeye çalıştı. Kutulu oturakların bir tipi, kapağı kaldırıldığı zaman oda müziği çalıyordu. Bir gece masası da, oturağa ulaşmak için kapağı açıldığında müzik çalmaya başlıyordu. Viktorya çağı insanlarının bedensel işlevleri utanç verici olarak görmeleri sonucu, müzikal örtü kişinin hâcetini giderirken çıkardığı gürültülerin işitilmesi kaygısını ortadan kaldırıyordu.

+

Fransa ile İngiltere arasındaki Yüz Yıllık Savaşlar 1453'de sona ermişti, ama lâf savaşı yüzyıllar boyunca devam etti. Viktorya çağında İngilizler

İngiliz aristokrasisi bir mola esnasında.

Fransızları sık sık uçarılık ve bayağılıkla suçladılar. 1810'da İngiltere'yi dolaşan Fransız Louis Simond, bu suçlamayı sahiplerine iade edecekti. Yolculukları hakkında yazdığı kitapta Simond, ziyaret ettiği birçok İngiliz evinde bir oturağın ya da kutulu oturağın yemek odasının bir köşesini işgal etmesinin, kendi üzerinde yarattığı dehşeti anlatmaktaydı. Simond, İngilizlerin hiç utanmadan ve genellikle konuklarıyla sohbet ederken bu araçları kullandıklarını yazdı. Anlaşılan o döneme gelindiğinde Fransızlar "Fransız Nezaketi" adetini, yani oturakta otururken konuklarını kabul etme uygulamasını İngiltere'ye ihraç etmişlerdi.

İngiliz pislik ve bayağılığını kınamayı sürdüren Jean-Anthelme Brillat-Savarin, İngilizlerin oturak kullanmayı sürdürmelerini aşağıdaki sözlerle betimliyordu:

"Bu 'tuhaf araç' uzun yıllardır yalnız akşam yemeği yiyenler tarafından değil, arabalarında yolculuk eden kibar beyler (gümüş veya kurşun), gemi kaptanları (gümüş ya da kurşun) ve kürsüdeki yargıçlar (kurşun ya da bazan porselen kaplar) tarafından da kullanılmıştır. Bugünlerde bu araç ender olarak kullanılmaktaysa da, bir İngiliz gecesinde evin üzerinde ışıldayan ay, sigara dumanıyla sarılmış, karışık gübre kümesine doğru dikkatle ilerleyen veya gül tarhlarının karşısında bir itfaiyeci birliği gibi sıralanmış yemek için giyinmiş kişilerden oluşan bir sırayı aydınlatmaktadır."

+

Ondokuzuncu yüzyıl ortasında Fransız yaşamına, tıpkı Kraliçe Viktorya'nın yönetimi altındaki İngilizlerin yaşamında olduğu gibi ahlâkçılık egemendi. Fransız Adalet Nazırı Pinard, bir devlet adamı olarak konumunun kamusal iffeti korumayı da gerektirdiğine inanıyordu. Toplumun bütün alanlarındaki ahlâksızlığı hedef almıştı. Bu görevinin bir parçası olarak Pinard, 1857'de *Madame Bovary*'yi yazmaktan dolayı Gustave Flaubert'i de tutuklatmıştı.

Rakip bir imalâtçının yaptığı ihbar üzerine harekete geçen Pinard, bir oturak imalâtçısı hakkında müstehcenlik iddiasıyla soruşturma açtırdı. İmalâtçı, iç tarafının dibinde kocaman bir göz resmi olan bir oturak yapmıştı. Gözün yanında SENİ GÖRÜYORUM şeklinde bir yazı vardı. Pinard bu şakadan hiç de hoşlanmamıştı. Tutuklanan imalâtçı, muhakeme sonucu bir ay hapse mahkûm edildi.

Pinard'ın uçarılığa karşı mücadelesinde bir yandaşı vardı. Belki de müstehcen oturaktan aldığı ilhamla, Madame de Celnart okuyucularına

mahrem yerlerini temizlerken gözlerini yummalarını öğütlemekteydi.

+

Fransızların mizah duygularını kaybetmiş olması mümkündür, ancak İngilizler kaybetmemişti. Tuvaleti kullanmakla ilgili imalarıyla heyecan yaratan hüsnü tâbirle yazılan bir şiirde kendi iffet taslayıcı eğilimlerinin kulağı çekiliyordu. Anonim bir Viktorya çağı şairi, eski Roma lâğım tanrıçası Cloacina'ya yönelik mizahi bir dua sunmaktaydı:

> Ey Cloacina, malûm mahallin Tanrıçası
> Şu hizmetkârının gülümseyen yüzüne bak
> Yumuşak ve yapışkan sunu'mu akıtıyorum
> Ne bayağıca hızlı, ne direngence yavaş.

Hacet Tapınakları

Kahramanlarımız

Yirminci yüzyılın kahramanları, astronotlar olacaklardı elbette; ama ondokuzuncu yüzyılda, tuvaletin mucidleri insanlar arasında yürüyen devlerdi. Tesisatçı girişimcilerin kahramanlığının büyüsüne krallar bile kapılmışlardı.

Temizlik reformuna yönelik dürtü, 1871'de Galler Prensi tarafından teşvik edildi. Londesborough kontesinin evine yaptığı ziyarette prens tifoya yakalandı. Hastalığın nedeninin evin lâğım kanallarından kaynaklandığı anlaşıldı. Tıpkı 1861'de tifodan ölen babası Prens Albert gibi, Galler Prensi neredeyse aynı hastalığa yenik düşecekti. Kontesi ziyaret eden iki kişi ölmüştü. Prensin rivayete göre şu sözleri dile getirdiği gün, hıfzıssıhha reformunun meşruiyeti de sağlanmıştı: "Bir prens olmasaydım, sanırım bir tesisatçı olurdum."

+

Cummings ile Bramah'ın dünyayı sarsan icadlarına dayanan üç İngiliz girişimci, ayakta kalabilir bir sanayi olarak tuvalet kavramını yerleştirdiler. Tesisatçılığın bu üç silahşoru George Jennings, Thomas Crapper ve Thomas Twyford üçlüsüydü. İngiltere'nin en başarılı tuvalet tüccarları ol-

mayı başardılar. Özgün bir sistem tasarımlamaktan çok, bu ondokuzuncu yüzyıl mucidleri her bir sorununu çözene değin mevcut "Bramah" sistemi üzerinde oynadılar.

George Jennings, tuvalet çanağına giren suyun basıncını çok yükselten sifonlu bir klozet tasarladı. Bunun bir sonucu olarak, boşalan ve çanağı temizleyen su girişi eski modellerden çok daha fazla etkiliydi. Thomas Crapper, valfsiz bir sarnıçla bağlantılı olarak işleyen, böylece gürültüyü azaltan ve suyu tutan bir çekme zincirini yarattı. Thomas Twyford tuvaletin görünümüne katkıda bulundu. Su sistemli klozetin metal parçalarını örten tahta koltuğu kaldıran Twyford, bu mekanizmayı porselen içine yerleştirdi. Porselene geçiş, tuvalete estetik ve işlevsel bir katkı oluşturdu. Porselen çanaklar temizliği kolaylaştırdı. Ayrıca, Twyford'un tasarımladığı çanaklar birer sanat eseriydi. Bu klozetler aslan, yunus ve çiçek motifleriyle biçimlendirilmişlerdi.

Bu üç adamın buluşları, küçümsenemeyecek başarılardı. Sarnıç suyunun bir çekme koluyla serbest bırakılması ya da doğrudan doğruya aşağıdaki oluğa dökülmesiyle temizlenen demir döküm çanak WC'yi miras almışlardı. Bu sistemde lâğım kanalından gelen gazın eve girmesini önlemenin etkili bir çaresi yoktu. Aslına bakılırsa, otel müşterileri kaldıkları kattaki tuvaletin nerede olduğunu sormaya bile gerek duymazlardı. Sadece burunlarının kendilerini götürdüğü yere gitmeleri yeterli olurdu.

✣

Ondokuzuncu yüzyıl sonu evlerinin temizlik sorunlarının bir çoğunu inşaat kusurları oluşturuyordu. Evdeki tüm oluklar, mutfaklar, banyo küvetleri ve su sistemli klozetler, lâğım kanalına akan tek bir ana boruya bağlıydı. Ne yazık ki, olukların valfleri yoktu. Koku ve bakteriler eve ve suya sızabiliyordu. Bundan başka, havalandırma sisteminin iyi olmayışı bu iğrenç kokuları daha da artırıyordu.

Delikten gelen lâğım gazlarının kokusu, ondokuzuncu yüzyılın şartlanmış burunları için bile rahatsız ediciydi. Tesisatçılar çatlakların izini, borularda serbest kalan nane yağıyla sürerlerdi. Nane kokusunun normal pis kokuya baskın çıktığı yerde bir çatlak olduğu anlaşılırdı. Kusurlu oluklar ve lâğım kanalları yalnızca can sıkıcı bir sorun değildi. Metan gazı birikmesi, ev sahipleri ve tıkanıklıkları araştıran tesisatçılar için bir tehlike oluşturuyordu.

Viktorya çağı tesisatçılığında kötü tasarım ve havalandırmanın olmayışı, bir tesisatçının işini tehlikeli hale getiriyordu. Eğer çalışırken kaptığı

bir mikrobik hastalıktan ölmezse, patlamalardan ölme tehlikesine maruzdu. Lâğım fareleri tesisatçıların dostları olmuşlardı. Lâğım kanalında fareler varsa, her şey yolunda demekti. Ölü fareler havanın zehirli olduğunun ve bir kibrit çakılırsa patlama olabileceğinin işaretiydi. Su sistemli ilkel klozetler, sudan kaynaklanan kolera gibi hastalıklara uygun zemini hazırlıyorlardı. Kanalizasyon sistemine bağlanmış olan evler de bunun dışında değildi. Çünkü ilk lâğım kanalları tuğladan yapılmışlardı ve akışları (tabiî eğer akabiliyorsa) çok yavaştı.

+

Edwin Chadwick, ondokuzuncu yüzyılda İngiltere'nin en önde gelen sağlık reformcusuydu. 1842'de Chadwick *The Sanitary Conditions of the Labouring Classes in Great Britain* (İngiltere'de İşçi Sınıfının Sağlık Koşulları) başlıklı geniş bir rapor yayınladı. Bu çalışma, aşırı kalabalık koşullar, insan dışkısının uygun yollarla imha edilemeyişi ile dizanteri, kolera ve tifüs gibi hastalıklar arasındaki bağlantıya ışık tutuyordu. En önemlisi, Chadwick sorunu çözmek için modern kanalizasyonu öneriyor ve bu hastalıkların önlenmesinin, ev başına 4 pound kadar küçük bir harcama gerektirdiğinin altını çiziyordu.

Chadwick'in raporu ile 1848'de bir kolera salgınının patlak vermesi üzerine Londra yerel yönetimi, kentin kanalizasyon sistemiyle ilgili bir araştırma başlattı. Sonuçlar şaşırtıcıydı. Bir lâğım kanalı hattından ölü kediler, köpekler ve fareler, bir mezbahanın kalıntıları, at dışkısı, küller, tavalar, taşlar, tuğlalar ve başka çöpler çıkmıştı. Rapor doğrultusunda, Londra ilk Kamu Sağlığı Yasasını çıkardı. Yasa, kentin pisliğiyle mücadelede bütün güçleri seferber etmeyi başaramadı. Ancak, onu izleyen sağlık yasaları, salgınların kontrolü için gereken düzenlemeleri yürürlüğe soktu. En önemlileri, yerel yönetimleri insan dışkısını lâğım kanallarının kullanılmasıyla imhasına ve su şirketlerini kanalizasyonun döküldüğü ırmaklara yakın alanlardan çektikleri suyu satmaktan vazgeçmeye çağıran düzenlemelerdi. 1872'de, Londra belediye meclisi Metropolis Su Yasası'nı çıkardı. Bu yasa sekiz ayrı su şirketini tek bir şirket içinde topladı. Standardize edilmiş bir kanalizasyon sistemi, kentin tüm sakinlerine hizmet verme çabasının doruğuydu. Gelgelelim, ortak lâğım kanalını kullanım dışı bırakmayı teknik sorunlar engelliyordu. Su sızdırmayan valfli klozetlerde, hastalığın beslenme kaynağı olan beklemiş suyun ve valf aracılığıyla su kaybının önlenmesi gerekiyordu. Londra'da mevcut sistemin salgın hastalıklardan korunması yerine, düzgün tasarlanmamış

bir kanalizasyon sistemi, çevredeki bütün hastalıkların kaynağı olarak işleyebilirdi.

✣

Daha gelişkin bir su sistemli klozet arayışının yanıtı, ünlü Thomas Crapper'dan geldi. 1884'de Crapper "Valfsiz Pis Su Önleyici" adını verdiği buluşuyla tuvaletlerdeki valf sistemini mükemmelleştirdi. İsminden de anlaşılabileceği gibi, Valfsiz Pis Su Önleyici, gevşek takılmış valfler sayesinde sarnıçtaki su kaybını önlüyordu. Crapper'ın tasarımındaki yenilik, suyun kaygan bir valfe gerek kalmadan otomatik olarak yeniden dolmasındaydı. Sarnıcın üzerindeki dairevi özel bir bölmeye bağlanmış olan çekme zinciri, çekildiği zaman suyu serbest bırakıyordu. Su, bir borudan geçiyor, bu arada borunun havasını boşaltıyordu. Suyun hareketinden doğan basınç, suyu taşkın bir biçimde çanağa göndererek sarnıç tankını boşaltıyordu. Tankın içindeki su tümüyle boşalana değin kullanıcının zinciri tutması gerekmediğinden, tasarım Çek ve Bırak adıyla tanınıyordu. Buluşunun temizlik ve sağlık alanındaki önemi, Thomas Crapper'a kraliçe adına bir şovalyelik kazandırdı. Gelgelelim, patentinin karanlıkta kalması nedeniyle Thomas Crapper herkesin bildiği bir isim değildir. Crapper'ın ismini ölümsüz yapmak konusunda Amerikan ordusuna teşekkür borçluyuz.

I. Dünya Savaşı'nda İngiltere'de konuşlanan Amerikan askerleri Londra'nın su sistemli klozetlerindeki bir kalıbın farkına vardılar. WC'lerin çoğu Thomas Crapper & Company damgasını taşıyordu. I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'den dönen Amerikan askerleri, beraberlerinde "crap" (defi hâcet etmek) ya da "crapper" diye bir sözcük getirdiler. Sözcüğün utanç verici kökeni "Crapper'a gidiyorum" diyen gençlerden geliyordu.

Thomas Crapper'ın Londra'nın Malborough semtinde bir dükkân açmasından evvel, George Jennings, Prens Albert'ı 1851 Crystal Palace Sergisi'nde bir klozet sergilemesine izin vermeye ikna etti. Jennings'e göre, "Bir halkın uygarlığı ev ve sağlıkla ilgili araçlarla ölçülebilir"di. Ne yazık ki, Viktorya çağı insanları WC'nin bir sergide yer almasını kabul etmek konusunda ağırdılar. Kristal Saray'ın bir kopyesi inşa edildiğinde, Jennings'in WC'leri yerleştirilmedi.

Ama George Jennings, WC'lerini 1859'da inşa edilen yeni kanalizasyon sistemine bağlamakla kamu sağlığını geliştirmekten yanaydı. Bu konuda ısrar etti ve yüzyılın sonunda Jennings tarafından icad edilen "ba-

sınçlı su" sistemli genel tuvaletler dünyanın her yerinde, örneğin ABD, Arjantin, Güney Afrika ve Meksika gibi ülkelerdeki çok sayıda demiryolu istasyonunu, parkları ve diğer işlek caddeleri süsledi. İlk çağdaş genel tuvaletler olarak, demir kemer, sütun, panel ve lambalar ardında gizlenmişlerdi. Bazı genel tuvaletler "hassas zihinleri" rahatsız etmekten kaçınmak amacıyla yeraltına yapıldılar. Jennings'in genel tuvalet vizyonunda, bir penilik bedel karşılığında temiz bir havlu, tarak verecek ve her oturacak yeri kullanımdan sonra bir deri parçasıyla temizleyecek bir görevli de bulunuyordu. Buna ek olarak, bir ayakkabı boyacısı da müşterilerin ihtiyaçlarına yanıt vermek üzere hazır bulunacaktı.

Avrupa'ya giden turistler, yüzyılın dönümünde inşa edilmiş genel pisuarların kalıntılarını görebilirler. İşlek sokakların kavşaklarında ya da parklarda yapılan pisuarlar yalnızca erkeklere hizmet veriyordu. Kapıları olmayan ve sadece yerdeki bir oluktan ibaret olan pisuarlar, erkeklerin çabucak işlerini görüp yollarına gitmelerini sağlıyordu.

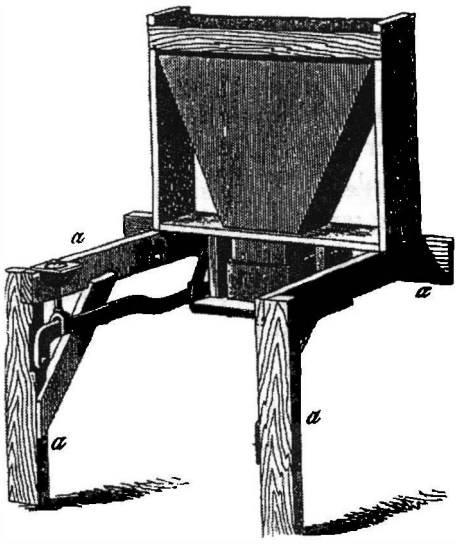
+

Ondokuzuncu yüzyılda kraliyet ailelerinin en gözde tuvaleti Optimus idi. Buckingham Sarayı'na, Winsdor Şatosu'na ve Hampton Sarayı'na inşa edilmişlerdi. Bundan başka, Rus Çarı, Tayland kralı ve Wellington Dükünün de Optimus'u vardı. Tasarımı 1870'de Stevens Hellyer tarafından yapılan Optimus, bütün aygıtı bir koltuk içine yerleştirmek yoluyla boruları gizleyen valfli bir klozetti.

+

WC üretimindeki deneme ve yanılmalar, bu aracı garantiye almış olan çağdaş okuyucuyu şaşırtabilir. Yeni buluşların sürekli sınanması, tuvaletin kalitesini yükseltti. Bir tuvaletin çanaktaki pisliği etkili bir biçimde temizleme yeteneğini saptamak üzere, değişik boy ve ağırlıktaki nesneler içine atılıp denendi. Jennings kendi tasarımı olan Ayaklı Vazo'yu, içine on elma, bir sünger ve dört parça kağıt atıp sifonu çekerek denemişti. Sonuç tam bir başarıydı. Ayaklı Vazo, 1884 Sağlık Sergisi'nde altın madalya kazandı. Shanks adında bir girişimci, Jennings'in buluşunun daha ucuz bir versiyonunu geliştirdi. Daha ucuz bir test gerekiyordu. Shanks, yardımcısının başındaki şapkayı tuvalete attı, sifonu çekti ve haykırdı: "Çalışıyor!"

Jennings, tuvaletin babası olarak tanınmayı hak etmektedir. Kendisine

Piskopos Moule'nin Toprak Klozeti patenti, 1860.

ait "yüzyılın klozeti" sifon sistemini geliştirdi ve çağdaş tuvaletlerin modelini oluşturdu. Sifon hareketi, çanağı daha etkili biçimde temizlemek üzere, hızlı bir fışkırmayı izleyen daha yavaş bir fışkırmadan oluşuyordu.

+

Sıkışan lâğım gazı, patlayan lâğım hatları ve salgın hastalıklardan kaynaklanan sorunların yanı sıra, yeni WC'lerle ortaya çıkan en büyük ikilemlerden biri, çıkardıkları gürültüydü. WC sifonlarının çekilmesinin yaptığı gürültü, bütün mahalleye birinin tuvaleti kullanmış olduğunu ilan ediyordu. "Kusura bakmayın, fırından kurabiyeleri çıkarmam gerekiyor" gibi ifadelere, borulardan fışkıran suyun gürültüsüyle ev sarsılırken, kimse inanmıyordu artık. Tuvaletin sessiz çalışması için bir yol arayışı, Viktorya dönemi halkı için en önemli soruna dönüştü. Ne yazık ki, başarı bu müeddep insanların çağına yetişemedi. Çok daha yumuşak, nazik, sessiz tuvalet bir sonraki yüzyıldan önce icad edilemeyecekti.

WC'yle bağlantılı sorunlar -yeterli su kaynağının olmayışı, koku ve gürültü- alternatif yöntemlerin geliştirilmesine yol açtı. İngiliz Rahip Mouler toprak tuvaletlerini icad etti. Çanağı temizlemek için gürültücü suyun yerine "sessiz" toprağı ya da külü kullanan toprak klozet, tasarımı açısından WC'lere son derece benziyordu. Çekme kolu, oturma yerinin

altındaki çanakta yığılan dışkıyı örtmek üzere toprak dolu bir hazneyi harekete geçiriyordu.

+

Dr. Vivian Poore, *Dwelling House* (Konut) adlı kitabında betimlediği çevre dostu bir klozet icad etti. Ekolojik klozet, toprak tuvaleti gibi dışkıyı örtmek üzere toprak kullanıyordu. Buna ek olarak, insan dışkısını gübreye dönüştürecek bir araç içeriyordu. Dr. Poore, yapraklarını tuvalet kağıdı olarak kullanmak üzere hemen yakına bir catlava ağacı dikilmesini öneriyordu.

Fransız Kanalizasyonları

Fransa'daki ilk lâğım kanalları, sokak arklarından biraz daha iyiydi. Açık ve görece sığ olduklarından, lâğım kanalları çok yağmur yağdığında taşıyorlardı. *Pontonniers volants* denen kişiler, para kazanmak için bu durumdan yararlanıyorlardı. Lâğım kanallarının üzerine kalaslar koyarak, küçük bir ücret karşılığında yayaları karşıdan karşıya geçiriyorlardı. Bu ilk lâğım kanalları az sayıda ve genellikle özeldi. Bunun bir sonucu olarak, Fransız lâğım kanalları ender olarak bakım görüyordu.

Paris kentinde sokak altlarına lâğım kanalları inşa edilmeye başlandığında, iğrenç kanallar kentteki suçluların tapınakları ve yuvaları haline geldi. Yayaları gasp etmelerinin ya da dükkânları soymalarının ardından, hırsızlar kendilerini hiç kimsenin izleyemeyeceği lâğım kanallarına giriveriyorlardı. Kent halkı, suçlu bir yeraltı dünyası olarak gördüğü kanalizasyondan korkuyordu. Victor Hugo, lâğım kanallarının atmosferini bir uygarlıkla anlamdaş buluyordu. *Sefiller* adlı romanında, Hugo şunları söyler: "İnsanlık tarihi lâğım kanallarının tarihine yansımıştır. ... Paris lâğım kanalı devasa eski bir varlıktı. Bir anıt mezardı; bir sığınaktı. Suç, zekâ, toplumsal muhalefet, düşünce özgürlüğü, hırsızlık, insanî yasaların mahkûm ettiği ya da etmekte olduğu her şey bu kuyuda saklıydı. ..."

Lâğım kanalının kaçakları barındırma şöhreti, Fransız İhtilâli sırasında daha da arttı. Devrimci Jean-Paul Marat'nın (1743-1793) İhtilâl boyunca Paris lâğım kanallarında gizlenmiş olduğu söyleniyordu. Saklanma yeriyle ilgili kuram, onun açık, sızıntılı yaralarının görüntüsüne ve vücudunun berbat kokusuna çok uygun düşüyordu.

Sefiller'de Victor Hugo, Paris'in onsekizinci yüzyıl başlarındaki lâğım

kanallarını bir belediye memuru karakteri aracılığıyla betimler. "Fenerler şeytanî atmosferde zar zor yanabiliyordu. Ara sıra baygın bir kanalizasyon işçisi taşınıyordu. Belirli noktalarda uçurumlar oluşmuştu; toprak çökmüş, kiremitler yıkılmış, kanal bir kuyuya dönüşmüştü; sağlam hiçbir şey kalmamıştı."

Ondokuzuncu yüzyıl Paris'ini kısaca betimlemek üzere, bir kamu sağlığı önderi olan Edwin Chadwick şunları söylemişti: "Üstü kaval, altı şişhane." Chadwick hiç kuşkusuz bu değerlendirmesinde haklı olmakla birlikte, Paris lâğım kanallarının şöhreti ondokuzuncu yüzyılın ortasında çok büyük bir değişim gösterdi.

✣

III. Napolyon döneminin büyük yapılaşma projeleri sırasında, Paris lâğım sistemi bütün kente genişletildi ve insanın ayakta dik olarak yürüyebileceği ve kayık ya da arabalarla boydan boya geçebileceği kadar büyük inşa edildi. 1789'da Fransız İhtilâli öncesinde, Paris'in yeraltı lâğım kanallarının uzunluğu yirmibeş kilometreydi; 1840'da kanalizasyon sisteminin uzunluğu doksan kilometreye, 1853'de de yüzkırk kilometreye ulaşmıştı. Sonraki yıllarda, sistem 700 kilometrelik kanalizasyon hattına kadar büyüdü. Paris, kanalizasyon alanındaki bu hızlı gelişmeyi, çıkan bir kolera salgını ile sağlık reformuna yönelik ilerici tutumlara borçluydu. Ancak, kanalizasyonun inşasıyla görevlendirilen mühendisler, boyutlarını büyütüp yeraltı geçitlerinin etkili yöntemlerle temizlenmesinde yoğunlaşarak eski kanalların tasarımını geliştirdiler.

Parislilerin, yeni kanallara uygulanan mühendislik becerisinden büyülenişi, Cloaca Maxima hattını boydan boya gezen eski Romalı devlet adamı Agrippa'nınkine denk düzeydeydi. Kanalizasyonun yararlarını artırmak isteyen hükûmet, burada geziler düzenlenmesini teşvik etti. Portekiz kralının gezmesinden sonra kanalizasyon, yüksek sosyete mensupları için bir çekim merkezine dönüştü. Yolcular tünellerde vagonlarda ve kayıklarla ya da kanalları temizlemek üzere hazırlanan arabalarda dolaşıyorlardı. Karanlık yeraltı geçitleri lambalarla aydınlatılmış ve hızla akan su nedeniyle koku en aza indirgenmişti.

Eloge Historique d'Eugène Belgrand 'ın yazarı J. Bertrand, Paris lâğım kanallarındaki bir saatlik geziyi betimlemenin çok güç olduğunu belirtiyordu. "İyi temizlenmiş kanalizasyonda yapılan bir kayık gezintisinin büyüsü, anlatmakla anlaşılabilecek gibi değil. Kişi bunu kendi gözleriyle görmeli." Aristokrat bir kadın ekliyor, "Güzel bir kadının varlığı kanali-

zasyonu daha da çekici kılabilir." Bir kanalizasyon sistemini kendi gözleriyle görmenin çekiciliği günümüzde de sürmektedir. Bugün, Paris'i ziyaret eden turistler hâlâ kanallarda bir gezinti yapabiliyorlar.

Kraliyet Popoları

Ondokuzuncu yüzyıl da, tuvalet kullanımıyla ilgili kraliyet öykülerinden nasibini almıştır. Bu öykülerden bazıları gerçekten garip.

✣

Kraliyet mensupları, öyle görünüyor ki, tıpkı uyrukları gibi penis kıskançlığının kurbanı olmaktadırlar. O dönemde Galler Prensi olan İngiltere Kralı IV. George'la (1820-1830) ilgili bu öyküyü, saray mensuplarından biri şöyle anlatmaktaydı. "Galler Prensi'nin öykülerinden biri de, devletlu erkek kardeşlerinden birisinin çok büyük olan penisiyle ilgiliydi. Bu gerçeği onunla birlikte bir gece arabada yaptığı yolculukta keşfetmişti. Kardeşi hacet giderme ihtiyacı duymuştu. Arabanın penceresinden dışarıya işerken, çişi tıpkı bir çeşmeden fışkırır gibi fışkırdı; hattâ arabacı korkunç bir yağmura yakalandıklarını sanıp atları daha da hızlı koşmaları için kamçıladı!"

✣

Kent kanallarına bağlantıları olmayan evlerin lâğım kuyuları vardı. Daha önceki çağlarda lâğım kuyularından kaynaklanan bütün sorunlar Viktorya çağında da varlıklarını sürdürdü. Bütün bu pisliğin yığılmasının şaşırtıcı sonuçları vardı.

Kraliçe Victoria, kendi adını taşıyan çağa hükmetti. Kişisel yaşamı ve ahlâkı, İngiliz yurttaşları için örnek oluşturdu. Kraliçe Victoria ile Prens Albert'ın evliliği her bakımdan başarılıydı. Yirmi yıl boyunca evli kaldılar ve dokuz çocuk yetiştirdiler. Prens Albert'ın 1861'de tifo yüzünden zamansız ölümü, kraliçeyi yıktı. Kocasının ölümünden sonraki kırk yıl boyunca Kraliçe Victoria siyah yas giysileri giymeyi sürdürdü. Kocasının anısına Victoria Britanya İmparatorluğu'nun her yerine onun heykellerini ve anıtlarını yaptırdı. Kocasının ölümünden sonra Windsdor Şatosu'nda kendi kullandıkları bölümlerde hiçbir değişiklik yaptırmayarak, zamanı 1861'de dondurmayı amaçlayacak kadar ileri gitti.

Ne yazık ki, her şeyin aynı kalması yönündeki emir Windsdor'un lâğım kuyularını bile içeriyordu. Prens Albert'ın ölümünü izleyen yıllarda hiçbir lâğım kuyusu boşaltılmadı. Kuyular çok geçmeden taşmaya başladılar. Taşan elliüç lâğım kuyusu, şatonun sakinleriyle hizmetkârlarının hastalanmalarına ve ölmelerine katkıda bulundular.

+

Lâğım kuyularının taşması hiç de ender görülen bir olay değildi. Bir akşam, bir lord seçkin dostları için parti vermişti. Gelen konuklarını selâmlamak için malikânesinin kapısında duruyordu. Herkes resmî ve şık giyinmiş, eğlencenin başlamasını bekliyordu. Atlı bir arabanın yaklaşmasını kapıdan seyreden lord, yer yarılıp da arabayı yutunca dehşet içinde bağırmaya başladı. Araba bir lâğım kuyusunun üstünden geçerken koca bir delik açılmasına yol açmıştı. Arabadaki yolcular, çaresiz duran lordun gözleri önünde balçıkta boğuldular.

+

Kraliçe her zaman son işiten olur. Prens Albert'la yaptığı evliliğin üzerinden çok geçmeden Kraliçe Victoria tuvalet kâğıdını keşfetti. Lâğım kanallarının gelişmesinden önce, lâğım ve tuvalet kâğıdı ırmağa boşaltılıyordu. 1843'de Cambridge Üniversitesi'ne yaptığı ziyarette kraliçe Trinity College'ın müdürü Dr. Whewell'le ırmak kıyısında yürüyüş yaptı. Hikâyeye göre, Kraliçe Victoria köprüye bakıp şöyle dedi: "Irmakta yüzen şu kâğıtlar da ne?" Kraliçeyi utandırmak istemeyen Whewell şu yanıtı verdi: "Bunlar majesteleri, yüzmenin yasak olduğunu belirten kâğıtlardır."

+

WC'deki yenilikler, Kraliçe Victoria'nın taç giyme törenini düzenleyenlerin Westminister Kilisesi'ne bu büyük olay için birkaç tuvalet koymaya teşvik etmişti. Sağladıkları çağdaş olanaklardan gurur duyan düzenleyiciler, büyük toplantıların eskiden beri süren bir sorununa çözüm bulduklarına inanıyorlardı. Derken bir kuşkucu sesini yükseltti. Düşünün ki, kraliçenin taç giymesi esnasında tuvaletler birden bire foşurdamaya başladı. Gürültü sağır edici ve utanç verici olacaktı. Kraliyet muhafızları ve memurlarının yardımıyla, desibel okuyucuları kullanmak yoluyla bir "krali-

yet foşlaması"nın töreni bozup bozmayacağını saptamak üzere bir test yapıldı. Böyle bir felâket olmayacaktı. Test, foşlayan tuvaletlerin sesinin Kraliçe Victoria'ya taç giydirilen salona ulaşamayacağını ortaya koymuştu.

1850'de Kraliçe Victoria, tren yolculukları sırasında kullanmak amacıyla özel bir vagon yaptırdı. Kraliyet vagonunda özel bir banyo bulunuyordu, ama "rahatlama aracı" kanepenin içine gizlenmişti. WC'ler Pullman vagonlarında 1874'den itibaren görülmeye ve 1880'lerde de en son olarak üçüncü sınıf vagonlara konulmaya başladı.

+

Sanayi Devrimi İngiltere'de yeni teknolojilerin müjdesini vermekle birlikte, sanayiyle bağlantılı bütün uygulamalar modern buluşların bir sonucu değildi. Asyalılar ve eski Romalıların uygulamalarına benzer şekilde, İngilizler de sanayide kullanmak üzere idrar topluyorlardı. Onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyılda idrar yünün ağartılması işinde kullanılıyordu. Yün sanayii İngiltere'de alabildiğine gelişen bir endüstriydi ve büyük miktarlarda idrarı gerektiriyordu. Fabrika sahipleri yerel kasaba sakinlerine, idrarlarını depolamak için kocaman variller veriyorlardı. İdrar haftalık olarak toplanıyor ve halka bu hizmet karşılığı para ödeniyordu. Yünün işlenmesinde kullanılan idrara "lant" deniyordu.

Temizlik, Amerikan Tarzı

Amerikan şairi Henry Wadsworth Longfellow (1807-1882), ABD'de evine ilk WC'yi yaptıran kişi olarak tanınır. Gelgelelim, ABD 1870'lere değin İngiltere'den WC ithaline resmî olarak başlamamıştı. İngiliz ithal mallarını pahalı bulan Amerikan imalatçıları, kendi yaptıkları tuvaletlerle pazara girerek ithal tuvaletleri ikame ettiler. Amerikan versiyonları başlangıçta kuzenlerine göre daha kötüydü. Zarif İngiliz porselenleriyle karşılaştırıldığında, tasarımları kabaydı ve önceleri topraktan yapılıyorlardı. Bir WC'de kullanılacak kadar dayanıklı porselen çanak imalinin zor olduğu anlaşılmıştı.

New York'tan Thomas Maddock, ABD'de ilk porselen tuvalet çanağını imal eden Amerikalı oldu. 1873'de kendi tasarımını geliştirip daha ucuza üreterek, yüksek kaliteli İngiliz ürünüyle rekabetin güçlüklerinin üstesinden geldi. Maddock porselen çanağını satmak için, 25 kilogramlık örne-

ğini sırtına vurup New York'ta kapı kapı dolaştı. Azminin karşılığını aldı ve girişiği ticarette başarılı oldu.

+

Ondokuzuncu yüzyıl sonundaki gazete ve kataloglara göz gezdiren kişi, tüketimciliğin yeni olmadığının farkına varacaktır. Katalogun her sayfası, sağlık ve temizlik gereçlerinin mevcut pazardakinden daha çok sayıda seçenek ve varyasyonlarını kapsar. Modern teknoloji, yeni elektronik oyuncaklı aletlerin bir önceki yıldan çok az farklı modellerini ürettikçe, yüzyılın sonunda, tuvalet ticareti tüketiciye "pisliği bırakmak için" yeni yollar sunmaktaydı. Sifon Jet Çanağı, Foşurdak Sifon Çanağı, Kombo Huni ve Tuzak, ya da Kimyasal Bina Klozeti gibi ürünler vardı bu alanda.

Kimyasal Bina Klozeti, helâya ulaşmak için çamurlarda yürümeye bir alternatif olarak sunuluyordu. "Çocuklarınızın ahlâkını koruma" garantisi veriyordu. Bu sistemi temiz tutmak ve kokuyu önlemek üzere, kimyasallar ve suyun bir bileşimi öngörülüyordu. Kimyasalları kullanmak demek, içine düşen kişinin berbat bir biçimde yanması anlamına geliyordu.

Serpilmekte olan sıhhî tesisat pazarına katılan Bates Company, 1846'da Leighton Patentli Lavman Koltuğunu satmaya başladı. Şırınganın yerine tasarımlanan lavman koltuğu, sıradan bir koltuk gibi görünüyordu, ancak, enjeksiyonlar için özel bir gerece sahipti. Hasta oturur biçimde, istediği miktarda sıvı kullanabiliyordu.

Lâğım Kuyularına Övgü

Ondokuzuncu yüzyıl Amerikalılarının büyük çoğunluğu, ortalama insan için WC'lerin çok pahalı olması nedeniyle, bedensel gereksinimleri için hâlâ ev dışında gidermeyi sürdürüyordu. Evler, bahçe sınırına yapılan ortak bir lâğım kuyusunu paylaşacak şekilde sırt sırta inşa ediliyordu. Bazı aileler, dışarıya çıkmak zorunluluğundan kurtulmak amacıyla, lâğım kuyularını evlerinin altına yaptırıyorlardı. Ne yazık ki, bu rahatlığın karşılığında fareler, koku ve hastalık gibi sorunlar çıkıyordu. Ünlü yazar Harriet Beecher Stowe'un kız kardeşi Catharine Beecher (1800-1878), ev kadınlarına yönelik bir dizi kitabında helâlar konusundaki görüşlerini ortaya koymuştu. Kadınlara yönelik eğitsel reform yandaşı olan Catharine Beecher, kadınların ev ekonomisi konusunda eğitilmeleri gerektiğine inanıyordu. Beecher'a göre, kadınların en etkili olduğu alan evdi. Öyleyse

bir kadının ailesi için en iyi çevreyi hazırlayabilmesi için ev tasarımı, arazisi ve yemek pişirmek konularında bilgi sahibi olması gerekiyordu.

A Treatise on Domestic Economy, for the Use of Young Ladies at Home and at School (Ev ve Okuldaki Genç Kızlara Yönelik Ev Ekonomisi Hakkında bir Deneme) adlı kitabında Beecher, evi temiz tutmakla ilgili sorunları ele alıyordu. Bu amaç için iki tuvaletin inşa edilmesi gerektiğini ileri sürmekteydi. Tuvaletler evin arka duvarına bitişik olmalıydı. Havalandırma, sinekleri çekmemek için gerektiğinde açılabilen bir pencere ve tuvaletin kapalı kalmasını sağlayan yaylı bir kapı aracılığıyla gerçekleştirilmeliydi. Beecher, ailenin rahatı dışında neden iki tuvaletin gerektiğine ilişkin bir bilgi vermiyordu. Ne ki, iki tuvaletin varlığı, bütün mahrem eylemlerde cinsleri ayırmak yönündeki Viktorya dönemi hassasiyetlerine uygun düşüyordu.

✣

Ondokuzuncu yüzyılda New York'un temizlik sorunları, kent planlaması uzmanlarının yüz yüze olduğu, göçmen akını sonucu nüfustaki anî artışla ağırlaşan sorunları ortaya koyar. Koşullar öylesine sür'atle bozulmuştu ki, kentin üretilen insan pisliği miktarıyla başa çıkması olanaksız hale gelmişti. Çöp ve lâğım sorununun üstesinde gelmek, kent planlamacılarını daha onsekizinci yüzyılda karşısına dikilen ve ondokuzuncu yüzyılda inanılmaz boyutlara ulaşan bir güçlüktü. Dönemin diğer büyük kentleri gibi New York'un sorunları da insan pisliğinin toplanması ve imhası noktasında düğümleniyordu.

New York kent yönetimi, sakinlerinin çöplerini kentin onayladığı bir biçimde imha etmesini gerektiren yasal düzenlemeler getirdi. Kamu hukuku, tuvaletlerin tuğla, taş ya da ahşapla çevrilmesini, binadan belirli bir uzaklıkta inşa edilmesini ve periodik olarak boşaltılıp dezenfekte edilmesini öngörüyordu. Organik malzemelerin parçalanmasını kolaylaştırmak için kireç serpilmeliydi. Düzenlemelere göre, arsa müfettişi görevini yerine getirmek amacıyla önceden bildirmeksizin herhangi bir anda eve girebilirdi.

1871'e gelindiğinde, kent meclisi kentin kanalizasyon sistemi için bir yasa çıkardı. Kanalizasyon sisteminin kurulabilmesi için gereken paranın toplanması için, çok kiracılı büyük apartmanların mülk sahiplerine bir vergi salındı. Birçok mülk sahibi binalarını kanalizasyona bağlamaya karşı koydu. Kanalizasyon mülk sahiplerince, kiracılarının hiç de hak etmediği bir lüks olarak görülüyordu. Dolayısıyla New York'taki kanalizasyon

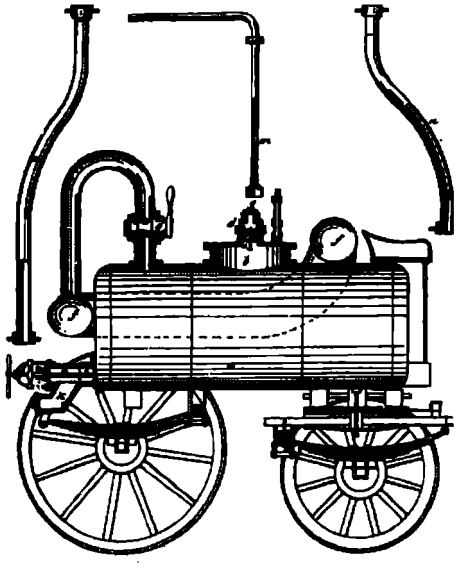
sistemi, öncelikle zengin semtlerin bağlanması, daha sonra başka semtlerin eklenmesi sonucu parça parça büyüdü.

+

Lâğım çukurları hem çok kiracılı döküntü binaların hem de özel ikametgâhların oturaklarındaki malzemeleri topluyordu. Kent büyüdükçe, kuyuların çok sık boşaltılması gerekir oldu. Genellikle "leşçiler" olarak adlandırılan gece işçileri, kuyuların içindekileri atlı bir arabaya boşaltıyorlardı. Arabadan da çevredeki akarsulara dökülüyordu. Çöpün imhası konusundaki bu kuşku götürür yöntem, berbat kokularla sonuçlanıyordu. Bundan başka, limana demirleyen küçük tekneler, dökülen pisliğin yoğunluğuna kurban gidiyorlardı. Bu yüzden pek çok tekne batmıştı.

Gece işçilerini bir düzene sokmak ve bunların çöpleri nehirlere boşaltmasını önlemek üzere bir müdürlük kuruldu. İnsan kaynaklı çöp için alternatif bir mahal arayışı, New York yöneticilerini New Jersey'e yöneltti. Büyük Elma'nın lâğım çukurlarından toplanan pislik, nehir yolundan gemiyle New Jersey'e taşınarak orada dökülmeye başladı.

Bununla birlikte, New Jersey'in New York'un onca pisliğini çok fazla kaldıramayacağı belliydi. Başka bir imha yöntemi bulunması gerekiyordu. New York yüzünü, kendilerine Özgürlük Heykeli'ni veren ülkeye dönerek, insan pisliğini yeniden kullanıma sokmaya ilişkin bir Fransız

Hela vakumu, patent sahibi F. Daitch, 1850.

yöntemini araştırmaya başladı. Gübreye dönüştürme süreci olan *poudrette* , Fransa'nın kanalizasyon pisliğini zengin bir bereket kaynağına dönüştürmüştü. Hayvan pisliği çok uzun zamandır gübre olarak kullanılmaktaydı, ama insan dışkısının bu şekilde kullanılmasına pek çok kişi karşı koydu. *Poudrette* , insan dışkısının bitki besinine dönüştürülmesinden duyduğu tiksintinin üstesinden gelemeyen kent meclisi tarafından oylanıp reddedildi. Neyse ki, teknoloji imdada yetişecekti. Yeni yüzyılın başlarında, kent kanalizasyon sisteminin binaların büyük bölümüne bağlantısı gerçekleştirilmişti. Çok kısa bir süre sonra, çöp işleme bilimi, New York'un pisliği su sistemlerine boşaltmaya devam edebilmesini sağladı.

✢

New York'ta çalışmak her zaman tehlikeli olmuştur. 1800'lerde, lâğım çukurlarını boşaltarak gece bütün kenti dolaşan gece işçilerini korumak üzere gece işçileri istihdam edildi. Gece işçilerinin çoğu çalışırken saldırıya uğrayıp soyuluyorlardı. Teknoloji yavaş yavaş gece işçilerini bu işin dehşet verici yönlerinden kurtarmaya başladı. Artık leşçilerin, içindekileri çıkarmak için helâ çukuruna fiziksel olarak girmeleri gerekmiyordu. Dışkıyı emerek bir tanka pompalayan bir vakumun geliştirilmesiyle, gece işçisinin işi çok daha az iğrenç hale gelmişti.

✢

Helâlarda yapılan kazılar, insanların geçmişte nasıl yaşadıklarını öğrenmenin harika bir yoludur. New York'un büyük binaların yer aldığı semtlerinde son zamanlarda yapılan kazılar, 1800'lerin ortasında orta sınıf New Yorkluların diyetinin temelde biftekle yapılan sebze yemeğinin yanı sıra balık, ekmek, patates ve meyveden oluştuğunu ortaya koyuyor. Sevilen lezzet vericiler ise İngiliz turşusu, Fransız zeytinleri ve Amerikan soslarıydı.

Lâğım çukurunun ifşa ettiği öteki sırlar arasında ise, bir kiracının saçını siyaha boyadığı ve bir başkasının da solunumla ilgili bir rahatsızlığının olduğu yer alıyordu. Helâya çöp atılması yasaklanmıştı ama birçok insan bu talimatı kulak arkası etmiş ve kuyuyu sanki bir çöp kutusu gibi kullanmıştı. İlginçtir, bu kuyularda onyedi adet oturak da bulunmuştur.

✢

Lâğım kuyularının kapalı mekânlar olması ve içeriklerinin yanabilir özelliği, bunlarda patlama tehlikesini artıran unsurlardı. Büyüyen metropolün kent planlama uzmanları bu riski çok iyi biliyorlardı. 1855'de Brooklyn yetkilileri, helâların belirlenmiş inşaat zorunluluklarına uygun olarak yapılmalarını emretti. "Bundan böyle hiçbir küvet, helâ ya da lâğım çukuru, taş ve tuğladan yapılmadığı ve yer yüzeyinin bu derinlik mümkün ise, en azından on ayak derinliğinde olmadığı sürece lamba ve ateş bulunan kesimlerin sınırları içinde inşa edilemeyecekler, aksi halde elli dolarlık ceza hem ev sahibinden hem de inşaat sorumlusundan alınacaktır."

✢

Rahip Moule tarafından toprak klozetinin icadından önce, Central Park "umumi helâydı." Ondokuzuncu yüzyılın sonlarında, Central Park'ta hacet giderilmesini önlemek üzere, kent yetkilileri yüzü aşkın toprak helâ yaptırmaya karar verdiler.

Ondokuzuncu yüzyılda New York'ta, Bataklık Melekleri yaptıkları suç cümbüşleriyle kente dehşet salmışlardı. Bu suç çetesi, ismini yaptığı işten alıyordu. Suç işledikleri mahalle gitmek ya da buradan kaçmak üzere kanalizasyon sistemini kullanıyorlardı.

✢

Amerikan sıhhi tesisat malzemelerinde bir önder olan Kohler Firması'nın kuruluş tarihi ondokuzuncu yüzyılın sonlarına uzanır. Bir Avusturya göçmeni olan John Michael Kohler, şirketini 1873'de kurmuştu. Emaye bir domuz haşlayıcıyla işe başlayan Kohler, başarılı bir biçimde sıhhi malzemeler pazarına atlamayı başardı. Altı çocuk babası (dördü ilk karısından ve ikisi de ikinci karısı olan kızkardeşinden) olan Kohler şirketini, tarihi yüzyılın dönümüne dayanan az sayıdaki aile şirketlerinden biri olarak geliştirdi.

✢

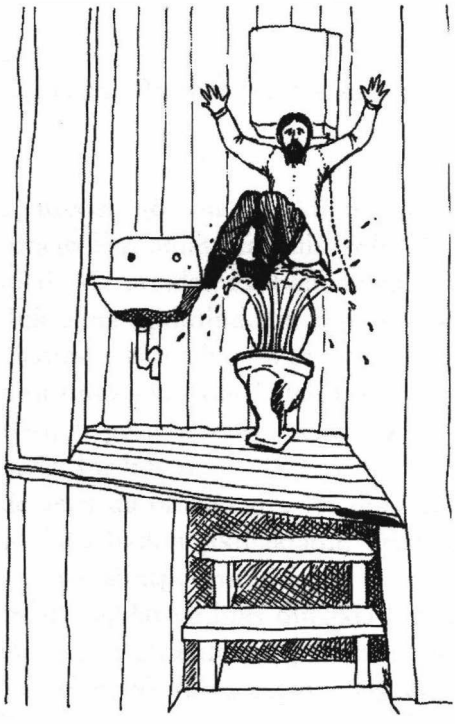
Amerikan ruhu, en iyi Eski Batı yerleşiminin incelenmesi yoluyla anlaşılabilir. Batı'daki sıhhî düzenlemeler, buraya yerleşen insanların para kazanma saplantısına tanıklık etmekteydi. Batı'ya yerleşen birçok kişi, burada para kazanıncaya kadar, geçici bir süre için kalmayı düşünüyordu.

Dolayısıyla, kanalizasyon sistemleri gibi kolaylıklara hiç yanaşmadılar.

1880'lerde Tucson'da adamın birinin, valinin evine nasıl gidileceğine ilişkin şu direktifleri verdiğini göz önüne aldığınızda, Eski Batı'yı romantize etmenin neredeyse olanaksız olduğunu görebilirsiniz: "Valiyi mi görmek istiyorsun? Öyleyse koçum, aha bu sokaktan sağa dön, Saray salonunu geç, sağdaki ikinci gübre yığınına gelene kadar yörü; sonra postaneyi geçende sola dön, yolun ortasında bir eşek ölüsü görecen, solunda da bir sinek ağacı olacah, Meksika 'tendajon'u (küçük dükkân) yakınında, ordan da Valinin memişhanesini görecen. Mümkünü yok bulursun ... (*On the Border with Crook*'dan).

✣

Seattle, Eski Batı'da bir kereste kasabası olarak sahip olduğu mirastan gurur duyar. Bugünün Seattle'ında en sevilen tur, en şaşaalı bölümünü eski bir tuvaletin oluşturduğu yeraltı kentinde yapılan gezidir. Başlangıçta Seattle deniz seviyesinden alçak bir araziye kurulmuştu. Kasaba büyüdükçe, sokakları su baskınlarının yol açtığı pislikten temizlemek de güç-

Seattle'da sular yükselince ...

leşti. Alçak arazide kent inşasının yarattığı sorunlar daha da arttı. Keşişlerin, suları yükselip alçalan ırmaklar üzerindeki helâlarına benzer biçimde, Seattle'daki tuvaletler Puget Koyu'nun gelgitlerine maruz kalıyordu. Suların yükselmesi, tuvaletlerin birçoğunun suyu üç metre yüksekliğe kadar fışkırtmasına yol açıyordu.

Soruna bir çözüm bulma girişimleri, öncülerin inatçı doğasını ortaya koyuyordu. Kent, eski sokaklardan on ayak yüksekte sokaklar inşa etti. Dükkân sahipleri dükkânlarını bırakmayı, ya da girişlerini sokak seviyesine yükseltmeyi reddettiler. Böylece dükkânların seviyesinden sokağa çıkmak üzere merdivenler kullanılması gerekti. Bu merdivenlerin bazıları onüç ayak yüksekliğindeydi.

6

Yirminci Yüzyıl: Klozetten Öteye
1920'den Günümüze

"Samimiyetle şunu söylememe izin verin ki, yükselen şeyin çökmesi gerekir. Girenin de çıkması."

Ching Vah-nan
Hong Kong Uluslararası Tuvalet Sempozyumu
Mayıs 1995

Doğal ayıklanma sürecini göz önüne aldığımızda, banyonun günümüz evlerinde önem kazanması kaçınılmazdı. Resmi yemek odasının tersine, banyo kolaylıkla ortadan kaybolmayacak ya da ikame edilemeyecek bir zorunluluk olma eğilimindedir. Yeni ev tasarımları, banyoyu eski boyutlarının üç katına çıkarmakla onun önemini yansıtmaktadırlar. Ezelden beri sadık dostumuz olan tuvaletlerin yanı sıra jakuziler ve iki oturaklı banyo küvetleri, ve gösterişçi evlerde ayrıca bideler yan yana konulmaktadır. Dolayısıyla, bir boş zaman değerlendirme yeri olmanın dışında banyo, bir ifade aracı da olmaktadır. Konfor yararlılığın yerini almakta, geniş alan dar alana baskın çıkmaktadır. Yatak altına konan oturaktan bu yana uzun bir yol almış durumdayız.

Banyoların tasarımları çağdaş ve lüks olmakla birlikte, tuvalet çanağında yapılan yenilikler ya da düzeltmeler çok azdır. Belirgin bir dizaynı olmayan düz beyaz porselen, Viktorya çağının şaşaalı ayaklarının yerini almış durumdadır. Bugün tuvaletlerin tasarımı güzellik için değil, etkin

su kullanımı ve rahatlık için yapılmaktadır. İnsani işlevlere karşı gösterdikleri utangaçlıkla Viktorya çağı insanlarının nasıl olup da böylesine süslü ve gösterişli tuvaletler yaparlarken, iddialı, ilerici naturalistlerin tuvaletleri karanlık tasarımların ardına gizlemelerine şaşmamak elde değil. Yirminci yüzyılda ev dışı tuvaletler bile saklanıyordu. Ev dışı tuvaletlerin varlığını gizlemek amacıyla, bunların çevresine upuzun sapları ve geniş çiçekleriyle ayçiçekleri dikiliyordu. Ne yazık ki, ayçiçeklerinin tam ters bir etkisi oluyordu. Rahatlamak isteyen bir kişinin tuvaleti bulması için tek yapması gereken, ayçiçeklerini aramak oluyordu.

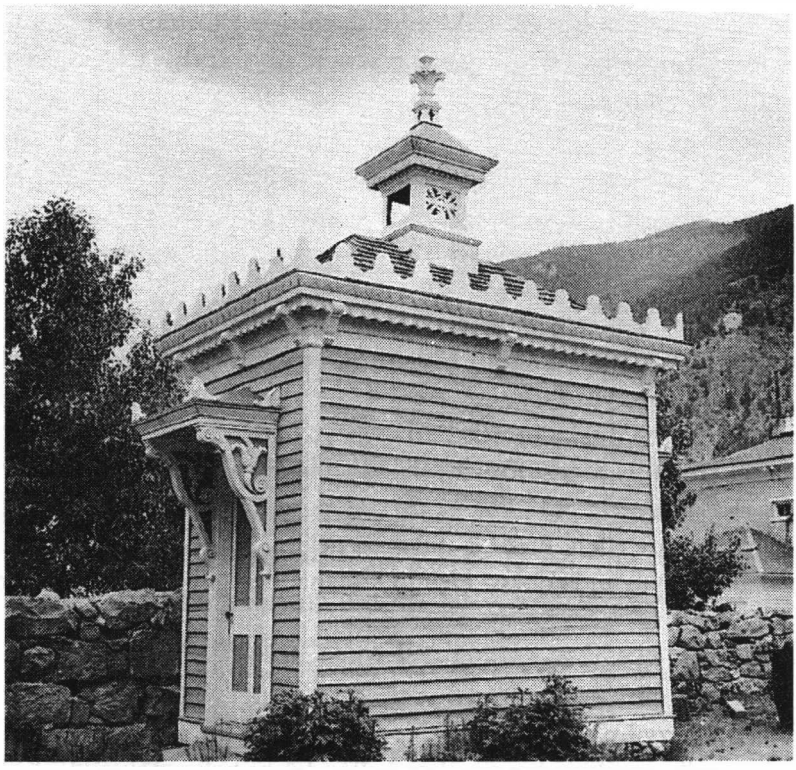
Yirminci yüzyılda çağdaş tuvaletin evrimi bazı yaratıcı fikirleri sunmaktaydı. İlk WC'nin İngiltere'de icadından ve mükemmelleştirilmesinden sonra, bütün dünyadaki mucidler, yüzyılın buluşunu yaptıkları iddiasıyla yeni kalıplar yaratmaya başladılar. Bu yeni varyasyonların bir bölümü tuhaflıktan öteye gitmiyordu. Bu buluşların birçoğu hiçbir zaman üretime girmemekle birlikte, söz konusu çabalar çağdaş mucidlerin yaratıcı ruhunu örneklemektedir. Gene de, insan iki yüzyılın ardından tuvaletin neden hâlâ ilk biçimini koruduğunu merak etmekten kendini alamıyor. Kuşkusuz yeni gelişmelere açık bir alan bu.

Ev Dışı Tuvaletin Dışı

Ev dışı tuvaletler, çeşitli biçimlerde yüzlerce yıldan bu yana görülmektedir. İleri yaştaki Amerikalılar, ev dışı tuvaletin yaşamlarındaki önemini hatırlarlar. Popolarından kopup düşen ve kokusu bir kediyi öldürebilecek parçalardan keyifle söz ederler. Ne güzel günlerdi o günler. Arka bahçe tuvaleti hâlâ kırsal Amerika'nın dağlarının eteklerini süslerdi. Evden ister yüz metre mesafede yapılmış olsun, isterse evin, ambarın veya bahçenin bir köşesine, ev dışı bütün tuvaletlerin birkaç temel unsuru olurdu. Çatıdan çıkan bir havalandırma borusu, ışık ve hava girmesi için küçük -tipik olarak bir hilâl ve yıldız biçiminde- oymalar, genellikle kullanıcının kontrolünde olması için içeriye açılan bir kapı. Bu temel unsurların ötesinde, ev dışı tuvaletler sahibine kendi ihtiyaçları uyarınca genişletme fırsatı verirdi. Mevcut oturma yeri sayısına göre adlandırılırlardı: "Üç delikli" gibi örneğin. Bazı ev dışı tuvaletler asıl evin biçiminde yapılırdı. Boyalı ahşap duvarları, oymalı frizleri ve perdeli pencereleri bulunurdu.

Taşınabilir bir tuvalet bile vardı. "Atlı ve parmaklıklı" adı verilen bu ilkel tuvalet, kerestelerin üzerine yapılır ve arkaya düşmeyi engellemek

(*) emporium : market, büyük dükkân; ticaret merkezi (çev.).

Helânın hizmetçi girişi, William A. Hamill'ın evi, Georgetown, Colorado.
(Sandra Wallas / Denver Halk Kütüphanesi).

üzere parmaklıkla çevrilen bildiğimiz tahtadan oluşurdu. Tahtada delik filan yoktu. Boş araziye düşmemek için, poposunu hareket ettirirken kişinin dengesini korumasını gerektirirdi. Çiftçiler tarlada ihtiyaç giderirken bu arabaları kullanırlardı.

Bazı ev dışı tuvaletlerin duvarlarında çerçeveli resimler, çöp için sepetler ya da temizlenmek için kullanılan mısır koçanı kabuklarının durduğu kovalar bulunurdu. *Backyard Classic : An Adventure in Nostalgia* (Arka Bahçe Klasiği : Nostaljik Bir Serüven) -ya da bir berbat koku serüveni- adlı kitabında Lambert Florin, halılar, duvar kâğıtları, aynalar, altın kaplamalı kapı tokmakları ve deliği örten ince işlenmiş kapaklarla dekore edilmiş ev dışı tuvaletleri betimlemekteydi.

Gelgelelim, ev dışı helâların büyük çoğunluğunda oyalanmak için pek az baştan çıkarıcı unsur bulunurdu. Hava özellikle yaz aylarında feci ağır olurdu. Kötü havalarda ve geceleri hâlâ oturak kullanımı sürüyordu. Büyükanne bir önceki gecenin malzemesini her sabah ev dışı tuvalete dökerdi. Sinekleri çeken birer mıknatıs olarak ev dışı tuvaletlerin büyük bölü-

münde kullanıcı için bir sineklik bulundurulur, ve oturana ara sıra yılanlar ve sıçanlar da eşlik ederdi. Yaratıkları en aza indirmek üzere, helânın deliği tahta bir kapakla örtülürdü.

✢

Dunnies adı verilen ev dışı tuvaletler, Avustralya'nın kuş uçmaz kervan geçmez bölgelerinde bir yaşam tarzıydı. Avustralyalılar ilânları sergilemede binaları kullanmanın avantajını görmüşlerdi. Kaldı ki, dunnies denilen tuvaletler, her satıcının rüyasını gerçekleştirecek şekilde, mahpus bir hedef kitle sunuyordu.

Dunnies, ahşap, tuğla, toprak ya da sazdan yapılırlardı. Bazı ev dışı tuvaletlerde tahta yerine teneke oturaklar kullanılırdı. Teneke, tahtanın tersine, böcek ve örümceklerin yuva yapmasını önlüyordu. Avustralyalıların ücra köşelerini karakterize eden, utanma duygusu değildi. 1830'da William Cox diye bir adamın, aynı anda dokuz kişinin kullanabileceği bir dunnies'i vardı.

✢

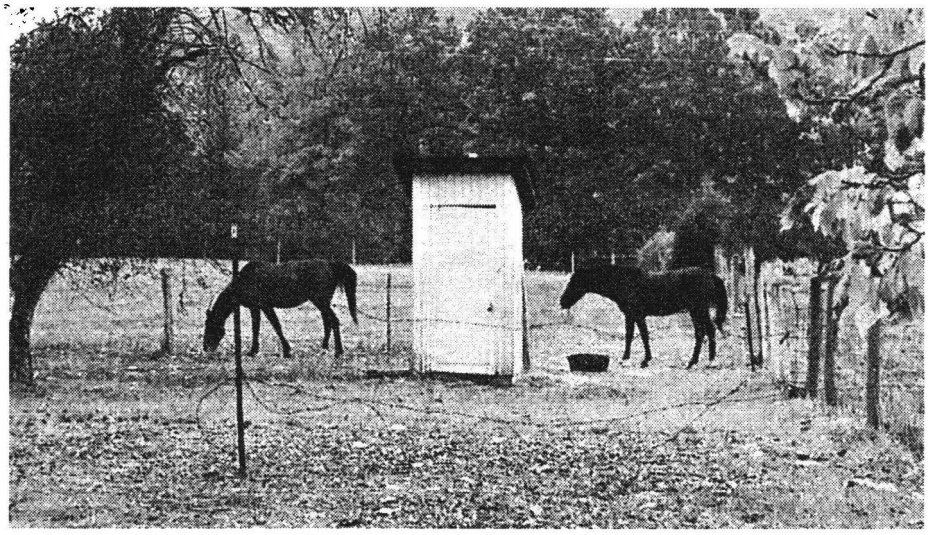
Yirminci yüzyılın ilk yıllarında Norveç'e giden bir adam, hiç görülmedik bir mahalle yapılmış bir tuvaleti kullandığını belirtmekteydi. Kahvaltısını ettikten sonra ev dışı tuvalete girmiş ve oturağa yerleşmişti. Delikten gün ışığının geldiğini fark ederek baktığında, bir nehrin iki bin ayak üstündeki bir kayada oturduğunu anlamıştı.

✢

1848'de California'daki Altına Hücum hareketi sırasında, Batı'da kentler bir gecede mantar gibi bitiveriyordu. California'daki Sierra kentinde bir otel sahibinin bir madenci kampına hizmet vermek üzere birkaç saat içinde bir helâ yaptırmış olduğu anlaşılıyor. İki katlı helâ, tehlikeli bir biçimde Yuba Irmağı'nın üzerine inşa edilmişti.

✢

Bütün ABD'deki ev dışı helâlar, Labert Florin'in *Backyard Classic* adlı eserinde betimlenmektedir. Kitapta "bahçedeki tuvaleti" kullanmanın tehlikelerini betimleyen beş dizelik bir hiciv de yer almaktadır.

Kırsal kesimde bir ev dışı tuvalet, Virginia.

Hyde adında bir delikanlı yaşardı
Bahçe helâsına düşüp ölen
  Bir erkek kardeşi vardı
  Bir başka tuvalete düşen
Şimdi yan yana kabirlerde yatıyorlar.

✣

Kapının üzerindeki alana hilâl ve yıldızların oyulmasının nedeni ise bir muammadır. Oyma dizaynları havalandırmayı sağlıyorlardı. Ama bazı ev dışı tuvaletlerinde, temiz hava için oymalar yerine borular bulunuyordu. Florin, bu simgelerin tuvaletin hangi cinsiyete ait olduğunu gösterdiğine inanmaktadır. Gene de, bahçe helalarının çoğu her iki cinse de hizmet ediyordu. Simgeler sözlüğüne göre ay, tanrıça Diana'yla bağlantılıdır. Diana hem iffeti hem de doğumu temsil ediyordu. Bir yıldızla birleştiğinde, bu imge "cennet"e işaret eder. Herhalde ev dışı helâları kullananlar, kendi dışkılarını "dünyaya getirdiklerinde" cennete ya da nirvanaya ulaşmış oluyorlardı.

ABD'nin kırsal kesiminde ev içi tesisatlarına geçiş çok yavaş gerçekleşti. Ev dışı tuvalet sonunda ana binaya, onunla ortak bir duvarı paylaşacak derecede yaklaştı ve ardından zamanla bu bir "ev içi" özellik kazandı. Fakat bu noktaya gelinmeden önce, süslü oturağın hâlâ yatağın yanında durduğu görülebiliyordu.

ABD'de oturakta yapılan bir çeşitleme, "döküntü kavanozu" idi. Sapı ve kapağı olan bir kova olan döküntü kavanozu, adının çağrıştırabileceğinden daha çekici bir araçtı. Döküntü kavanozunun avantajı, hem kokuyu hem de içindekilerin etrafa saçılmasını önleyen bir kapağa sahip olmasıydı.

+

Ev dışı tuvaletler çiftliklerde olduğu kadar kentlerde de bulunuyordu. Ondokuzuncu yüzyıl New York'unun çok kiracılı döküntü binalarında, okullarında ve hapishanelerinde ev dışı helâları kullanılıyordu. İnsan sürüleri (schools of people) için yapıldığından "okul tekneleri" (school sinks) adı verilen bu bina dışı helâlar, kentin kanalizasyon sistemine bağlantılıydı ve zaman zaman tazyikli su verilebiliyordu. Çok ender olarak temizleniyorlardı.

Tuvalete Sunulan Saygılar

"Kırsal Oturak," yazan Christopher Curtis

Victoria'nın hükümranlığındaki emporia gibi inşa edilmişler
Şatoda, malikânede yahut çiftlikte,
Oyunbazca direnir ahşap otura kları
Hafif esintilerden bile ağır baskılara

Sopaları, topları, kürekleriyle çocuklar, yahut onikidelikli oynayan sporcular
Bakarlar oturağın üstündeyken duvarlardan
Havadar ve nemli eski taşlar bugünün görkemli yığınını sergiler
Acı soğuktan fena halde şikâyet eder

Ama, unutun bütün bu güçlükleri, çekin parlayan pirinç zinciri
(porselen saplı, işte o ta kendisi)
Ve, bir piston harekete geçer, geniş bir sarnıç içindeki
Bir kükreme gelir -ve başarıyla foşlanırsınız

Patentlerin Sabrı

Banyo, ilk başta yatak odasının içinde yer almıştır. Yatak odasındaki oturağın yerini alan WC'ler genellikle evin altındaki kanalizasyon hatları-

na veya lâğım kuyularına bağlıydı. Yirminci yüzyıla gelindiğinde, WC'ler sonunda kendilerine özgü odalara taşındılar. Tuvaleti zar zor barındıracak büyüklükteki banyolar, kullanıcının fazlaca hareket etmesini önlüyordu.

Yüzyılın başlarında tuvaletin pazarlanması, insanların "ince duyarlılıkları"nı incitmeksizin ürününüzün etkililiğine ikna etme yeteneğini gerektiriyordu. Reklamlar Primo, Rönesans ya da İmparatorluk gibi güçlü, güvenilir isimlere dayanıyordu. Patentler kuşkuya yer vermeyecek gibiydi. Geçen yüzyıl boyunca alınan tuvalet tasarımları ve diğer sıhhi tesisat araçlarının patentleri, yaratıcı zihnin ilginç örneklerini vermektedir.

+

Dışkıların Kokusunu Gidermekte Gelişme (1871) Parisli Pierre Nicolas Goux, dışkıyı toplayan ve aynı kabın içinde gübreye dönüştüren bir araç tasarladı. "Kutuda, lâğım kuyusunda ya da kapta gübre üreten çok özel bir sistem geliştirdim. Emici maddeler aracılığıyla dışkıda bulunan gazları ve sıvıları tam olarak ve derhal emilmesini sağladım." Pierre Goux, "gübre üreten" tuvaletin etkileyici bir imgesini yaratır.

+

İdrar Kilimi (1880) Erkekler tuvaletinde sıçrayan idrar gibi sinir bozucu bir sorun, Edward J. Mallett Jr.'ın buluşuyla çözülmüştü. "Buluşum, sıradan pisuarlar kullanıldığında döşemeye sıçrayan idrar damlalarını yakalayıp kokusunu gidermeye ve dezenfekte etmeye yaramaktadır." Temelde Mallett'in buluşu, emici bir maddeyle kaplanmış bir ızgaradan ibarettir. Elbette, erkeklerin buraya nişan alması mümkün olsaydı, İdrar Kilimine de gerek kalmazdı.

+

Tuvalet Taburesi (1898) Türkiye, İstanbullu William Bliss, hacet gidermek konusunda Batılıların oturma, Doğulularınsa çömelme tercihlerini uzlaştıracak bir yol bulmuştu. Buluşunu şöyle tanımlamaktadır: "insanların üzerinde çömelmesini, dolayısıyla genellikle pis ve zaman zaman mikroplu oturaklara kişisel temastan kaçınmasını sağlayacak bir tuvalet taburesi olan buluşum, aynı zamanda taburenin istenildiği takdirde her zamanki gibi kullanılmasına da olanak sağlamaktadır." Tuvalet taburesi-

nin her iki tarafındaki ayak koyma yerleri, kişinin bunun üzerinde ayakları açık vaziyette durabilmesi için yoga dersleri almasını gerektiriyordu.

+

Su Fışkırtmalı Çömelme Klozeti (1910) Çömelme/oturma tuvaletlerinin bir kombinasyonu şekilde, yaygın bir tema, 1930'lara değin patentlerin konusunu oluşturmayı sürdürdü. Öyle görünüyor ki, Amerikan halkı Doğu usulü çömelmenin erdemlerine pek de ikna olmamıştı. Su Fışkırtmalı Çömelme Klozetinin mucidi Bay Fuller, buluşunun basitliğini anlatmaya çalışıyordu. Şunları yazmaktadır: "Dışkıları alan yüzeyle bağlantılı olarak yerleştirilmiş bir ayak desteği ya da desteklerini koymayı düşündüm; böylece kullanıcının gövdesi söz konusu destek ya da destekler üzerinde çömeldiği vakit, sözü edilen yüzeye doğru dürüst isabet ettirmesi mümkün olur."

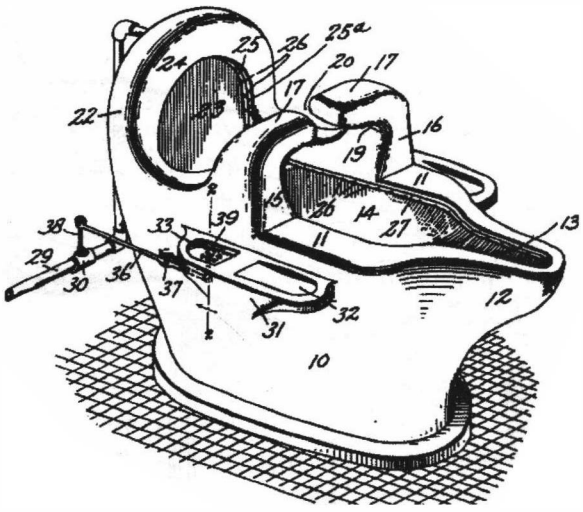
+

Sıhhi Tuvalet (1912) James H. King, sihirbazların asistanlarını yarıya kestikleri sırada kullandıkları bıçaklara benzer şekilde kayarak açılan bir kapak eklemek yoluyla bir komod geliştirdi. Deliğin üzerindeki bu kapak, tuvalet kullanılmadığı zamanlar kapalı kalarak kokuyu ve hastalığı önlüyordu. King, popoyu korumak üzere, hava yastıklı bir oturma yeri eklemişti. Tuvaleti kullanan kişi, ihtiyatla hareket etmeliydi: Aracın bir kusuru, bedenin sarkan bazı bölümlerini kayarak çalışan kapağa kaptırma tehlikesinin bulunmasıydı.

+

Hidrolik Kurutuculu Sıhhi Çanak (1932) Mucidler, aynı anda birçok işe yarayan oyuncaklı aletler tasarlamayı severler. Yirminci yüzyılın başının gözde bir aracı, tuvalet ve bide'nin birleşimiydi. Çoklu işleve sahip bir oyuncağa hangi erkek dayanabilir, ya bir fiyatına ikisini satın alma fikrine hangi kadın karşı koyabilir?

Mucid, aracını şu sözlerle tanıtıyor: "Ben, bir İtalyan vatandaşı olan Giovanni Battista Menghi, patentinin bana verilmesini arzu ettiğim ve çalıştırılma yöntemi aşağıdaki bölümde betimlenecek buluşun bana ait olduğunu bildiririm." Menghi sözünü, kullanıcının mahrem bölümlerine su

W.C., patent sahibi Luther F. Erwin, 1917.

pompalayarak salınan bir borusu olan tuvalet çanağını betimleyerek sürdürüyor. Suyun fışkırmasından sonra, bir hava akımı bu alanı kurutuyor.

+

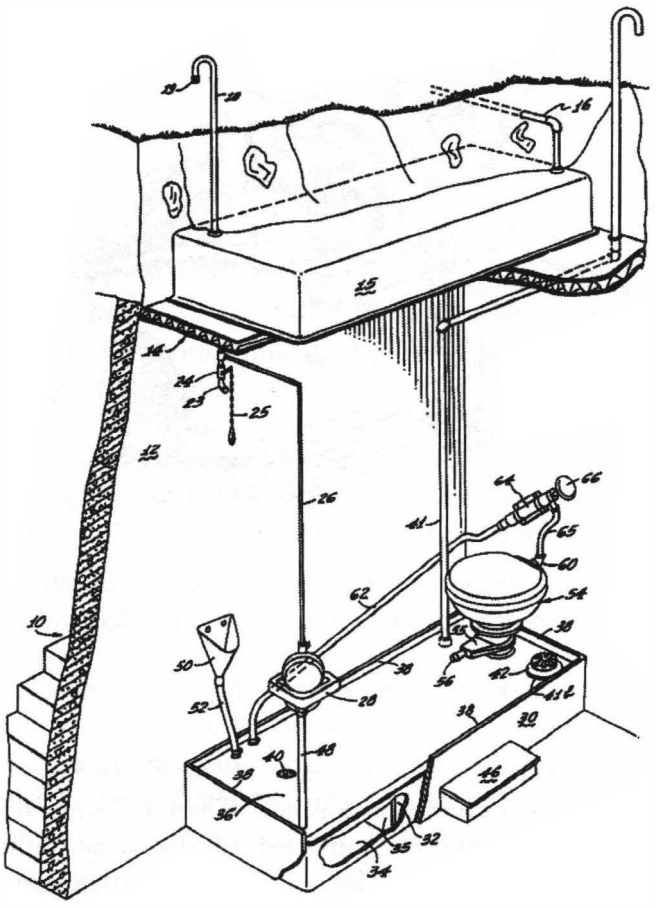
Temizlenme Amaçlı Sıvı Sağlayan Araç (1925) Cinsel bölgeleri temizleme amaçlı araçların çeşitlemeleri arasında, Charles Dionne'un "dışkılama sonrasında gövdeyi temizleme amacına yönelik olarak kullanılan bir silinme unsuruna temizleyici sıvı ekleyen ve dahası bu temizleyici sıvının giderilmesi amacıyla silinme unsuruna su ekleyen bir araç" şeklindeki buluşu yer alır.

+

El Bide'si (1908) Popoyu ıslak yöntemlerle temizleme alanına yapılan akınların kapsamında, F.Weidl'ın El Bide'si de bulunmaktadır. Bu araç, büzülüp açılarak mahrem bölümlere su sıçratacak bir akerdiyona benzemektedir.

+

Sünger Tamponu (1930) Rosco C. Zuckerman'ın buluşu olan Sünger Tamponu, tuvalet kâğıdının yerine düşünülmüştü. Hemen parçalanma-

Bir Radyoaktif Serpinti Sığınağındaki Tuvaleti Çalıştırma Yöntem ve Aracı, Robert O'Brien ve Kenneth Millette, 1961

yan nemli bir tampon olan bir araç, "insan bedeninin dışkılama organlarının dışını ve hemen yakınındaki bölümlerini ... adam akıllı yıkamak ve sterilize etmek" için kullanılıyordu.

+

WC (1917) Luther F. Erwin'in *Water Closet* tasarımı, rastladığım en garip temizlik araçlarından biriydi. "Sirk fantazisi"ne bir parça düşkün olan Erwin, tuvalet oturağında oturmaktan kaçınmak için bir yol tasarlamıştı. Kurban, ayak konacak yerleri kullanarak çıkıntılı iki yatay kolla dengesini koruyabilir ya da pes edip, kolların üzerine oturabilirdi.

✣

Bir Radyoaktif Serpinti Sığınağındaki Tuvaleti Çalıştırma Yöntem ve Aracı (1961) Bir toplumun kaygıları ve paranoyalarının, o toplumun tuvalet tasarımları aracılığıyla tespit edilmesi mümkündür. Koku, sinekler ve hastalık, yüzyılın başındaki kaygılardı. Fakat 1961'e gelindiğinde, korkular, atom bombasının tuvaletler üzerindeki etkisine doğru kaydı. Robert O'Brien ve Kenneth Milette, bir atom bombası sığınağına tuvalet yerleştirmeyle ilgili tehlikeleri keşfettiler. Amaç, harcanan su miktarını en aza indirmekti. Bir sığınağın ortamı, içindeki tuvaletin elektriksiz işlemesini, çok az lâğım birikimi üretmesini ve yaşama alanına gelebilecek pis koku miktarını sınırlamayı gerektiriyordu. Yazarlar, elli-yetmiş beş galon suyun sığınakta yaklaşık iki hafta içinde tükeneceğini tahmin ediyorlardı. Su, içme suyu olmasının yanı sıra kişisel temizlik için de kullanılacaktı. O'Brien ve Milette'in buluşu, duşlardan gelen pissuyun ve biriktirilen idrarın, sığınağın tuvaletinde sifon suyu olarak kullanılmasına dayanıyordu. Neyse ki, bu amaçla biriktirilen idrarın kokusu gideriliyordu. Tuvalet, çanağın temizlenmesi için bir litrelik su fışkırtacak hızda bir el pompasıyla çalıştırılıyordu. Tuvalet çanağının içindekiler, kapalı bir lâğım tankında depo ediliyordu.

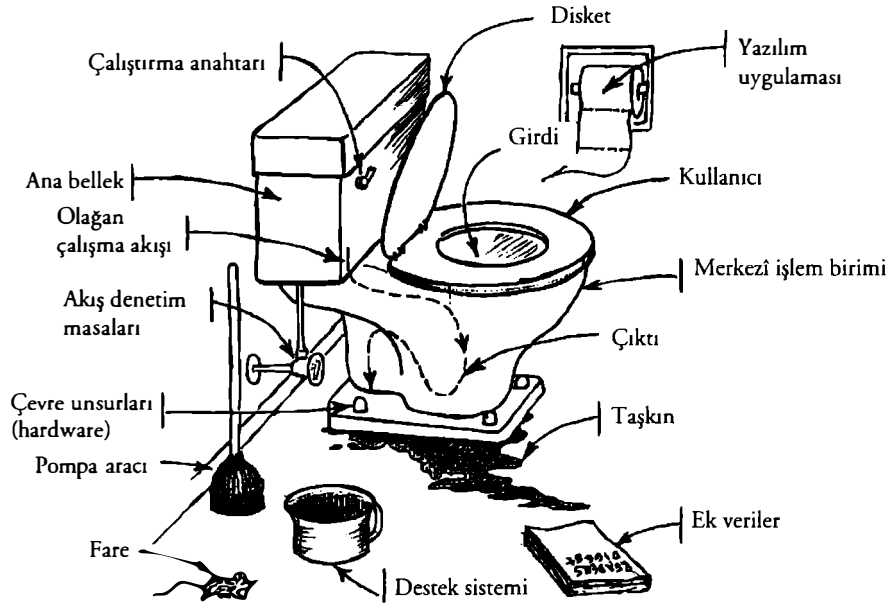
Radyoaktif serpinti sığınağının çizimleri benim kafamı karıştırdı. Su kaynağı, belki de yukarıdaki eve bağlı bir borudan geliyora benziyordu. Ayrıca bir hava vantilatörü yukarıdaki zemine çıkıyordu.

✣

Dışkı Nümunelerinin Toplanması ve İşlenmesi Aracı (1978) Kanadalı Muhammad Javed Aslam, dışkıyı biriktirmek amacıyla ezen bir araç icad etti. Tuvalet çanağının tam ortasına, atılabilen bir araç yerleştirilir. Dışkı toplandıktan ve tepesine bir kapak konduktan sonra, araç çanağın zemininde bir blendera yerleştirilir. Birikenleri, kapağı açmadan çıkarabilmek üzere çanağın yanına bir tüp takılabilir. Herhangi bir mutfak blender'ı da, daha ucuza çıkacak şekilde, bu amaçla kullanılabilir.

✣

Sıvı Deşarjını İzleme Yöntemi (1991) Almanlar yüksek teknolojiyle çalışan sanayi makineleriyle ünlüdür. Tuvaletler de buna bir istisna oluştur-

Bir bilgisayar olarak Tuvalet

maz. Wolfgang Lehmann, birinin idrarını yaptıktan sonra tuvalet çanağında biriken radyasyon miktarını ölçen bir tuvalet icad etti. Tasarımı, nükleer işliklerde çalışan işçilere yönelikti. Eğer deşarj edilen idrar normalse, sifon çalışır. Tehlikeli boyutlarda radyasyon içeren idrarın çanaktan akıp gitmesi engellenir ve özel bir saklama tankı içersinde çanaktan alınır.

+

Sağlık Koşullarını İnceleme Sistemli Tuvalet Aracı (Yoshiki Hiruta, 1992) Bir sabah uyanıp da idrarınızın içeriğini merak edecek olursanız, bu tuvalet arzunuzu yerine getirebilir. Japonlar, idrarı toplayıp analiz edecek bir rezervuarı olan bir tuvalet geliştirdiler. Duvardaki gösterge paneli sonuçları kaydetmektedir.

+

Genel Tuvalet Sistemi (1981) Yerdeki bir deliğin kullanılmasından ibaret olan tuvaletlerini alıp yirminci yüzyıla taşıma mücadelesi veren

Sovyetler Birliği, hemen hemen çağdaş denebilecek bir araç geliştirdiler. Neredeyse çömelik kullanılan tuvalet, kullanıcının arkadaki bir destek ve bir ayak takozunun yardımıyla yerdeki bir deliğe kısmen çömelmesini sağlıyordu. Bu araç, bedenin bölümlerinin herhangi bir yüzeye temasından kaçınmak açısından genel tuvaletler için mükemmel olarak tanımlanıyordu. Kuşkusuz, bu tuvaleti kullandıktan sonra kişinin giysilerinin durumunun görülmesi ... ya da koklanması yerinde olurdu.

+

Amerikalılar da patentler alıyorlar. Fakat Amerikan patentleri ... şey, aslında kendi gözlerinizle görseniz iyi olur.

Tuvalet Oturaklarını Kapatan Araç (1989) Bazan en başarılı buluşlar, en basit olanlardır. Timothy C. Probasco, sifon sapını tuvalet oturağını kapatan bir araçla bağlantılandırıyor. Kullanıcı tuvaletin sifonunu çektiğinde, oturduğu yer otomatik olarak kapanıyor. Bu buluş, bir erkekle yaşayan her kadının sahip olması zorunlu bir araç gibi görünüyor.

Tuvalet Eğitimi Veren Araç ve Kullanma Yöntemi (1992) Moreno J. White Jr., suda hemen çözünmeyen, ama idrara maruz kaldığında hemen parçalanan bir kâğıt geliştirdi.

Işıklı Tuvalet Eğitim Aracı (1990) James M. Sanders, bu buluşu gerçekleştirdiğinde kafasında çocuklar vardı. Karanlıkta tuvaleti bulmak zor olabileceğinden, Sanders döşemeye karanlıkta parlayarak banyonun yolunu gösteren ışıklı adımlar yerleştirdi. Tuvalet kâğıdının yanı sıra klozetin yerini de gösterecek şekilde karanlıkta parıldayan bir halka tuvaleti çevrelemektedir. Aslında çocuklar için tasarlandığı halde, fazla alkol almış yetişkinlerin de pekâlâ kullanabileceği bir araç bu.

Tuvalet Oturak Saati Aygıtı (1993) "Vakit nakittir" deyimini bize hatırlatacak bir saat olmaksızın hiçbir Amerikan banyosu tamamlanmış sayılmaz. Ron Alsip, kullanıcının toplantıya ne kadar geç kaldığını görmek için bakma lüksüne sahip olmasını sağlayacak şekilde, tuvalete ekli bir saat tasarımı yaptı.

+

George Welliever, Amerikan yaratıcılığının en iyi örneklerinden birini oluşturuyor. George, bir tuvalet ve mikrodalga birleşimi icad etti. Su tasarruf aracı olarak tasarlanan mikrodalga, dışkıları küle dönüştürüyor. "Bok Dönüştürücüsü" adında, benzer bir araç da Burt Axelrod tarafından ortaya çıkarıldı.

Yeşil Tuvaletler

Yeşiller hareketi, tuvaletlerin çevre yararına gelişmelerin yapıldığı bir alan olmasını hedeflemektedir. Artık tuvaletler, sifonu bir çekişte 12 ilâ 28 galon su fışkırtacak biçimde üretilmiyorlar Son yıllara ait federal bir siyasa, yeni konutların tuvaletlerinin yalnızca 6 litre su kullanımına izin verecek biçimde yapılmasını öngörüyor. Eğer yeni su tasarruflu tuvaletleri herkes kullansaydı, tek başına New York'ta 360 milyon litre su tasarrufu yapılabilirdi. Konut olmayan binaların ve otellerin 6 litrelik tuvaletlere dönmesini teşvik etmek için, New York belediyesi değiştirilen eski tuvaletlere 150 dolar vereceğini açıkladı.

Gelgelelim, yeni tuvaletlerin de bazı sorunları var. Küçük hazneli sifonların sağladığı basınç ve su, çanakları tümüyle boşaltmaya yetmiyor. Eğer çanak boşalmazsa, genellikle arkada bazı boşboğaz işaretler kalıyor. Bu zor sorunu "izole etmek" üzere, Foşurtu Seç geliştirilmiş durumda. Firma, kullanıcının çanağa yeterli miktarda su fışkırtmasını sağlayacak şekilde seçenekli sifon geliştirdi. Houston'daki üç bina kompleksinde yürütülen bir pilot proje, tadil edilmiş tuvaletin kullanımıyla su tüketiminin yüzde yirmi azaldığı anlaşıldı.

Su tasarrufunda ucuz bir yöntem, eviye ve tuvalet kombinasyonuna dayanıyor. Çevreci bir katalog olan Real Goods'da, çanaktakilerin temizlenmesinde sifonu kaldırıp musluktan akan suyu kullanan bir eviyenin fiyatı 35 dolar olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla, el yıkamak için kullanılan su, tuvalet çanağındaki pisliği akıtmak için kullanılmaktadır.

Su tasarrufu üzerinde düşünen bir Berlinli, suyu zararlı bakterileri arındırmak üzere ev bitkileri arasından akıtmak yoluyla banyo suyunu yeniden kullanmayı başardı. Su, bunun ardından tuvaleti akıtmakta kullanılıyordu. Pencereden dışarı akan su, binanın yanındaki bitkilerin arasından akarak alt kattaki bir depoda toplanıyordu.

✣

Bugünlerde hemen her şeyi yeniden kullanmak olanağı var. Çiftçiler nitrojen açısından zengin, "kara altın" adı verilen dışkı toplama işini yüzyıllardır zaten yapıyorlardı. Kimyasal gübrelerden çok daha iyi olan insan dışkısı, tahıllar için iyi bir gübre oluşturmakta ve toprağı fazladan zenginleştirmekteydi. 1982'den öncesine değin, dışkının yüzde yetmişbeşi toprakta yakılıyor, okyanusa dökülüyor ya da yakılıyordu. Artık, bu rahatsız edici sorunun yüzde ellisinin yeniden kullanımı gerçekleştirilebiliyor. Hastalık korkusu, "kara altın"ın hayvan yemi olarak yetiştirilen tahılların gübrelenmesinde kullanılmasını sınırlamaktadır. Fakat birçok kanalizasyon sistemi, toprak pazarını genişletme konusunda denemelere girişmiş durumda.

Çağdaş bir İsveç tuvaleti, dışkının gübreye dönüştürülmesinde aracıyı ortadan kaldırmakta. Çevreci tuvalet, su veya kanalizasyon sistemi bağlantısı olmaksızın çalışıyor. Bakteriler bu malzemeyi nitrojen ve fosfordan oluşan organik içeriklerine parçalayıncaya değin, dışkı sıkıca mühürlenmiş bir halde paketleniyor. Bu, İsveçli bir sanat öğretmeni olan Rikard Lidstrom'un 1930'larda icad edilen *Clivus*'un geliştirilmesiyle ortaya çıkan bir yöntem. Lindstrom'un *Clivus*'u, evdeki bütün çöpleri toplayıp dışkıyı gübreye dönüştürme işleminde kullanıyordu. Sadece küçük bir miktarda su kullanılıyordu. Bugünkü versiyonu ise, daha etkili bir sistem oluşturmak için idrarı dışkıdan ayırmaktadır.

İlginç Tuvalet Haberleri

Buluşlar, yirminci yüzyılın tuvaletlerini kuşatan öykünün yalnızca bir parçasını oluşturur. Modern tuvalet teknolojisinin insanların yaşamındaki etkilerini en iyi betimleyecek olanlar ise anekdotlardır.

✣

Ailelerin çoğunda baba nasihatleri kuşaktan kuşağa aktarılır. İngiliz kraliyet ailesinde tahttan feragat etmesiyle tanınan VIII. Edward da babasının öğüdünü hatırlıyordu. "Ayakları dinlendirmeye yönelik hiçbir çağrıyı reddetmemek, hâcet giderme fırsatını hiç kaçırmamak gerek."

✣

Bugünün elektronik araçlarından çoğunu Japonlar üretiyorlar. Tuvaleti kullanırken bir parmağını bile kaldırmayan tarihi Shogun'a benzer şe-

kilde, bugünün Japonları bütün ihtiyaçlarını gideren bir tuvaleti satın alabiliyorlar. Tuvalete bitişik duvarda bir kotrol paneli durur. Tuvalet oturağı bir düğmeye basılarak kullanımdan önce ısıtılır. Barsaklarını boşaltmayı bitirince, kullanıcı bir başka düğmeye basar. Bu düğme popoyu temizlemek üzere ılık suyun fışkırmasına yol açar. Bir sonraki adım, popoyu kurutan sıcak hava akımıdır. Böylece tuvalet kâğıdı filan gerekmez.

✢

Teknoloji insanları tembelleştiriyor. Saatli kahve makineleri, kişi uyanmadan önce sabah kahvesini hazırlayabiliyorlar. Uzaktan kumandalar, insanlar rahat koltuklarında otururlarken müzik setlerini, ışıkları ve televizyonları açıp kapatabiliyor. Bugün tembellik teknolojisi tuvalete kadar uzanmış durumda. Artık insanın genel tuvaleti kullanmadan evvel eczaneye gidip klozet kâğıdı alması gerekmiyor. Elektronik tuvalet oturakları, bir düğmeye basılarak bütün klozet kapağını kapatan bir plastik örtü çıkartabiliyorlar.

✢

Kanada hükûmeti için bir Kızılderili temsilcisi olarak çalıştığı yıllarla ilgili yazdığı kitapta George H. Gooderham, Amerikan yerlilerinin Batı'nın temizlik uygulamalarını benimseme sürecini betimlemekteydi. Rezervasyonlardaki yaşamdan önce, Kızılderililer atıkları için geniş bir araziye sahipti. İnsan dışkı boşaltımında akarsuları ya da derme çatma kuyuları kullanan göçebe kabileler pek az sorunla karşılaştılar. Adetler yavaş değişir. Yüzyılın başında Kızılderililer imha etmek için hâlâ toprağı kullanıyorlardı. Gooderham, konuşurken kendisinden izin isteyerek birkaç metre öteye gidip çömelen bir Kızılderili kadının öyküsünü anlatır.

Amerikan yerlileri, hükûmet yapılaşma çalışmaları listesinin en altında yer alıyorlardı. Yerlilerin evleri vardı, ama ev dışında ya da içinde tuvaletleri yoktu. Yerel Amerikan yerlilerine yardımcı olmak için, bir marangoz ucuz, basit (iki oturma yerli) ev dışı tuvaletler inşa etmeyi kabul etti. Kızılderililer ev dışı tuvaletleri o kadar sevdiler ki, hırsızlara karşı korumak için başlarına muhafız diktiler.

✢

Sızıntı yapma olasılığına karşı evden güvenilir bir uzaklığa yapılan ev dışı tuvaletleri bulmak çok güç oluyordu. Elektriğin kullanılmadığı yıllarda, kırsal kesimde geceler son derece karanlık olurdu. Ev dışı tuvaleti acilen kullanmak gerektiğinde yerini kolay bulmak için evden tuvalete bir ip uzatılırdı. Geceleri tuvalete ulaşmak için, tek yapılması gereken bu ipe tutunup uzandığı yere kadar gitmekti. Bu düzenlemenin bir başka yararı, bu ipin çamaşırları kurutmak için de kullanılabilmesiydi.

✢

Dr. Gerba adında bir mikrobiyolog bütün yaşamı boyunca, banyodaki mikroplar üzerinde araştırmalar yaptı. Onun uzman tavsiyesi, genel tuvaletlerdeki ilk oturağı seçmek yönündedir. Gerba, insanların giriş çıkışını incelemiş ve çoğunluğun kullanmak üzere ortadaki oturağı seçtiğini görmüş. Kuşkusuz bu bilgiyi öğrendikten sonra, ilk oturak hiç de akıllıca bir seçim olmayacak. Son oturağı kullanmayı deneyin.

✢

Tayland'ın Bangkok kentinde sürücüler ile New York'un taksi şoförlerinin, kilitlenmiş bir trafikten başka da ortak yönleri var. Her iki kentteki erkek sürücüler, trafiğe takıldıklarında kullanmak üzere portatif idrar kapları kullanıyorlar. Bangkok nüfusunda son yıllarda görülen patlama, inanılmaz trafik sıkışıklıklarına yol açmış durumda. Bangkok'taki benzin istasyonları, müşterilerine kalabalık saatlerde rahatlama ihtiyacını karşılamak üzere küçük kırmızı idrar kapları satıyorlar. New York'ta genel tuvaletler yok. Uyuşturucu bağımlılarının ve evsizlerin kullanması yüzünden kentteki bütün genel tuvaletler kapatılmış durumda. Taksi şoförleri, "kahve molaları" için arabalarında cam bir kavanoz taşıma yoluna başvurmak zorunda kalmışlar.

7

Dünyadaki Olağandışı Temizlik Alışkanlıkları ve Âdetleri

Tuvaletin kültürel tarihi, insan dışkısıyla ilgili tuhaf alışkanlıkları içermezse eksik kalmış olur. 1891'de Amerikan gezgin Yüzbaşı John G. Bourke, skatolojik adetlerin çarpıcı bir tarihini derlemişti. Onun gözlemleri, Sir Richard Francis Burton ve Amerigo Vespucci gibi ünlü kâşiflerin yazılarıyla birlikte, garip ama büyüleyici bir konuya ışık tutmuştur.

Temizlik her toplumda farklı anlama geliyor. Çoğunluk bir parça temizliğin önemine inanıyor. Ancak, bir temizlik düzeyini korumadaki nedenler ve aldığı biçim dine, coğrafi konuma, toplumsal statüye ve tarihsel döneme göre değişiyor.

Kültürel temizlik alışkanlıkları, çok uzun zamandır dış gözlemcileri düş kırıklığına uğratmış ve şaşkınlığa düşürmüştür. Kristof Kolomb ve Marko Polo gibi kâşifler, karşılaştıkları halkların uygulamalarını hayret ve dehşet içinde kaydetmişlerdi. Yabancı kültürlerin törenlerinin arkasındaki mantığı kavrayamamak, onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllarda Batılı kolonistleri önyargı ve üstünlük duygularına götürmüştü.

Telefonlar, fakslar ve uçaklar insanlar için daha kolay ulaşabilir unsurlar olmakla birlikte, çağdaş teknoloji kitleleri bilgilendirmek konusunda pek az yol almıştır. Genç bir Faslıyla tuvalet araçlarını tartışırken, genç adam Amerikaların *kaka*'dan sonra bedenlerini yıkamadığını duyunca inanmaz gözlerle bakmıştı. Fransız geleneğinde, Faslılar silinirler, dışkılama sonrasında bide kullanarak temizlenirler. ABD'de yolculuk ederken genç Faslı barsak hareketlerini günlük duşuna göre zamanlamaya çalışmıştı. Birbirimizden öğreneceğimiz çok şeyler var. Aşağıda dünyanın birçok kültürlerinde geçmişteki ve bugünkü adetleri gözden geçireceğiz.

Hindistan

Hıristiyanlar her zaman "Temizlik imandan gelir" demişlerdir. Temiz bir beden, saf bir ruhun aynasıdır. Çok tanrılı bir dindenseniz ne olacak? Hindistan örneğinde temizlik, rahip görevi yapan Brahmanlarca tanımlanmaktadır. Brahmanlar eski yazıtları, yani Bhagavad Gita'yı düzgün yaşamak konusunda bir kılavuz olarak izlerlerler. Bu kutsal öğretmenler, iğrenç vücut sıvıları üreten işlevleri tarafından bedenin yozlaştırıldığına inanırlar. Dolayısıyla, "rektumun rektifiyesi" için mutlak bir bağışlanma zorunludur. Sıradan insan açısından bağışlanma, binlerce insanın kutsal bir günde günahlarının akıp gitmesi için Ganj'da yıkanması biçiminde gelir. Brahmanlar ise, ruhsal dogmalarına uygun olarak sıkı bir temizlik perhizi uygularlar.

Bir Brahman Nasıl Rahatlar Hindu dini, toplumla bireyin konumunu bağlantılandıran eski geleneklerle doludur. Dinsel ritüelleri gerçekleştirme sorumluluğunu miras alan Brahmanlar, toplumun zirvesinde otururlar. Belirli ritüellerin her gün Brahmanlarca gözlenmesi gerekir. Kurallarla saptanmış rituele göre, dışkılama çeşitli adımlarda yapılır. Aslına bakılırsa, banyoya gitmek muhtemelen kutsal kişinin gününün büyük bir bölümünü tüketiyor olmalıdır.

İlk olarak Brahman, suyla doldurduğu pirinç oturağını ikametgâhından metrelerce uzakta belirli bir noktaya taşır. Bu nokta bu amaçla kullanılmak için seçilmiştir. Vardığında terliklerini çıkarır ve belirli bir mesafeye yerleştirir. Temiz bir yer bulduktan sonra, üzerindeki giysinin ipini sol kulağına asar. Sonra kafasına peştemalını sarar ki, böylece çevresini göremeyecektir. Kutsal kişi yere çöker. Şimdi işin en zor kısmındadır sıra. Brahmanın yapmaması gerekenler şunlardır:

- Güneşe, aya, yıldızlara, ateşe, başka bir Brahmana, bir tapınağa ya da kutsal bir tapınağa bakmak (bu da peştemalıyla yüzünü kapatmasının nedenini açıklar).
- Ağzında herhangi bir şey çiğnemek ya da kafasında herhangi bir şey tutmak (peştemal dışında).
- Ediminin sonuçlarına bakmak.

Bunlara ek olarak, sanki hatırlanması gereken yeterince kural yokmuş gibi, boşaltmaya giderken Brahmanın yeni giysiler giymemesi gerekir. Bir tapınakta, göl kenarında, kuyuda, işlek bir caddede, açık renkli toprakta, sürülü bir tarlada ya da kutsal banyan ağacının yakınında hacet gidermesi yasaktır. Ne ayakta ne yarı çömelik durmasına izin vardır.

Brahman rahatlarken kesinlikle konuşmamalıdır. Homurdanmamalıdır. Bitirdiğinde, ayakların ve ellerin aynı noktada yıkanması gerekir. Mahrem bölümler de unutulmamalıdır. Organını sol eline alır ve üzerine sağ eliyle su döker. Bundan sonra Brahman bütün vücudunu temizlemek zorundadır. Bir nehir ya da göl kıyısında, bir parça toprak alır (burada yine kaçınılması gereken toprak türlerini içeren uzun bir liste vardır), bunu kullanarak önce rahatsız edici kirleri temizler, sonra ellerini (önce sol), sonra ayaklarını (önce sağ) ve bedeninin geri kalan bölümünü temizler. Her bir bölge toprakla dört kere temizlenmeli ve bundan sonra bir kere de suyla yıkanmalıdır.

Talihsiz ruh bundan sonra ağzını sekiz kere yıkayıp çalkalamalı, ağzındaki suyu sol tarafına tükürmelidir. Üç kez Vişnu'yu düşünerek, her defasında suyun birazını yutar. Ağzını kaç kez yıkaması gerektiği, yaptığı işin büyüklüğüne bağlıdır. İşemek dört yıkamayı, dışkılamak sekiz, yemek oniki ve seks onaltı yıkamayı gerektirir. Yukarıda belirtilen çizgiden her türlü sapma, kutsal kişi için cehenneme yolculuk anlamına gelecektir.

✢

Solucan Tarlası Marco Polo, Hindistan'daki Brahmanların dışkılarını çok geniş bir alana serdiklerini yazmıştı. Yaşamın kudsiyetine inanan Brahmanlar, kakalarının solucanlara yol açacağından korkuyorlardı. Çölde yiyecek olmadığından solucanlar ölebilirdi. Dışkıyı bu şekilde bölerek yaymak yoluyla, solucanların "büyümesi" önlenmiş oluyordu.

Müslümanlar

Hz. Muhammed, İslam'ın kutsal kitabı olan Kur'an'ı yazarken ilâhî ilham almıştı. Kur'an, banyoyu kullanırken yapılması ve yapılmaması gerekenlere ışık tutar. Temizlik, Peygamberin hiç de hafife aldığı bir konu değildi. Allah'ın izleyicilerine kendilerinden beklenenler açıkça söylenmekteydi.

Müslüman Âdetleri Yazar Joseph Pitton de Tournefort'un (1656-1708), *Voyage au Levant* adlı kitabında belirttiğine göre, giysileri kirlenmesin diye erkekler de çömelerek işerler. Çişlerini yaptıktan sonra penislerini taş, kil ya da toprakla silerler. Müslümanın, ibadetten önce törensel bir temizlik yapması gerekir.

✢

Batılı Tepkiler Gariptir, Ortadoğu'ya giden eski Batılı gezginler, Müslümanların titizlikleri konusundaki hoşnutsuzluklarıyla dikkati çekerler. *Temizlik ve İman*'da belirtildiği gibi, Henry Blount (1634) Türklerle ilgili betimlemesinde "haftada iki ya da üç kez yıkanmayanlar pis diye kabul ediliyor; su döktükleri ya da başka bir kirli iş yaptıkları zaman, hiç de ilgisi olmayan kısımları da yıkıyorlar" diye alaycı bir dil kullanmıştı.

✣

Zalim Şaka Sir Richard Burton da Müslüman erkeklerinin işedikten sonra, bir temizlik ritüeli olarak penislerini bir taşa veya bir toprak parçasına sürttüklerini gördüğünü kaydetmişti. Müslüman erkeklerin türbanlarının altında sadece bu amaçla toprak, kum ya da taş parçası taşıdıklarını belirtmekteydi. Bir İngiliz doktor "kolonyal" eğlencesini , Müslüman erkeklerinin sık sık kullandıkları bir duvara kırmızı biber sürmekte bulmuştu. Bu şakanın acı verici sonuçları, kurbanların tedavi için aynı doktora koşmak zorunda bırakıyordu. Doktor eğlence olsun diye, rahatsızlık veren parçayı kesip atması gerektiğini söylüyordu. Kurbanlarının dehşeti pahasına çok eğlenen doktor, merhem sürdüğü penisi sarıyor ve adamı salıyordu.

✣

Temizlik Tuvalet Oturağından Gelmez Bazı Müslümanlar, başka insanların da kullandığı tuvalet oturağına oturmanın yanlış olduğuna inanırlar. Çömelme tuvaletleri, kullanıcının bir yüzeye temas etmesini gerektirmez. Ama bir Müslüman Batı tarzı bir tuvaleti kullanmak zorunda kaldığında, fiziksel temastan kaçınmak üzere tuvalet oturağının üzerine çıkıp, çömelecektir.

✣

Önce Sol Ayak Hindular gibi Müslümanların da temizlikle ilgili belirli dinsel kurallara uymaları gerekir. Kur'an'a göre, bedensel sıvıların boşaltımından sonra arınma şarttır. Müslümanlar temizlenmek için yalnızca sol ellerini kullanırlar. Temizlenmek için varsa su, yoksa kum kullanılır. Banyo, Müslümanlarca kirli olarak kabul edilir. Odaya girerken, önce sol adımlarını atarlar.

Sorgulanabilir Adetler

İdrarın Rolü

Çok eskiden beri kabul edilen bir inanışa göre, yan yana işeyen iki kişi kavga ederler.

Antik uygarlıklar, kentlerin çöplerini imha etmek için çeşitli araçlar yaratmışlardı. Ama gerçekten yaratıcı uygarlıklar, çöpü yeniden kullanmanın yollarını bulmuşlardı. Özellikle -beyazlatıcı, tedavi edici bir araç, ya da dinsel ayinlerde tılsım olarak- idrar kullanılmaktaydı.

İnsan İdrarının Çeşitli Kullanımları

● Romalılar, giysilerini insan idrarıyla ağartıyorlardı. Önceden de değinildiği gibi, İmparator Vespasian, kârlı idrar toplama işine vergi koymuştu.

● Tarihin Babası olarak tanınan Herodot (ö. 423 M.Ö.), "bekâreti yeni bozulmuş" bir kızın idrarının, gözlerdeki sağlık sorunlarının tedavisi için ideal olduğuna inanıyordu. Gözlere idrar serpilmesinden yanaydı.

● Latin alim Pliny (ö. 79 M.Ö.), her sabah ayağına işemenin kişinin genel sağlığına katkı yaptığını düşünüyordu.

● Ortaçağ İspanya'sında halk, idrarı diş temizlemekte kullanıyorlardı. İdrarın yalnız dişlerini beyazlatmakla kalmayıp, aynı zamanda diş kaybını da önlediğine inanıyorlardı.

● Amerikan Yerlileri, Eskimolar ve Sibirya'daki kabilelerin hayvan derisini tabaklamakta ve işlemekte kullandıkları söylenir.

● İrlanda'da, İskoçya'da ve İskandinavya'nın bazı kesimlerinde, bekletilmiş idrardan elde edilen amonyak, likenlerden mavi, mor ve mavimsi kırmızı boya çıkartılması işleminde kullanılıyordu.

● Columbia, Bogota kızılderililerinin yemeklerini idrar lezzetlendiriyordu. Tuzun yerini alan insan idrarı, yaprak tozlarıyla karıştırılarak lezzet unsuru olarak kullanılıyordu.

● Eskimolar saçlarını idrarla temizlerken, Meksikalılar da onu kepeğin ilacı olarak görüyorlardı. Etyopya'daki Nuer kabilesi ise idrarla yıkanırlar.

● İdrar, mürekkep lekelerini çıkarması ve kömür tozuyla karıştırıldığında dövme boyası oluşuyla ünlüdür.

● İnsan idrarı, Hollanda, İsviçre ve Fransa'daki çiftçiler tarafından *urate* adını verdikleri bir gübre yapmakta kullanılıyordu.

● Son olarak hadımağalarının idrarının, kadının doğurganlığını engellediğine inanılırdı. Açıkça anlaşılıyor ki, kadınlar bu sıvıyı içiyorlardı.

✣

Bourke'a göre, Zuni Yerlileri Nehue Cue adlı gizli ilaçlarını, üç litre kadar insan idrarı içtikleri "idrar dansı" yaparak elde ediyorlardı. Bu dansın erkeklere metaneti öğretmesinin yanı sıra mide rahatsızlıklarını önlediğine de inanılıyordu.

✣

Çin'de Yin Hanedanlığı döneminde (M.Ö. 1154-1122), bir idrar karışımının mükemmel bir seks ilacı olduğuna inanılırdı. "Avlanan Aslan" olarak tanınan bu afrodizyak, hafif ateşte kaynatılmış ayı pençesi içeriyor ve gergedan boynuzuyla çeşnilendiriliyordu. Sonra bütün bunlar insan idrarında damıtılıyordu.

✣

Onyedinci yüzyıl Avrupa'sında, birçok kişi büyücülerin kurbanın idrarıyla bir kek pişirmek yoluyla keşfedilebileceğine inanırdı. Büyücü, keki istemek için ortaya çıkmak zorunda kalırdı. Bu hurafenin bir varyasyonu da, kurbanın üç tırnağının bulunduğu bir şişeye işemesidir. Bu uygulamanın büyüyü yapmış olan büyücünün idrarını yapmasını önlemek yoluyla ona işkence edeceğine inanılırdı. Büyücünün üstesinden gelmenin bir başka yolu da, idrardan sonra oturağa tükürmekti.

Fransa'da olduğu gibi, Almanya'da da erkekler iktidarsızlıklarının suçunu kötü büyülere yüklerlerdi. Erkeğe, el ve ayak parmağıyla bir daire çizerek bunun içine işemesi tavsiye edilirdi. (Daire, büyücü hikâyelerinde bir güven simgesi olarak görülürdü; söz gelimi, korunmak için kavşağa bir daire çizin.)

✣

Pek çok boş inanca göre, idrar insanları koruyabilen özel unsurlar içerir. Onsekizinci yüzyıl İskoçya'sında, yeni yılın ilk günü uyandıklarında evin hanımı ailenin bütün üyelerinin üzerine idrar serperdi. Ebeler, doğum gerçekleşmeden önce uğur getirmesi için hamile kadının yatağına idrar serperlerdi.

✣

Sibiryalı bir Chukchi size bir içki sunarsa, aman dikkat edin. Bu, evin kadınının idrarı olabilir. Adete göre, erkek konuğuna karısını ikram eder, ama konuğun önce liyakatini kanıtlamak için kadının idrarını içmesi gerekir.

+

Göçebelerin içecek bir şeyleri kalmadığında, atlarının toplardamarını kesip kanını içtikleri bilinir. Ortadoğudaki Kedar kabilesi ve Kuzey Amerika'nın Apaçi yerlileri bir adım daha ileriye gitmişlerdi. Kedar, develerini öldürüp sidik torbasında buldukları idrarı içerlerdi. Apaçiler de susuz kaldıkları zaman atlarının sidik torbasını boşaltırlardı.

+

Baş Diyaskos Bede'ye göre, İrlanda kralı talihinin kutsal bir din adamının tuvaletinden idrar içmiş olmasından geldiğine inanıyordu.

+

Eski Yunanlı yazar Puduer, kadınların ayın kabarıp alçalmalarına göre çiş yaptıklarına inanırdı.

Dışkıyı Kullanma Yolu

Dışkı da tarihte çeşitli amaçlarla kullanılmıştır. İnsan dışkısı, tarım toplumlarının çoğunda gübre olarak kullanılıyordu. Gelgelelim, pisliğin daha az bilinen kullanımları da vardı. Ortaçağda kadınlar, kurbanın çaresizce âşık olması için "aşk iksiri" adlı bir ilaç yaparlardı. Aşk iksirinin bir ilacı, insan kafatası, mercan bitkisi, mine çiçekleri, plazenta ve idrar karıştırılarak hazırlanırdı. İksirin gücüne olan inancı, aşk iksirini kullananın ölüm cezasına çarptırılması da kanıtlıyor.

+

Avustralya yerlileri (oberjinler), büyücülerin (*bengal*) bir insan üzerinde güç kazanmak için o kişinin çıkardığı dışkıyı yediklerine inanıyorlardı. *Bengal*lerin büyüsünü bozmak için, bütün dışkıyı gömmek gerekiyordu.

Borneo'daki Dyaklar arasında da benzer bir uygulama vardı. Yerkürenin tam ters tarafındaki Brezilya'da, Orinoko Irmağı boylarında yaşayan bir kabilenin üyeleri, dışkılarını gömmek için yanlarında bir çapa taşımalarıyla tanınırlardı.

✢

Noel tatilinde, aşıklar ökse otunun (mistletoe) altında durup birbirlerini yakalamaya ve bir öpücük çalmaya çalışırlar. Almancada *mist* sözcüğü dışkı demektir. Bir halk hikâyesi, ökse otunun kökeninin, pisliğini ağacın yanına bırakan bir kuştan geldiğini söyler. Kuşun kalıntılarından ökse otu büyür. Avrupa'nın birçok kültüründe ökse otu bereketi, aşkı ve kuşkusuz, dışkıyı simgeler.

✢

Dışkının tüketimi, ortaçağ Avrupa'sında pagan dönemlerden geldiği sanılan Soytarılar Şenliği'nde ritüel bir nitelik kazanır. Kadın ya da palyaço olarak giyinmiş olan oyuncular, kalabalık bir kitlenin önünde sunakta hayvan kanı, iç yağı ve tahıldan yapılan, siyah veya siyaha yakın renkte bir çeşit sucuk yerlerdi. Dilbilimsel kayıtlar, ritüel yemek olarak sosislerin insan dışkısının yerini aldığını düşündürmektedir. Sucuğun Fransızcası *Boudin* aynı zamanda dışkı anlamına da gelir. Soytarılar Şenliği İngiltere'de Kral VIII. Henry tarafından kaldırıldı, fakat Fransa'da İhtilâl'e kadar varlığını korudu.

✢

Dışkı yemeye dayalı ritüellerin, tarihte kuşatılan bir grup insanın yiyecek ve sudan mahrum kaldığı zamanki olaylardan kaynaklandığı düşünülmekte. Hayatta kalmak için kendi dışkılarını yemek zorunda kalmışlardı. İncil'de Krallar 2, xviii 27 ve yine İshak xxxvi 12'de şu sözler yer alır: "Fakat Rabshakeh onlara dedi ki; benim efendim duvarda oturup kendi dışkılarını yiyip kendi idrarlarını içen insanlara mı gönderildi?" İncil, yazıldığı yıllarda Roma işgaline karşı sürekli mücadele eden Yahudilere gönderme yapar. Çeşitli olaylarda, bir bölgeye sıkıştırılmış ve aylarca izole edilmişlerdi.

✢

Eski Roma dışkı tanrısı Stercutius'dan daha önce söz etmiştim, ama insan dışkısını doğaüstüyle bağlantılı olarak kabul eden başka kültürler de vardı. Meksikalıların Tlacolteotl adında bir dışkı tanrıçaları vardı. Doğurganlığa olduğu kadar aşka ve cinsel zevklere de hükmederdi. Antik dönemde Yahudiler dışkı tanrılarını (muhtemelen kazurat tanrısı Baalpeor'la bağlantılı olarak) Beelzeboul olarak tanımlıyorlardı. İki tanrı arasındaki fark, kazuratın hayvan dışkısını değil insan dışkısını tanımlamasıydı. Bir bereket unsuru olarak dışkıya verilen değer nedeniyle, dışkıya adanmış ilâhlar tarımla uğraşan ilkçağ toplumlarında sık görülen bir durumdur.

+

Onyedinci yüzyılda hasta insanlar boyunlarına asılan torbadaki otla iyileştirilmeye çalışılırdı. "Şeytan dışkısı" adı verilen, kötü kokulu ot, diğer insanların bulaşıcı hastalığa yakalanmış kişiden uzak durmalarını sağlardı.

+

Batı geleneğinde, yas tutan dullar siyah elbise giyerler. Benzer bir uygulama bir Avustralya kabilesinde de vardı. Yas tutan yaşlı kadınlar, acılarını göstermek üzere, başlarına insan dışkısı sürerlerdi.

Hıfzıssıhha, Temizlik ve Sağlık Üzerine Birkaç Düşünce

Modern kanalizasyonlar, tuvaletler, Temiz Su Yasası, antibiyotikler ve aydın doktorların ortaya çıkmasından önce, insan ırkı kusurlu bir hıfzıssıhha sisteminin getirdiği hastalıkların tedavisinde doğanın unsurlarından yaralanırlardı. Şaşırtıcı olan, geçmişteki yazarların yaygın hastalıkların muammaları konusunda büyük bir içgörüye sahip olmalarıydı. Bununla birlikte, "barsak hastalığına" karşı tedavileri betimleyen pek az kayıt vardır.

+

Dehşete Düşen Keşiş Fransa kralı IX. Louis'nin elçisi olarak 1235'de Büyük Tatar Hanlığı'na giden bir Fransisken keşişi olan William de Rubraquis, Tatarların alışkanlıklarından hiç hoşlanmamıştı. "Akıllarına geldi-

ği anda çömelip hacet gideriyorlar, tiksindirici bir asalağın bile yapmayacağı şekilde. Evet, tıpkı iğrenç pasaklılar gibi, bizimle konuşurlarken gözümüzün önünde kıçlarını açıyorlardı."

+

Ateşi Çıkartma Amerika'ya ilk göç edenler hastalıklarla her gün yüz yüzeydiler. Yüksek ateş en yaygın hastalıktı ve hem hacamat hem de barsakların temizlenmesi gibi iki ilacı vardı. Sülükler hastanın damarlarındaki illeti çekip almaya yardım ediyordu. Çeşitli ot karışımları da bedenin öteki ucunu temizlemekte laksatif olarak kullanılıyordu. Dolayısıyla hasta tuvalette uzun saatler geçiriyordu. Onyedinci yüzyıl hekimleri, insan dışkısının hastanın bedenini bozduğuna inanıyorlardı. Bu nedenle, ilacın verilmesinden önce hastanın barsaklarındaki malzemeden kurtulması gerekiyordu.

+

Leonardo Diyor ki Helikopteri icad eden ve Mona Lisa'yı yapan adam, sağlık ve temizlik de dahil olmak üzere, çeşitli konularda yazmıştır. Öğüdü şuydu: "Şarap konusunda ılımlı olun, sık sık az miktarda alın, ama yemek saatlerinin dışında ve boş mideyle değil; tuvalet [ziyaretlerini] ne uzatın ne de geciktirin."

Da Vinci'nin dışkının kullanılmasıyla ilgili önerileri de vardı. Ezilmiş zeytinle karıştırılan kurutulmuş dışkı, düşman karargâhını havasız bırakmak için mükemmel bir yoldu. Külle karıştırılan dışkı, bir kaplama malzemesi olarak kullanıldığında başka bir metalle kurşunu birleştirmede yardımcı olur. Leonardo Da Vinci'nin doymak bilmez bir merakı vardı. Onun sayesinde güzel sanatların ve itinalı bir felsefenin tadını çıkarabiliyoruz. Gelgelelim, cehaletin saadet olduğu bazı konular vardır.

+

Peygamber Diyor ki "Barsaklarım bir arp gibi ses çıkaracak." (İshak xvi.ii)

+

Eski İrlanda İlaçları Biralarıyla ünlü topraklardan, dizanteri ve ishalin

tedavisi için ilaçlar gelmektedir. İçmekle ishal arasında bir bağlantı kurulmamıştır, ancak, önerilen ilaçlar bazı insanların onları almaktansa bira içmeye götürebilir.

İrlandalı hekimler dizanteriye çok kızgın bir demir çubukla ağır ağır kaynatılan biranın barsakları yumuşattığına inanırlardı. Yaklaşık yarım paynti (1 pint = 0,57 lt) sabah, kalanı da akşam alınırdı. İshal, yani "karın akıntısı"nın tedavisi ise, kuzu kulağının (mayhoş bir bitki) kırmızı şarapla kaynatılıp küçük dozlar halinde içilmesiydi.

+

Doğu Sibirya Usulü Banyo Doğu Sibirya yerlileri, bütün ailenin idrarını varillerde biriktirirler. Bu idrar yıkanmakta kullanılır. Varilin çeperlerinde oluşan tabaka, böcek kovucu olarak kullanılmak üzere bedene sürülür.

+

Avrupa-Afrika İlişkileri Gine yerlileri, ilk kez onaltıncı yüzyılda karşılaştıkları Hollandalıların âdetlerinden tiksinmişlerdi. Gine halkı, Hollandalıların mide gazını kendilerine karşı açık bir saldırı olarak görmüşlerdi.

+

Çin Âdetleri Endonezya'da yaşayan Çinliler, yeni ülkelerini benimseme çabası içinde eski adetlerinden pek çoğunu bırakmışlardır. Terk edilen adetler arasında ölümle ilgili bir batıl inanç da yer alır. Geleneğe göre, ölen kişinin cesedi gömülünceye kadar bir evin temizlenmemesi gerekir. Ev süprülebilir ama, toplanan süprüntü konut çevresinden dışarı çıkmamalıdır. İnanca göre, süprüntü ceset gömülmeden önce evden atılırsa, şans da onunla birlikte gider.

+

Kıskançlık Çirkin Yüzünden Fazlasını Besler Mevcut bir psikolojik kurama göre, erkekler hamile kalamadıkları için, dışkılamaktaki başarılarına saygı gösterirler. Avrupa'nın bazı bölümlerinde tuvaletler dışkıyı düştüğünde yakalayacak gibi geniş çanaklı yapılmıştır. Sifonu çekmeden önce, sahibi çıkardıklarını inceleyebilmektedir. Antropolog Margaret Mead,

üzerinde çalıştığı ilkel toplumlarda dışkılamanın toplumsal yavrulama duygularına bağlanması gerektiği kanısındaydı.

✢

Afrika'daki Kötü Alışkanlıklar Bourke'un *Bütün Milletlerin Skatolojik Kuralları*'ndaki incelemelerine göre, Angola yerlileri ihtiyaçlarını helâda gidermeyi reddetmekteydiler. Angolalılara göre, dışkılamak için hep aynı yeri kullanmak nahoş bir durumdu. Bunun yerine, yaptıklarını üstünü örtme zahmetine girmeden, her defasında değişik bir çalının arkasında hâcet gidermeyi tercih ediyorlardı. Eğer biri evin içinde def-i hâcet etmeye mecbur kalırsa, kabile tarafından aşağılanır ve *D'Kombe* (leopar) adı takılırdı.

✢

Çin Bambusu Geçmiş çağlara mensup Çinliler, herkesten daha rafine olduklarını kanıtlamışlardı. Bir gezgin, asillerin işeme uygulamasını şöyle betimlemekteydi: "Prenslerin, hattâ sıradan insanların ayakta su dökmeleri olağan. Asil sınıf mensupları ve naiblerin yanı sıra yüksek düzey memurların, içleri delinmiş kol boyunda yaldızlı bir bambuları var ve hep ayakta tutarak, su döktükleri sürece bunları kullanıyorlar; bu tüp idrarı kendilerinden epeyi uzakta bir yere taşıyor. Böbreklerdeki tüm acıların ... hattâ taşın bile, oturarak su dökmekten ileri geldiğine inanıyorlar; ve dolayısıyla bu duruş biçimi sağlığın korunmasına son derece yardım ediyor." Çinliler, böbrek sorunlarının nedenini, idrarı çömelik durumda yapmaya bağlıyorlardı.

✢

Bir Konum Seçmek İşerken pozisyon almak geçmişin birçok kültüründe farklılıklar gösteriyordu. Apaçi erkekleri çişlerini çömelik durumda, kadınları ise ayakta ediyorlardı.

✢

Kuzeyliler Arasındaki Âdetler 1565'de Dittmar Bleecken adında bir serüvenci, İzlanda ve Grönland'ı keşfettiği sırada ev sahiplerinin masa başındaki âdetlerini betimlemişti. "Su dökmek için kimsenin masadan

kalkması caiz değil; ama bu amaçla evin kızı ya da başka bir hizmetçi ya da herhangi kadın, kendisine işaret eden kimse olmadığını gözleyerek masada hazır bekliyor; işaret kadın masanın altındaki oturağı kendi elleriyle getiriyor; bu arada geri kalanlar ise bir domuz gibi homurdanarak gürültü yapıyorlar. Su dökülüp bitince çanağı yıkıyor ve isteyene uzatıyor; ve bu işi böyle yapmayan barbar olarak görülüyor.

✣

Denizde Lavman Pliny, eski Romalıların lavman yaparken deniz suyunu kullanmayı sevdiklerini kaydetmişti.

✣

Japon Çiçeği Japonlar tuvaletlerinin yakınına *nanten* adlı bir bitki dikerlerdi. Hurafeye göre, *Baku* denilen hayalî bir hayvan, bu bitkinin kırmızı meyvelerini yemek için tuvalete yaklaşırmış. *Baku*'nun kâbusları yok etme yeteneğine sahip olduğuna inanılırdı. Böylelikle, *Baku* geldiği sırada oturakta oturan kişinin (havası değilse bile) düşlerinin tatlı olacağı kesindi.

Günümüzde Japon çocukları, ağaçların kokusuyla banyonunkini özdeş kabul etmeyi sürdürürler. Aynı şekilde, banyoda kullanılan koku vericiler ağaçların taze kokusunu saçarlar.

8

Bil Bakalım Ne Yapıyorum?

Tuvaleti Kullanma Niyetinizin Anlaşılmamasını Sağlamanın Yolları

Hüsn-ü tâbirler, idrar ya da dışkı yapma ihtiyacı duyan kişinin kibarca izin istemesini mümkün kılar. Viktorya çağı insanları, bedensel işlevlerin sözünü etmekten kaçınmak konusunda saplantılı derecede titizlik gösterirlerdi ve hüsn-ü tâbirler üretmekte profesyonelleşmişlerdi. 1800'lerin aşırı utangaç kişilerinden öncesine değin kibar sınıf "bir gül koparmaya gitmek" gibi yaygın hüsn-ü tâbirleri kullanırlardı, ama Viktorya çağı ve yirminci yüzyıl deyimleri, tarihin hiçbir döneminde rastlanmayan bir yaratıcılık ve mizah sergilemektedir.

+

Bir Peni Harcamaya Gitmek Kristal Saray'daki Büyük Sergi sırasında, George Jennings, geliştirilmiş WC'sini halkın kullanımına -belli bir ücret karşılığında- sundu. Bu aracın kullanımı kişi başı bir peniye mal oluyordu. Bu yüzden, "bir peni harcamaya gitme" deyimi, kişinin barsaklarını boşaltması karşılığında kullanılan sevilen bir deyime dönüştü.

+

Orijinal John "John"ın tuvalete verilen bir isim olarak kullanılmaya başlaması, ilk olarak yirminci yüzyılın başında gerçekleşti. Gelgelelim, bu özel ismin, yani John'ın diğer biçimleri çok uzun zamandan beri tuvaletle

birlikte anılıyordu. Yaklaşık 1530'dan 1750'ye değin "Jake'in yeri" tuvalete gönderme yapıyordu. John Harington'ın *Metamorphosis of Ajax* (Ajax'ın Başkalaşımı), muhtemelen ismini, yani Ajax'ı, "Jake'in yeri"nin argolaştırılmasından almıştı. 1770'lere gelindiğinde, Jake'in yerini "Jack" almıştı. Günlük yazarı James Woodforde, 25 Ocak 1779'da şunları yazmıştı: "Bu sabahı Jack'imi temizlemekle geçirdim ve adamakıllı temizledim."

+

Kral Arthur'un Mazereti Evlenmemiş soylu kızların üzüntü içinde bulunduğu bir dönemde şatolarda rastlanabilecek kadar popüler olan bir deyim şuydu: "Şu kulenin içinde, var bir çiçek, kalbimi çalmış." Bu, kişinin garderobe'u kullanmak için mazeret bulmanın şiirsel bir yoludur.

+

Dünyanın tek iffet kumkumaları İngilizler değildi. Tuvalet hüsn-ü tâbirleri konusunda zengin bir geleneğe her toplumda rastlanabiliyor.

Çinliler

Ellerini Çözmek Ming Hanedanı döneminde, mahkûmlar ceza olarak sınır bölgelerine gönderilirdi. Kaçacakları korkusuyla askerler mahkûmların ellerini bağlarlardı. "İhtiyaç" baş gösterince, mahkûmlar ellerinin çözülmesini isterlerdi. "Ellerini çözmek" deyimi işeme ihtiyacını belirtmenin eş anlamlısı haline geldi.

+

Yee Ha! Çoğu Amerikalı için "yee ha" ünlemi, akla şapkasını havada sallayarak zevkle bağıran bir kovboyu getirir. Çinliler arasında *yee ha* terimi, banyoyu kullanmak üzere izin istemek için kullanılır.

+

Bir Numara ... Farklı kültürlerin benzer deyimleri paylaştıkları da görülebiliyor. Amerikalılar ve Çinliler işemek için "bir numara yapmak" ve dışkı içinse "iki numara" deyimini kullanıyorlar. Bedensel işlevlere sayı-

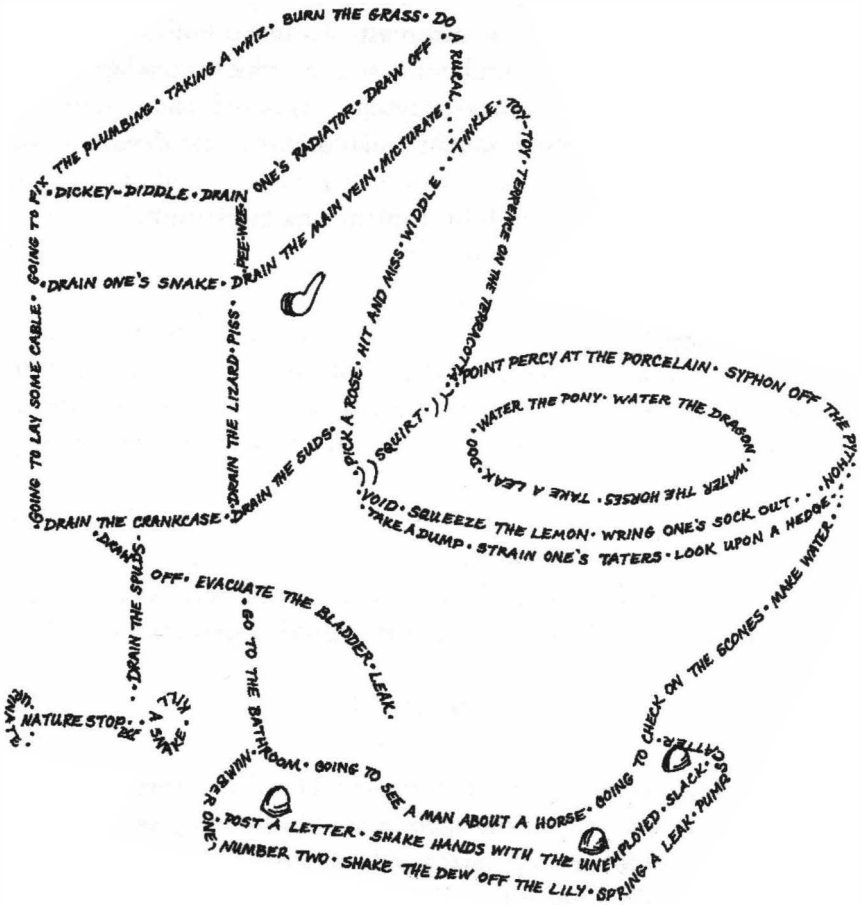
larla gönderme yapmak, ilk olarak ondokuzuncu yüzyıl sonlarında İngilizce konuşan çocuklar arasında yaygınlaştı. Banyoyu kullanma ihtiyacını ifade etmek için numaraların kullanılması gibi ortak bir yaklaşım, Çin'de yolculuk etmeyi bir nebze de olsa kolaylaştırmış olmalıydı.

Çin'de banyoya gideceğiniz zaman kullandığınız öteki deyimler arasında şunlar vardır:

"Filozoflarla dostların önemli bir toplantısına gidiyorum;"

"Kardeşlik salonuna gidiyorum;"

"Cennet mutluluk getirir."

Genel Tuvalet Deyimleri

İdrarını etmek / Patatesleri sulamak / Sidik kesesini boşaltmak / Sızdırmak / Banyoya gitmek/ Bir atla ilgili, biriyle görüşmeye gitmek / Poğaçalar pişti mi diye bakmaya gitmek / Sulamak /Boruyu sulamak / Kablo döşemeye gitmek / Muslukları tamir etmeye gitmek / Vızıldamak /Otları yakmak / Kıra çıkmak / Radyatörünün suyunu akıtmak / Yılanını akıtmak / Bir gül koparmak / Çıngırak /Fışkırtmak / Pitonun Sifonu / Midilliye su vermek / Atlara su vermek / Çöp boşaltmak / Paçavralarını çekiştirmek / Mektup atmak / İşsizle tokalaşmak / Tembellik etmek / Bir Numara, İki Numara / Zambağın şebnemini silkelemek / Pınar fışkırtmak / Pompalamak / Serpelemek /Siymek / Altına etmek / Çövdürmek / Kaşanmak /Küçük su dökmek / Motorun suyunu değiştirmek / Telefon etmeye gitmek.

9

Tuvalet Kâğıdı Rulosu

"Sıkılabilecek kadar yumuşak" Charmin'den önce, insanlar temizlenmek için ellerine gelen ilk küçük nesneyi kullanıyorlardı. Ümitsiz bir silinme ihtiyacında olan insanların geliştirdikleri becerikliliğe, kampçılar da doğrulayacaklardır. Ormandayken yapraklar belirgin tercihi oluşturmaktadır. Fakat taşlar, dallar ve el tarihsel olarak ihtiyaç zamanında kullanılmış araçlardır. Tuvalet kâğıdının evrimi, çok tuhaf bazı dönemeçlerden sonra gerçekleşmiştir.

Kâğıdın Gizemleri

Birçok Amerikalının TP (toilet paper) olarak anmaktan hoşlandığı tuvalet kâğıdının evriminin izini sürmek, ilkçağ tarihine doğru yapılacak bir yolculuğu gerektirir. İlk olarak Mısırlılar papirüs bitkisinin İ.Ö. 2500 yılında kâğıda dönüştürülebildiğini keşfettiler. Çin'de bir saray görevlisi olan Cai Lun İ.S. 105'de kâğıdın ağaçlardan da yapılabileceğini keşfetti. Kâğıda giden yolun Batı'ya girmesi çok ağır ve dolambaçlı oldu. Araplar İ.S. 712'de Çinlilerden kâğıt yapımını öğrendiler. İspanya 1150'deki Arap işgalinde kâğıt yapımcılığı becerisini miras aldılar. Sonunda İngiltere bu teknolojiyi 1590'da, Amerika ise 1698'de edindi. Bu denli uzun bir girişimden sonra, kâğıdın değerli bir meta olması şaşırtıcı değildi. Batı Araplarla ilişkiye girmemiş olsaydı, hâlâ popomuzu kayalara ve yapraklara siliyor olabilirdik.

Tuvalet kâğıdı hakkındaki ilk referans 1718'de olmakla birlikte, bu muhtemelen kişinin giyinmesi ve temizlenmesinde kullanmayla ilgiliydi. Böylesine önemli bir maddeyi böyle bir amaçla kullanmaya kimse cesaret edememiş olmalıdır. Özellikle tuvalette kullanmak için yapılan kâğıt ilk

olarak 1857'de ABD'de, New Jersey'deki bir imalatçı olan Joseph C. Gayetty tarafından üretildi. "Gayetty'nin Sıhhî Kâğıdı -tuvalet için ve yapışkan birikmeler için tümüyle saf bir malzeme" adıyla satılan Gayetty'nin ürünü, manila keneviri kâğıdından yapılmıştı. Sicimle aynı malzemeden yapılan bir şey, bedeninizin hassas bölümünü silmek için hiç de uygun değildi.

En Baştan Başlarsak

Ekonomik Çözüm İlkel insan banyoyu kullandıktan sonra kendini temizlerken mevcut en yakın aracı -elini- kullanmıştı. Bugün Ortadoğu ve Asya'nın bazı bölümlerinde birçok halk hâlâ sol elleriyle silinmeye devam etmektedir. Sol elle sunulan yiyeceği kabul etmenin tabu olması nedeniyle hastalık olasılığı ortadan kalkmaktadır. Hindistan halkı yemek yerken sol ellerinin üstüne otumak konusunda ihtiyatlıdır. Bedenin ihtiyaçlarını giderirken hangi elinizi kullanacağınızdan emin değilseniz, basit bir kuralı her duruma uygulanabilir. Vücud kısımlara ayrılır. Karından yukarıya, örneğin yemek yemek, saç taramak gibi işlerde, sağ el kullanılır. Karından aşağıya olan bölgelerde, temizlenmek için sol el kullanılır.

Müslüman kültürde mevcut bir tehlike, hırsızın ödediği bedeldir. Hırsızlık, sağ elin kesilmesiyle sonuçlanır. Yeteneksiz bir hırsız, sağ elini kullanamazsa açlıktan ölebilir. Peygamber, "göze göz" yaklaşımıyla son derece etkili ve uzun vadeli ceza sistemini oluşturmuştu.

✣

Çaresiz Bir Adam Büyük Roma İmparatorluğu bir tek piromanlardan (yangın manyağı -çev.), lir çalan imparatorlardan ve "her şeyi yala yut" ziyafetlerinden ibaret değildi. Çok sayıdaki askerî seferleri sırasında komşu toprakları fetheden Romalılar, Avrupa, Küçük Asya ve Kuzey Afrika'dan erkek ve kadınları tutsak aldılar. Bahtsız canlar Roma'ya getirildiler ve hizmetkâr, çiftlik uşağı ve kimi durumlarda Roma yurttaşlarının izleyeceği eğlenceler sunmak üzere köle olarak satıldılar. Gladyatör olarak eğitilen köleler, Romalıları eğlendirmek için birbirleriyle ya da yabanıl hayvanlarla ölümüne dövüştüler. Romalı düşünür Seneca (ö. 65 İ.S.) bir Alman kölenin Colloseum'da dövüşmekten kaçma çabası içinde canına kıyışını betimler. Köle ölümünün aslanlar, ayılar ya da kaplanlar elinden olmasındansa, tuvaleti kullanırken intihar etmeyi seçmişti. Bir sopanın ucuna ta-

kılı süngeri boğazına tıkmış ve ölene değin çıkarmamıştı.

+

Keşiş Usulü Romalıların çeşitlilik ve yaratıcılığından yoksun olan ortaçağ toplumları zaten mevcut olanın hakkını verdi. Şu bildiğimiz bezin yardımıyla silinmek -tabii eğer hiç yapılıyorsa. Arkeolojik kazılar, keşişlerin tuvalette eskimiş cübbelerden kesilmiş şeritleri kullandıklarını ortaya çıkardı. Keşişlerin yüz yüze olduğu aşırı kabızlık sorunu ile keşiş cübbelerinin kaba yünleri göz önüne alındığında, yalnız kafalarında tıraş edilmiş bir nokta taşımakla kalmayıp, aynı zamanda kaba etleri civarında kırmızı, acılı, çıplak bir noktaya da sahip olduklarına bahse girerseniz, kaybetmezsiniz. Bu adamların dualarında sık sık "kıçlarındaki acıdan" kurtulmayı dilediğini düşünüyorum.

+

Kaz Tüyü Sorunu Aydınlanma dönemi, kraliyet mensuplarının iptilâlarının ne kadar sınırsız olduğunu kanıtlamaktaydı. Kendi popolarının sıradan insanlara ait olanlardan çok daha duyarlı olduğu inancıyla, silinmek için ipek şeritler ya da yumuşak kaz tüyleri kullandılar. Silinmek için yeterince sağlam olmayan kaz tüylerinin kullanımı güçlük çıkarıyordu. Kraliyet mensupları bu zor bulmacayı çözmeyi başardılar. Tüyleri kazın boynunda bırakarak silindiler.

+

Viktorya çağı titizliği Beklenebileceği üzere, tuvalet kâğıdı iffet kumkuması Viktorya çağı insanları için büyük bir ikilem yaratmıştı. Tuvalet kâğıdı, kibar sınıf mensuplarına bedenin gereksinimlerini hatırlatıyordu. WC'nin icadı mahremiyeti sağlamıştı. Viktorya çağı yurttaşının hassasiyetine yanıt olarak, duyarlı zihinleri rahatsız etmekten kaçınmak üzere tuvalet kâğıdı dükkânlarda tezgâh arkasından satıldı. Scott Paper Co.'ya göre, kadınlar tuvalet kâğıdını markasıyla istiyor ya da gözlerini yere çevirip şu sözleri söylüyordu: "*Şu şeylerden* bir tane verir misiniz lütfen."

+

Silinme aracı olarak kaz tüyü.

Çifte Görev İlk tuvalet kâğıdı küçük kareler halinde paketleniyor ve yolculukta kullanılamıyordu. Pazar talebine yanıt olarak, onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllarda yeni bir araç satılmaya başladı. Bu araç, kâğıdı alabilecek güçteki yüksek tabakaya mensup kadınların onu yanlarında ayrıca taşımalarını sağlıyordu. Hanımefendi'nin Çifte Hizmet Yelpazesi'nin sapında tek tek tuvalet kâğıdı parçaları bulunan gizli bir bölmesi vardı. James'in Bond'un ünlü oyuncaklarının bir müjdecisi olan Hizmet Yelpazesi, silindikleri sırada hanımların serinlemesini de sağlıyordu.

+

Değerli Bir Meta Onsekizinci yüzyılın başı, banyo donanımında yeni ve yararlı bir meta olarak tuvalet kâğıdının doğuşuna tanık oldu. Böyle olunca, tuvalet kâğıdı büyük bir gayretle korundu. Otel kâtipleri müşterilerine TP'yi (tuvalet kâğıdını) ancak belirli miktarlarda elden veriyorlardı. Bugün bile Avrupa'da bazı yerlerde tuvalet kâğıdı kontrollü olarak verilir. Tuvalette oturan iri yarı bir kadın turistlere küçücük, kaba saba kâğıtları satar.

+

Çağdaş Siliciler TP-öncesi çağda, arka taraflar kızarıp bereleniyor ve mürekkeple lekeleniyordu. İnsanların delikli tuvalet kâğıdı rulosunun doğuşuna şükran duaları etmeleri gerek. Delikli TP'den önce, tuvalet kâ-

ğıdı rulosunun yanında kâğıdı kesmek için bir bıçak da bulundurulması gerekiyordu. 1880'lere gelindiğinde, İngiliz Patent Delikli Kâğıt Şirketi ile Philadelphialı Scott Biraderler banyonun bu zorunlu aracını kâğıtla birlikte satıyorlardı. Tuvalet kâğıdı ilk ağaç yaprağından bu yana uzun bir yol almıştı.

Gururlu Atalar ve Kısa Bir Geçmiş

Yumuşak Mısır ABD, kendine özgü silinme geleneklerini, yani mısır koçanı kabuğunu geliştirmişti. Şaka bir yana, kırsal kesimlerde yaşayan bazı insanların mısır kabuğunu, Romalıların deniz süngerini kullanmasına benzer bir tarzda kullandıkları biliniyor. Genel olarak, ama her zaman değil, mısır kabuğu yumuşatmak amacıyla ıslatılırdı. Kabuklar kolaylık olsun diye tuvaletin bir köşesindeki kutuya konurdu. Ev dışı tuvaleti renklendirmek için mısır kabukları tıpkı bugünün çağdaş tuvalet kâğıtları gibi farklı renklere boyanırdı.

> O buz gibi taburenin işkencesi bir Spartalıyı bile ağlatırdı
> Çaresi yok, kazınmalı kaz eti tırmalayıcı kabukla
> Gel gör ki, mısır kabuğu muhayyelemizdeki denli sert değildi
> Esnekti taze kabuklar ve ekseriya
> Çeşit çeşit renklerle gelirdi.
>
> James Whitcomb Riley

✣

Amerikan Usulü Tuvalet Kâğıdı Amerika'da bulunan bir başka TP biçimi, Sears ve Roebuck kataloguydu. Tuvaletin yanına asılan Sears katalogu iki amaçla kullanılırdı: Okuma ve silinme malzemesi olarak. Katalog o kadar popülerdi ki, yayıncılar katalogun kâğıdını parlak tipe çevirdiklerinde, okuyucular kâğıdın eskisi kadar emici olmayacağı korkusuyla karşı koydular. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarında Amerikalıların yaşam standardı yükseldikçe, tuvalet kâğıdı Sears katalogunun yerini aldı. Gelgelelim, ücra kırsal bölgelerde yaşayan birçok insan 1900'lerin ortalarına değin ev dışı tuvaletlerle Sears katalogunu kullanmaya devam ettiler.

✣

Otomobil Tuvalet Kâğıdı Frantz yağ filtresi, yaygın otomobil yağ filtrelerine ucuz bir seçenek sunuyor tüketici için. Frantz yağ filtresinin asla değişmesi gerekmiyor. Her dört bin milde, otomobilin sahibinin metal kutudaki tuvalet kâğıdını yenilemesi ve biraz da yağ eklemesi yetiyor.

✣

Sanatsal Tuvalet Kâğıdı Bugünün tuvalet kağıdı yumuşaktır ve çeşitli renk ve desen seçenekleri sunar. Kullanıcının poposunu devletin banknotuyla silerken kendisini zengin ve hovarda hissetmesini sağlayacak şekilde, paraya benzeyen tuvalet kâğıdı şakayı sevenler için iyi bir armağan olabilir. Her parçasında kullanıcının burcunu sunan rulolar olabilir. Çevre açısından duyarlı silici, yeniden kullanımı sağlanan ağartılmamış TP'yi bulabilir. Viktorya çağı insanlarını şoke edebilecek bir hareketle, Kuzey Carolina'daki bir şirket, kâğıt dönerken konuşan bir tuvalet kâğıdı tutacağı satıyor. Tiksindirici bir şekilde, bu tutacak "öğğğ, öğğğ; kokulu, kokulu; çok iyiydi" gibi sesler çıkarıyor ya da alarm zili gibi çalışıyor. Günün eğilimleri her şeyi belirliyor. İlk tuvalet mucitleri, "zorunlu" eyleme dikkat çekmekten kaçınmak için gürültüyü kesmek için onca çabalamışlardı. Bugünkü mucidlerse neler olup bittiğini bütün dünyaya ilan etmek için ellerinden geleni yapıyorlar.

✣

Postanede Silinmek 1960'da İngiltere'de Reginald Reynolds, postanenin geçmişteki hizmetinin yetersizliğinin tuvalet kâğıdının olmayışından kaynaklanabileceğini ileri sürdü. "Yerine ulaşmayan" mektuplar, aslında tuvalette silinmek için bir şeyler arayan postacılar tarafından kullanılmışlardı.

✣

Bir Kâğıt Araştırması 1879'da E. İrvin ve Clarence R. Scott biraderler, Philadelphia'da Scott Kâğıt Şirketini kurdular. Scott firması ilk yıllarda paket ve kese kâğıdı gibi adi kâğıt üretiyordu. Yüzyılın sonuna gelindiğinde, biraderler üretim ve satışlarına tuvalet kâğıdını da eklediler. Tuvalet kâğıdının yol açtığı utangaçlık, onun reklamının yapılmasını kısıtlayan bir unsurdu. Bunun yerine Scott, ürettiği tuvalet kâğıtlarını belirli bir gruba bağlı toptancılara satıyordu. 1902'de Scott firması kendi mar-

kası olan Waldorf banyo kâğıdının reklamını yapmaya başladı. Kamuoyu sonunda tuvalet kâğıdının varlığını yaşamın bir parçası olarak kabul etmek zorunda kalmıştı.

+

Yeni bir tuvalet kâğıdı markasını tanıtma kampanyasının bir parçası olarak, Scott Kâğıt Şirketi kullanıcıları arasında bir anket yaptırdı. Bu anketin sonuçları, kullanıcının tuvalet kâğıdı konusundaki tutumunu belirliyordu:

- Soru sorulanların yüzde altmışı, tuvalet kâğıdının üstten asılmasını, yüzde 29'u rulonun alttan asılmasını istiyordu; yalnızca yüzde 7'sinin bu konuda belirgin bir tercihi yoktu.
- Yüksek lisans ya da doktora derecesine sahip kişilerin üçte ikisi banyoda okuduklarını belirtiyorlardı; üniversite mezunlarının yüzde 56'sı ile lise mezunlarının yarısı oturağın tepesinde okumaktan yanaydı.
- Ankete katılanların yüzde ellidördü, silinmeden önce kâğıdı düzgünce katladıklarını belirtiyorlardı; yüzde 35'i ise silinmek için sadece kâğıdı dertop etmekle yetiniyorlardı.
- Yüzde yirmiyedisi, kâğıt tükendiği zaman yerine yenisini takmayan insanlardan şikâyetçiydi.
- Otuzbeş yaşın üzerindeyseniz, kâğıdı delikli yerinden koparmanız beklenebilir. Gençler tehlikeli yaşamayı bu alanda da sürdürüyor ve rulonun gelişigüzel bir yerinden yırtıyor (yüzde 81'e karşı yüzde 52).
- Memişhanede okunma sıklığı açısından dergiler gazeteleri solluyor. Kadınlar dergiyi tercih ederken (yüzde 56), erkekler gazeteyi yeğliyor (yüzde 49). Onsekiz ilâ yirmidört yaş arası kadın ve erkekler çizgi roman okuyor (yüzde 43).
- Sadece yüzde 7 genel tuvaletlerden tuvalet kâğıdı çaldığını itiraf ediyor.

Tuvalet Kâğıdının Kullanımları

Zenginler İçin Tuvalet Kâğıdı Romanya'da para değeri o kadar düştü ki, beş ton parçalanmış banknot tuvalet kâğıdı yapımında kullanıldı.

+

Şenlik Serpantinleri Afrika'daki babunlar şenlik yapmayı çok iyi biliyor. Kraliçe II. Elizabeth, Afrika'da safarideyken tahta çıkacağını haber aldıktan kısa bir süre sonra, penceresinin önündeki ağacın sanki kutlama içinmiş gibi süslenmiş olduğunu fark etti. Anlaşıldı ki, banyonun açık kalan penceresinden girip tuvalet kâğıdını çalan babunlar kafalarına göre eğlenmişlerdi.

+

Pakistanlı Tuvalet Kâğıdı Müslümanlar gibi Pakistanlılar da dışkılama sonrasında suyla temizlenmek gereğine inanırlar. Temizlik, uzun ve kıvrık bir ağzı olan ve *lota* adı verilen plastik, pirinç ya da bakır çanakla sağlanır. En dindar olanların yolculuğa çıkarken de *lota* larını yanlarına aldıkları biliniyor.

+

İplerle Tanışmak Kâğıdın Çin'de icad edilmesinden önce, Afrika'nın bazı yörelerinde dışarı çıktıktan sonra silinmek için ip kullanılmış olduğu biliniyor.

+

Yarı-değerli Mücevher Kağıt imali sanatı dördüncü yüzyılda Çin'den Japonya'ya geçti ama kâğıt banyoda kullanılamayacak kadar pahalıydı. İki parçası bir litre sakenin fiyatına eşitti. Tat alma değeri açısından tercih açıktı. Sonunda kâğıdın fiyatı, insanların popolarını silmelerini teşvik edecek kadar düştü. Fakat uzun bir süre zenginlerin lüksü olmaya devam etti.

+

Rus Usulü Demir perde yıkılmış olabilir, ama Rusya'da tuvalet kâğıdı bulmak hâlâ çok zor. Mevcut olduğunda TP, unutmayı gönderdiğiniz Anneler Günü kartıyla yanyana kırtasiyecilerde satılıyor. Birçok Rus bu iş için gazete kullanmayı tercih ediyor. Ucuz ve çeşitli. Tek yaptıkları, gazeteyi dikdörtgenler halinde kesmek ve tuvalet kapısına asılı bir zarfa koymak oluyor.

+

Kullanışlı Bide Tuvalet kâğıdının bir alternatifini, bir mekanik harika olan bide oluşturuyor. Birçok kişi bide'nin serin, temizleyici sularını, kupkuru kâğıttan daha doyurucu buluyor. Gelgelelim, Amerikan turistler bide'yi başka amaçlarla da kullanıyorlar. Yorgun ayakları temizlemek, ufak tefek çamaşırları elde yıkamak ya da şampanyayı soğutmak için mükemmel bir araç. Bideler ayrıca bitkiler için harika saksı oluyorlar.

Avrupalı bide.

10

Doğu ve Ötesindeki Ülkelerin Gizemleri

Asya coğrafi ve kültürel olarak Batı'dan uzak olmakla birlikte, insan pisliği konusunda Batı'yla eş zamanlı olarak son derece benzer yöntemler geliştirdi. Her iki bölgede de pislik, lâğım çukurlarında ve oturaklarda toplanıyordu. İki bölge arasındaki fark, dışkıya verilen önemde yatıyordu. Pek az Batılı çiftçi insan pisliğini gübre olarak kullanıyordu. Daha çok, insan dışkısı lâğım kuyularında toplanıyor, özellikle kalabalık nüfuslu yerlerde kuyu dolduğu zaman kapatılıyordu. Bunun tersine Asyalı çiftçiler kent ve kasabalardan toplanan dışkıyı önemli bir meta olarak görüyorlardı. Belki de dışkıyla ilgili bu farklı görüşler, Batı'da görülen ilk modern tuvaletin icad edilmesinin de nedeniydi. Doğal bedensel işlevlerinden büyük bir tiksinti duyan bir toplumun, bu ürünü mahrem, etkili bir tarzda gözden uzak tutmanın bir yolunu geliştirmesi anlaşılabilir bir şeydir. Sıra temizliğe gelince, Asyalılar daha pratik ve doğayla uyum içindeydiler. Doğaya ait olanı ona geri veriyorlardı.

Eski Çin

Ondokuzuncu yüzyılda Çin'deki temizlik koşullarına ilişkin betimlemeler, WC'lerin gelişiminden önceki İngiltere ve Avrupa'dakilere son derece benzerdir. Ne ki, Çin'deki deneyimlerini aktaran Batılı gezginler benzerlikleri yakalamayı başaramamış, bunun yerine çok az farklılık gösteren bazı alışkanlıklara tiksintiyle tepki göstermişlerdi.

Ondokuzuncu yüzyılda Çin'de yolculuk eden bir Batılı, yaşam koşullarını ürkütücü olarak tanımlıyordu. "Drenaj doğal olarak kötü ve kenti saran büyük kanallar var olmasına var, ama bütün bunlar büyük ölçüde tıkanmış ve günlük yükselme ve alçalmaları kaldıramayan kentin her yeri en

iğrenç türünden pis kokularla -Hıristiyan burunlarının duyabildiği- dolduruyor. Yerliler bu kokunun hiç farkında değillermiş gibi görünüyor."

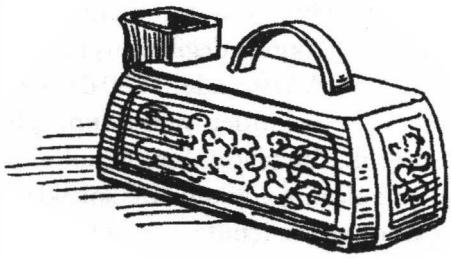
Bütün Milletlerin Skatolojik Adetleri'nde, 1889'da *Chicago News* gazetesi yazarlarından birine göre, "Pekin'den yeni dönmüş bir gezgin, kentte görülecek pek az şeye karşılık, duyulacak birçok koku olduğunu ileri sürüyor. ... Evlerin tümü çok alçak ve dökülüyor, sokaklar tümüyle toprak, bu yüzden her zaman çamur ve toz içinde, ayrıca hiç lâğım kuyusu ve kanalı yok, kent tarife sığmaz bir pislik içinde."

Genelde, iş insan pisliğinin imhasına gelince insanlar yaratıcılık ve hayal gücünden uzak kalmışlardır. Romalı leş toplayıcılar, kentin pisliğini gecenin örtüsü altında temizliyorlardı. Aynı toplama süreci Avrupa'da kanalizasyon sisteminin geliştirilmesine değin aynen devam etti. Aynı şekilde, tarihi Çin de kent sokaklarını ve insan pisliği çukurlarını temizlemekte geceleri çalışan temizlik işçilerini kullanıyordu. "Doğu'nun Helâları" adlı yazısında Edward S. Morse'a göre:

Şangay'ın yerli kesimine girer girmez insan bir sopanın iki ucunda üstleri açık kovalar taşıyan adamlarla karşılaşır; bunlar gece-toprağını (dışkı-çev.) uzaklaştıran kişilerdir; her zamanki yollarından kente doğru ilerliyorlardır. Bu leş toplayıcıları izleyen biri, onların yakındaki kanalın kıyısına gittiklerini ve uzun bir salapuryanın ya da başka tür bir geminin içine şapır şupur boşalttıklarını görebilir; bu gemiler tümüyle dolduklarında kırsal kesimdeki pirinç tarlalarına doğru yola koyulacaklardır. Kovanın içindekilerin, dikkatsiz boşaltılmaktan dolayı sık sık suya saçıldığı olur. Kanalda hiçbir akıntı, en azından pislikten ağırlaşmış suyun yeşil balçığını ve hastalıklı sarı görünümünü değiştirmeye yetecek kadar akıntı yoktur; gene de insanlar geminin hemen yanında kovalarını suya daldırıp, mutfak işlerinde kullanmak ve içmek üzere su alıyorlar.

Tipik bir Çin evinde, temizlik amacıyla çeşitli boylarda kovalar bulunurdu. Her odada, pis kokuları önlemek için ağzı sıkıca kapalı büyük bir ahşap kovaya boşaltılan küçük bir sepet dururdu. Bu büyük kovanın içindekiler bambu çubuklarla karıştırılırdı. Pisliğin karıştırılmasının nedeninden hiç söz edilmiyor. Kovaların günlük temizliği, bunların deniz kabuklarıyla boşaltılarak güneşte kurutulmasından ibaretti.

Doğu'nun "lâğım kazanı", Batı'nın lâğım kuyusunun bir çeşitlemesidir. Çinlilerin lâğım kazanları, evin arka bahçesine gömülü büyük toprak küplerdi. Küpün önüne küçük bir ahşap paravan konuyordu. Meraklı gözleri engelleyecek kadar büyük değildi; sadece kuyunun görüntüsünü

Çin yastığı / idrar kabı, onsekizinci yüzyıl (Latrines of the East'den, E.S. Morse).

biraz kapatıyordu. "Lâğım kazanı"nın pişmiş toprağı, sıvının çevredeki topraklara ve su sistemlerine sızmasını önlüyordu. Kokuyu önlemek amacıyla pislik katmanlarının arasına kül serpiliyordu.

1835'de Canton'a giden bir Batılı, yolcular tarafından kullanılsın diye yol boyunca toprağa gömülmüş taştan yapılma büyük vazoların bulunduğuna değiniyordu. Bugünün Çin'inde görece ücra bölgelerde topraktan yapılma oturak kullanımı sürmektedir. Hattâ büyük kentlerde bile, erkekler tuvaletinde idrar için kullanılan kaplar genellikle seramik kavanozlardır.

Çin'de dikdörtgen biçimli bir idrar kabına, Batı'daki benzeriyle aynı isim verilir (piss pot). Gelgelelim, dikdörtgen olması nedeniyle bu kap, bir yastığın iki katı kapasitededir. Yastıklar yalnızca birer tahta blok olmaktan az öteye gidebildiğine göre, aynı boydaki süslü piss pot'lar gecenin bir yarısında çok değerli bir hizmet sunmaktaydı.

✣

Güney Çin'de kadınlar süpürge dolabındaki kovayı kullanmaya devam ediyorlardı. Erkeklerse yolun aşağısındaki genel helâya gönderiliyordu. Genel helâ, on santime onbeş santimlik iki ahşap parçası olan duvarın karşısındaki hendekten ibaretti. Kullanıcı tahtalar üzerinde dengesini kuruyor, alttan geçen akıntının üzerine çömeliyordu. Erkekler için mahremiyeti sağlayan tahta bölmeler vardı. Akıntı hendek boyunca akıp, bina dışına çıkabildiği sürece, hendeğe düşen her şey gidiyordu.

Tatarlar, Çin'in ücra bölgelerine yağma akınları yapan göçebelerdi. Yüzbaşı Bourke'a göre, Tatarların göçerlik özellikleri, onların temizlik konusundaki, aynı zamanda bir Tatar sövgüsünün de kökenini açıklayacak nitelikteki bir inancından kaynaklanıyordu. "Bir yerde uzun süre kalmayı sevmezler, çünkü çocuklarından birine sövecekleri zaman, 'İnşallah otur-

duğun yerde kalırsın da, Hıristiyanlar gibi kendi bokunun kokusunda otururşun' diyorlar; bu onların en ağır sövgüsü."

Deng Döneminde Dışkı

Siyasal gözlemciler, komünist devlet başkanı Deng'in vefatının siyasal sonuçlarının neler olacağını merak ediyorlar. Fakat Çin kendisini siyasal açıdan tanımlamaya çalışırken, kapitalizm ekonomide zemin kazanıyor. Çin'in dünya ekonomisinde önemli bir rol kapma yarışına girmesinin bir kanıtını, modernizasyon yönündeki çabaları oluşturuyor. Kuşkusuz, bu tuvaletlere de yansımış durumda. Çömelerek kullanılan tuvaletler ve hendekler, Batı tarzı oturma tuvaletleriyle yan yana bulunuyor. Çin'de her konuda olduğu gibi, tuvaletlerin modernizasyonu da son derece ciddiye alınıyor.

+

Çin'in modernizasyonu kendini en açık biçimde, tuvalet olanaklarının kalitesinin yükselmesinde gösteriyor. Pekin'de hükûmet genel tuvalet binaları tasarımı için bir yarışma açtı. 340'dan fazla katılımcı başvurdu. Yarışmayı, Çin tarzı yaptığı, gazete standı, telefon ve açık havada oturma alanlarını da içeren bir binayla genç bir kadın mimar kazandı. *Beijing Daily* gazetesi bu olayı "Genel tuvaletlerde bir devrim" diye duyurdu. Hükûmet bunun gibi otuz bina yapmayı planlıyor.

+

WalMart, Çin'de henüz açılmış bir dükkân. Fakat indirimli fiyatları nedeniyle bir buluşma yerine dönüşmüş durumda. Çin'de bazı genel tuvaletler ücretli, ama bu ücrete tuvalet kâğıdı da dahil. Birkaç ayrıcalıklı gruptan yarı ücret alınıyor. Yaşlılara saygı gösterilmesine yönelik kültürel bir uygulamayı yansıtacak şekilde, Çin'de yetmiş yaşın üstündeki kişilerin yanı sıra özürlülerden de tuvalet ücretinin yarı yarıya alınmasına karar verilmiş. Silahlı kuvvetler mensupları da, hükûmetin gözündeki değerlerini yansıtacak şekilde, bu ayrıcalıklı grup içinde yer alıyor.

+

Batı tipi tuvaletlere dönüşe karşın, gelenek Çinlilerin yaşamına ege-

men olmayı sürdürüyor. Bu durum, doğanın insanlığa çağrısının yan ürünleriyle olan ilişkilerindeki kayıtsızlıkta da kendini gösteriyor. Çevreciler kâğıt çocuk bezlerinin tuvaletlere atılmasından, bunların kabul edilebilir bir oranda çözünemeyişinden yakınıyor. Övgüye değer olan, Çinlilerin büyük bir çoğunluğu bezi -gerek kâğıt, gerek pamuklu- hiç kullanmıyor oluşu. Bunun yerine yeni ayaklanmış bebeklere, popolarının mahrem bölümü çevresinde büyük bir delik bulunan pantolonlar giydiriliyor. Annenin, bebeğinin barsak hareketlerinin zamanını yaklaşık olarak bilmesi gerekiyor. Eğer şansı varsa, malzeme düşmeden yakalamak için çocuğu hemen bir oturağa oturtabiliyor. Aksi halde, döşemede temizlenmesi gereken bir yığın oluşmuş oluyor.

Japonya

Japonlar, çok eski bir temizlik geleneğine sahipler. Şogunlar ve kraliyet mensupları, lâğım sorunuyla başa çıkma konusunda hazırladıkları inceden inceye işlenmiş planlarla gurur duyarlardı. Beklenebileceği üzere, Japon kentlerindeki tuvaletler ve temizlik sistemleri örgütlü ve etkiliydi. Yirminci yüzyılın başında mancınıkla fırlatılmış gibi aniden modern yaşama geçen Japonlar, tuvalete maharet ve faydacılıkla tepki verdiler. Aslına bakılırsa, Fransızlar ve Almanlarla birlikte, Japonlar temizlik teknolojisindeki yenilikçilikte İngiliz ve Amerikalıların yerini bile almış durumdalar.

+

İ.S. birinci yüzyılda Japon soyluları, dışkı imhasında bir kutu kullanırlardı. Otuza kırk ve yirmibeş boyutlarında, altın ve gümüşle süslü bu kutu, zenginler için portatif oturak işlevi görürdü.

Kadınlar, giymek zorunda oldukları kat kat elbiseler yüzünden, bu kutuyu kullanmakta güçlük çekerlerdi. Kadın, giysilerini lekelememek için, iç donunu indirmek için bir hizmetkârın yardımına başvurmak zorundaydı; ardından kutunun arkasına konan -kadının beline kadar gelen- T biçimli tahta oniki kat kimonosunu havada tutmaya yarardı. Bu son derece tehlikeli pozisyonda kadın hacetini giderirdi. Bir başka çözüm de, zamanında soyunabilmek için onbeş dakika önceden harekete geçmekti.

+

Asya'nın temizlik alışkanlıkları evriminin tarihini incelerken, bu yüzyılın başı Japonya'sına bir göz atmamak olmaz. Tuvalet arayışında Japonlar diğer Asya toplumlarının önüne geçmişti. Japonya'da çok yoksullar dışında her evde bir tuvalet vardı. Gelgelelim, bunlar her zaman ev içinde bulunmuyordu. Daha önceki yıllarda, helâlar evden belli bir uzaklıkta, tercihan bir ırmağın üstünde yapılırdı. Japonya'da tuvalete verilen isimlerden biri de *kaha-ya* ya da ırmak evidir.

+

Japon tuvaletleri, kullanıcının tutunacağı tahtadan bir parça çubuğu olan döşemede açılan dikdörtgen bir delikten oluşurdu. Batılılar tuvalete arkalarını verirken, Japonların yüzleri tuvalete dönük oluyordu. Japonya'daki modern tuvaletlerde usul hâlâ böyledir. Geleneksel Japon helâsında, kullanıcının deliğe çömelmesi gerekirdi. Dikdörtgen deliğin altında, yukarıdan yağmur gibi yağan malzemeleri toplayan büyük bir toprak çanak bulunurdu. Japon evlerindeki tuvaletler, evin ön tarafına yapılır ve sokağa açılırdı. Sokaktan geçen insanlar, ihtiyacını gidermek için bir başkasının tuvaletine girmekte hiçbir sakınca görmezlerdi. İş yerlerinde bulunan tuvaletlerin çoğu sanat eserinden farksızdır. Oymalarla süslenmiş ahşap kapılarda ince işlemeler vardır. Bunların tuvalet olduğunu anlamak çok güçtür. Daha çok kabine ya da gardıroba benzerler.

+

Japonya'daki tuvaletler, bu iş için *para ödeyen* kişiler tarafından düzenli olarak boşaltılırdı. Lâğım, gübre olduğundan bir sürü para demekti. Fiyat o kadar yüksekti ki, yoksul aileler biriken lâğımlarıyla kiralarını ödeyebiliyorlardı. Çok üretken köylülerin kira ödemesi bile gerekmiyordu. Tek yapmaları gereken, gübreyi üretmek oluyordu.

+

Onsekizinci yüzyılda şogunun biri, bir gün avlanırken hâcet gidermek istedi. Köylülerin tuvaletini kullanmayı reddetti. Bu onun konumundaki bir adam için yakışık almaz bir davranış olurdu. Bundan daha iyi durumdaki tuvalet, köylünün evindekiydi. Şogun, köylünün evinin tam ortasına hâcetini giderdi. Köylü ise öfkeleneceği yerde, bundan onur duymuş-

tu. Bütün komşularına gururla gösterdiği malzeme, toplulukta büyük bir kıskançlık duygusuna yol açtı.

+

Eski Kyoto, bugünkü başkent Tokyo'ya taşınmadan önce, imparatorluğun payitahtıydı. Tarihsel zenginliklere sahip bir kent olan Kyoto, müze saraylarda, parklarda ve tapınaklarda sahip olduğu mirası sergiler. İmparatorluk kenti olduğu sırada Kyoto incelik ve zarafetiyle nam salmıştı. Onsekizinci yüzyıl Japonya'sının en temiz kentiydi. Halkın kullanması için sokaklara kovalar sıralanırdı. Temizliğe verilen önem, sokaklardaki kovanın içindekiler gübre olarak satıldığı için kentin güzelleşmesine yardım etti ve ticareti geliştirdi.

+

Kyotolu kadınlar, kullandıkları zarif, sofistike usüllerle ünlüydü. Bir öyküde, onların idrar yapma şekillerine değinilmektedir. Öyküyü 1803'de yazan Bakin Takizawa, "Kyoto'da yüksek tabakaya mensup hanımefendiler bile çişlerini herkesin ortasında ayakta yaparlar. Yolda yürürken, bir hanımın çişini yaptığını gördüm; ayaktaydı ve arkasını kovaya vermişti (Japonların tuvalete dönük durduklarını hatırlayın). Yaptığı şeyden hiç utanç duyuyormuş gibi görünmüyordu ve hiç kimse de ona gülmedi" diyordu.

Üstüne başına sıçratmadan ayakta çiş yapma tekniği bugün bile bir muammadır. Belki Kyotolu kadının, kadın anatomisi hakkında başka kültürlerce keşfedilememiş bir bilgisi vardı. Yirminci yüzyıl başı, modern reformlar çağını açtı. Bir kent meclisi, kız öğrencilerin ayaktayken su dökmelerini durdurmak gereğini tartıştı. Mahir Kyoto kadınlarının günleri artık sayılıydı.

+

1603'de Japonya'nın başkenti Kyoto'dan Edo'ya (bugünkü Tokyo) taşındı. Edo'daki onyedinci yüzyıla ait bir şato, ülkedeki belki de en büyük tuvalet mahallini oluşturuyordu. Pahalı Japon selvi ağacından inşa edilmiş tuvalet 1300 metre kareydi. Bir dizi ahşap kutu bulunuyordu. Her bir kutunun uzunluğu 1 metre, genişliği yarım metre ve yüksekliği 1 metreydi.

Şogun herhalde kutunun tepesindeki bir deliğe çıkıp işini görüyordu. Kutu herhalde ardından hizmetkârlar tarafından temizleniyordu.

Gelgelelim, hizmetkârların kutuyla ilgilenmeden önce şogunu hoşnut etmeleri gerekiyordu. Efendileri doğanın çağrısına uymak için çömeldiğinde, bir hizmetkâr onu yelpazeliyordu. Bir başka hizmetkâr onu kurulamanın kuşku götürür onuruna sahip oluyordu. Kışın tuvalet mangalla ısıtılıyordu. Tuvalete gitmek, Japon şogun için başlıbaşına bir olaydı. Mahremiyet, yalnızca garibanlara özgü bir kaygıydı.

+

İktidarın Edo'ya taşınması, Jayonya'nın hükümdar ailesi Tokugawa Şogunluğunun başlangıcını simgeler. Japon tarihinin Tokugawa döneminde (1600-1867), şogunun karısının, boyutları kocasınınkine denk bir tuvaleti vardı. Mimarîdeki fark, kadının tuvaletinin devasa bir kuyuya boşalmasından ibaretti. Herhalde kuyunun onbin yıllık lâğımı alabilecek derinlikte olması düşünülmüştü.

+

Edo, Kyoto'nun zarafetinden hiç nasibini almamıştı. Edolu kadınlar ayaktayken su dökemiyorlardı. Çömeliyorlardı. Edo'nun sokakları daha az para getiriyordu. Kyoto temiz ve safken, Edo kirli ve iğrençti. Halka açık tuvaletler olmadığından önüne gelen sokaklara işiyordu. Hayvanlar bu kargaşayı daha da kötüye götürüyordu. Pis koku dayanılmazdı.

Günümüz Japonyası

Çoğu kişi için Japonya'da yaşam modern ve geleneksel değerler ve uygulamaların yanı sıra batıl inançların bir kombinasyonudur. Aile, dostlar ve yolculuk bütün boş zamanlarını alır. Yeni olanla eski usullerin evliliği, yaşamın bütün yönlerinde, özellikle de tuvalette belirgindir. Japonya'da her şeyin bir yeri vardır. Dağınıklık hoşgörülmez. Bu düzenlilik, banyoda kullanmak için özel bir çift terlik bulundurmayı da kapsar. İçeriye girmeden önce, Japonlar ev terliklerini arkada bırakır ve "tuvalet" terliklerini giyerler.

+

Japonlar mizah duygularını kesinlikle yitirmediler. Amerikalılar birçok Japon çizgi filminin adaptasyonlarını yaptılar. Örneğin, *Ninja Kaplumbağaları, Power Rangers* ve *Speed Racer* gibi. Fakat *Ugo Ugo Ruga* adlı televizyon showunun Amerikan izleyicisini saracağı kuşkuludur. Bu showda Dr. Puri Puri, ya da Dr. Kokulu adlı bir karakter var. Bu, kocaman kirpikleriyle tuvaletlerde birdenbire ortaya çıkıveren konuşan bir bok. Batı'da pazarı olan bir tip olduğu söylenemez.

✢

Japonya'da tuvaletlerin çoğu evlerin kuzeye bakan yönlerine yapılır. Kuzey çok uzun zamandan beri tatsız olayların habercisi olmuştur. Kışı dayanılmaz yapan acı soğuk kuzeyden gelir. Hasta kişi daima evin kuzey yönündeki bir odada karantinaya alınır. Daha çok cismani kişisel alışkanlıkların yuvası olan tuvaletin de kuzeyde bulunması şaşırtıcı değildir.

Eğer bir eve uğursuzluk çökerse, söz gelimi ani bir ölüm ya da itibar kaybı gibi bir olay ortaya çıkarsa, kötü ruhları bulması için bir medyum çağrılır. Medyum, zaten orada değilse tuvaletin evin kuzeyine taşınmasını salık verebilir. Yanlış yerleştirilmiş bir tuvalet Japonlara göre tehlikeli bir şeydir.

✢

1985'de, tuvaletteki yeni gelişmelerden ve pek çok katkıdan halkı haberdar etmek ve geliştirmek üzere Japonya Tuvalet Birliği kuruldu. Son beş yıl içinde dünyanın büyük tuvalet düşünürlerini bir araya getiren uluslararası toplantılar yapıldı. Mucidler ve üreticiler sıhhî tesisat malzemelerindeki son yenilikleri tartışıyorlar. Tuvaletin geleceği ve muhtemel tasarımlar katılımcılara anlatılıyor. Pratik olandan acayip olana, örneğin otomobillerin arka koltuğuna tuvalet eklenmesi gibi fikirler bu konferans seminerlerinde sunuldu. (Herhalde kutlamaları da elli pare sifon çekilmesi ile bir "çanak" oyunu ve ana caddedeki tuvalet geçidiyle tamamlanmış olmalı.)

Japonya'da, tuvalet ürünleri pazarını Toto Şirketi elinde tutuyor. Japonya'da bugüne kadar satılanlar arasında en popüler tuvalet, tuvalet-bide'nin bir kombinasyonu. Yüksek teknolojiyle üretilen tuvaletlerin en çok beğenilen özellikleri, ayarlanabilen muslukları ve kokulandırıcıları. Tuvalet Japonların yaşamında önemli bir yer tutuyor.

Öteki Asya Ülkeleri

Hindistan

Dünyanın en kalabalık ikinci ülkesi (800 milyon) olan Hindistan, günlük üretilen insan pisliğinin fazlalığı sorununu artık kabul etmiş durumda. Modern kentlerde, ülkeye gelmiş bütün Batılıların alışkın olduğu tipte tuvaletler var. Gelgelelim, kent varoşlarını dolaşanlar ya da kırsal kesimlerde yolculuk edenler, binlerce yıldan bu yana hiç değişmemiş olan temizlik uygulamalarıyla yüz yüze geliyorlar. Dünyanın en eski dinlerinden biri olan Hinduizmin ev sahibi olarak Hindistan, kanalizasyonların olmadığı durumlarda lâğımın ortadan kaldırılmasında son derece ayinsel ve örgütlü bir gelenek oluşturmuş. Gene de, nüfus arttıkça, Hindistan'ın kendi pisliğini tüketmeye başlaması ihtimali var.

Hindistan'da modern çağ öncesi dönemler, kişisel temizlik açısından pek az seçenek sunuyordu. Zenginler evden belirli bir uzaklıkta helâlar yaptırıyordu. Ne ki, yoksullar (ve bunlar pek çoktu) bir çalılığı kullanmak ya da 'bahçede bir yürüyüş yapmak" zorundaydı. Bahçenin, kişinin pisliğini biriktirmesi için mantıklı bir mahal olduğu birçok kültürde kabul görmüş bir uygulamadır. Bitkileri ve çiçekleri "doğrudan" gübreleyerek bahçıvan tutma zahmetinden kurtuluyorlardı. Başka bir gözde bölge de, çiftlik avlularıydı.

Hindistan'ın büyük bilgesi, yaşamı boyunca kast sisteminden kaynaklanan ayrımcılığa karşı savaşım verdi. Gandi, en alt sınıftan insanları, yani Dokunulmazları çevresine kabul etmekle, çok eski gelenekleri kırdı. Bütün iyi niyetine karşın, kast sisteminin kırılması olanaksız bir tabu olduğu çıktı ortaya. Tuvaletlerin temizlenmesi, Hintlilerin gözünde yalnızca Dokunulmazın yapabileceği bir işti ve bu düşünce bugün bile sürmektedir. Hizmetkârlar, tuvalet dışında evin her yerini temizlerler. Bu tatsız aracı temizlemek için ayrı bir hizmetkârın, bir Dokunulmazın istihdam edilmesi gerekmektedir.

Asya'da ve düyanın diğer kesimlerinde yolculuk genellikle demiryollarıyla yapılıyor. Trenler yolcularına birçok kolaylıklar sunuyor ve bunlar arasında tuvalet kullanımı da var. Uçağın tersine, trenin tuvaletinde pisliği biriktiren bir depo yok; tuvalete yapılanlar alttaki raylara boşalıyor. İşte, trenler istasyonda dururken tuvaleti kullanmanın yasak olmasının nedeni de bu. Tahmin edilebileceği gibi, Asya'da trenlerin çoğunda alaturka tuvaletler var. Trenin sarsıntısı sizi beşikteki gibi sallayıp uyutmaya yaraya-

bilir; ama kesinlikle çömelmeye ve idrar yapmaya uygun değil. Tutamaklar bu girişimi kolaylaştırmaya yarıyor, fakat ancak bir ahtapotun trende hem tutunup hem giysilerini toparlaması mümkün olabilir.

Hindistan'ın yoksul yerlileri yolculuklarını otobüslerle yapıyorlar. Otobüste tuvalet olmadığından ikide birde araç durduruluyor. Temiz, titiz ve dindar insanlar olarak, erkekler yolun bir tarafında su dökerken kadınlar yolun diğer tarafını kullanıyorlar.

Hindistan'da kırsal yaşam birçok standard açısından oldukça ilkel. Tuvalet ihtiyaçları genellikle ırmakta gideriliyor; birkaç şanslı kişinin ise saz damlı kulübesinin içinde bir kovası bulunuyor. Kovanın yanında duran küçük su tenekesi durulanma için kullanılıyor. İffet kaygısı, insanların ya güneş doğmadan ya da güneş battıktan epey sonra gitmelerini gerektiriyor.

Güneydoğu Asya

Ondokuzuncu yüzyılda güneydoğu Asya'da yolculuk yapanlar, çağdaş temizlik olanaklarının pek az örneğine rastladılar. Birçok köylü, akarsuları tuvalet olarak kullanmak gibi eski moda yollarla rahatlamayı sürdürüyorlardı. Su bulunmadığı zaman da, bir çalılığın arkasında ya da yerde açılan bir deliğin üstünde geçirilen birkaç dakika yeterli oluyordu. Lâğımı toplamak amacıyla yapılan birkaç yapı, arazi şeklinin avantajından yararlanmaktaydı.

Malezya'da birçok kişi suyun üzerindeki direklere yapılmış kulübelerde -insan pisliği için makul bir mahfaza- yaşıyordu. Ne yazık ki, su aynı zamanda bir yiyecek (balık), içecek kaynağı, elbiseleri ve kapkacağı yıkama aracı, hattâ aile üyelerinin defnedildiği yer işlevi de görüyordu. Hastalıktan ölen kişilerin içine kötü ruhların girdiğine inanılır ve bu yüzden de ırmağa atılmadan önce yakılırlardı. Yaşanan evlere benzer şekilde yapılmış küçük bir kulübe, "düşünen adamın odası" ya da tuvalet olurdu. Tuvalet ana yapının arkasına yapılır ve tahtadan bir patikayla buraya bağlanırdı. Her şey dingildek bir biçimde suya dikilen direklerin üstüne yerleşmiş durumdaydı. Tuvaletin içinde, çıtaları aralıklı bir biçimde yerleştirilmiş tahta bir zemin vardı. Kullanıcı, çıta aralıklarından birinin üzerine çömelip işini görürdü. Tuvalet, kullanıcıyı gözlerden uzak tutuyordu belki ama sesler konusunda işlevsel değildi. Birçok güneydoğu Asyalı, bu tür bir kısmi mahremiyet lüksüne bile sahip değildi. Akarsuya boşaltım yaparlarken üzerinde duracak tahtadan bir platform kullanırlardı yalnızca.

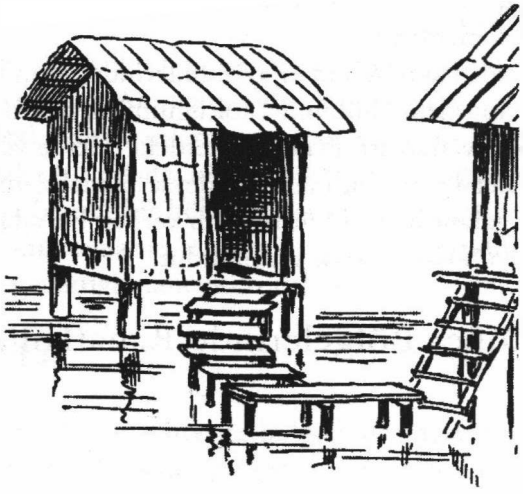
+

Günümüzde Burma kentleri, pek çok güneydoğu Asya kentlerinde bulunanlarla aynı olanakları sunar: Çömelerek kullanılan tuvaletler. Kovadan kepçelerle alınan su, birikenleri kanalizasyona püskürtmek için dökülür. Zemin kayganlaştığı için, etrafa saçılan suları süpürmekte hindistan cevizi yaprağı sapları kullanılır. Gelgelelim, küçük köylere giden kişi, eğer şanslıysa yalnızca ev dışı helâlar bulacaktır. Ev dışı helâlar köyden belirli bir mesafede yapılmışlardır. Bazılarının üstü bile kapatılmamıştır ve bir delikten ibarettir. Kuyuyu kullanırken ya da bir çalının arkasına çömelirken, gelip geçenin sizi fark etmesi ve işinizi yarıda kesmemesi için öksürmeniz yerinde olur.

+

Borneo'nun vahşi ormanları orangutanları ve kelle avcılarıyla ünlüdür. Ormanda yaşayan ilkel kabileler, kulübelerinden sarkan kuru kafaları saymazsak, şaşırtıcı biçimde naziktir. İlkel uzun evlerde komünal bir yaşam süren kabile kadınları, doğanın çağrısına uyarken mutfak bölümünü kullanırlar. Kabilenin erkekleri ise, ihtiyaç gidermek için yerleşim yerinden uzakta bir çalılık bulurlar. Biri çömelikken onu izlemenin ya da göz atmanın kötü bir davranış olduğuna inanılır.

Kabileler komünal uzun evlerde -direklerin üstünde, topraktan yüksekte

Malezya ev dışı tuvaleti (Latrines of the East'den, E. S. Morse).

inşa edilmiş upuzun tek odalı kulübeler- yaşarlar. Daha modernce bir uzun evde, evin yakınında bulunan ve aşağıdaki bir lâğım kuyusuna rastlamak mümkün. Çöp ve insan pisliği kanala gider. Helânın tepesindeki bir kütük, kullanıcının boşaltım sırasında meditasyon yapmasını sağlayarak tuvalet işlevi görür. Poposunu kütüğün üzerinde dengeleyen kullanıcı, aşağıda lâğım kuyusuna yapılacak katkıları bekleyen domuzları kuş bakışı görür.

Az sayıda uzun evin de, belirli bir uzaklıkta yapılmış ev dışı helâsı vardır. Muson yağmurları mevsiminde tuvalete doğru bir yolculuk, büyük su baskınlarına çok rastlandığından ölüme meydan okuma anlamına gelebilir.

Birkaç yıl önce UNICEF, bölgedeki temizlik koşullarını geliştirmek amacıyla Borneo'nun yağmur ormanı yakınlarındaki kasabalardan birine bin adet tuvalet verdi. Ama bu deneme başarısızlıkla sonuçlandı. Kasaba sakinleri tuvaletleri birkaç ay kullandılar, ama hiç kimse temizlemediği için, yerliler "tuvalete gitmenin" eski moda yolu olarak, tekrar ırmağı kullanmaya başladılar.

+

Romantikler, bir binanın çatısına tırmanıp sırtüstü uzanarak yıldızları seyretmeleriyle tanınırlar. Pakistan'da birçok aile, yaz mevsiminde çatıda yaşarlar. Çatılar, tuğladan bir paravanın arkasına gizlenmiş tuvaletlerle tamamlanır. Pakistanlıların, ortaçağ şatolarındaki gardıroblara benzeyen tuvaletinde, lâğım kapalı bir olukla zemin kattaki kanala akar ki, bu şato hendeğine göre bir ilerlemedir.

İngilizler bugünün Pakistan'ından ayrıldıklarında, altında kova bulunan bir koltuk biçimindeki "hükûmet koltuğunu" arkalarında bıraktılar. Kutulu oturağın bir uyarlaması, ücra bölgelerdeki evlerde ve hanlarda hâlâ mevcuttur. Tuvalet kâğıdı bulmak neredeyse olanaksızdır, ama temiz bir kova bulmanız garantilidir. Süpürücü adı verilen bir adam, her kullanımdan sonra kovayı boşaltmaktan sorumludur.

Dünyanın Diğer Bölgelerinde Rahatlama Yolları

Afrika

Madagaskar'da yolculuk ederken, bastığınız yere dikkat edin. Adanın kasabalarında yapılan geziler, yorgun turistler için yeni sorunlar yaratır.

Sokaklarda işeyen kadınları ve erkekleri görmek hiç de alışılmamış bir durum değildir.

Ünlü ondokuzuncu yüzyıl gezgini Richard Burton'ın da betimlediği gibi, Zanzibar Arap gecelerinin romantik imgelerinden çok bir domuz ahırını çağrıştırır insana. Kumsallar pisliklerle doludur, çünkü halk kumu çöp kutusu gibi kullanır. Deniz bütün kentin lâğım çukuruna dönüşmüştür. Burton, suda yüzen cesetlerden bile söz etmişti. Bu büyük kentin sokaklarında yürümeyi hiç tavsiye etmiyordu. Çöp, hayvan ve insan pislikleri zeminde minik kasisler oluşturuyordu.

Güney Afrika'da birçok siyah, içinde su tesisatı bulunmayan evlerde yaşamaya devam ediyor; ama genellikle ortak bir helâları oluyor. Güney Afrika'nın kırsal kesimlerinde yaşayan siyahların tuvaletleri çok kötü durumda. Evleri balçık tuğlalardan yapılıyor ve bunların zemini sığır tersleri ve pisliklerin bir karışımıyla sıvanıyor. Kendilerini rahatlatma ihtiyacı hissettikleri zaman insanlar evden biraz uzaklaşıp açıkta çömeliveriyorlar.

Rusya

Komünizm, kırsal alanlarda yaşayan Rusların tuvalet olanaklarında pek az gelişme sağladı. Birkaç ayrıcalıklının, evin dış duvarlarından birinin yanına açılmış bir deliği var. Eski çağlarda, köylerde ırmağın yanındaki bir duvara açılmış ortak bir delik kullanılırdı. Deliğe düşmemiş malzemeler de ırmağa süprülüverirdi. Rusya'nın her yerinde kışlar çok zalimdir. Fakat özellikle Sibirya'da yaşayan insanlar için kış çok çetin geçer. Bu zorlu iklimde yaşayan Ruslar, donan lâğım kuyularını kazmalarla boşaltırlar. Bu acı soğuk iklimde yaşamanın tek avantajı, lâğım kuyularının uzun kış mevsiminde kokmamasıdır.

Kentlerdeki apartmanlarda yaşayan Rusların banyoları ikiye bölünmüştür. Tuvalet bir odada, küvet ve lavabo ise diğerinde yer alır. Batı Avrupalılarda da benzer bir bölünme vardır. Bu uygulamanın ardındaki felsefe, tuvaleti kullanmanın temiz bir şey olarak görülmeyişi ve ayrı bir yerde yapılması gerektiği inancında odaklanır.

Güney Afrika

Güney Amerika'nın Guyana bölgesinde yaşayan bir yerli kabile olan Wai Wai, geleneksel âdetleriyle çağdaş dünyayı birleştirmiş durumdadır. Kulübeleri ve ekip biçtikleri tarlaları arasında "sahipsiz toprak" olarak bilinen bir alan vardır. Köylülerin tarlalara ya da yaşanan alana dışkı yap-

ması yasaktır. Ama sahipsiz bölgede, sağlık amacıyla konan tuvaletler vardır. Tuvaletlerin varlığına karşın, köylülerin çoğu "işlerini görmek" yani kendilerini bir kütük üstünde dengeleyerek çömelmek için yağmur ormanlarına gitmeyi tercih ederler.

11

Hükümet ve Tuvalet

Başkan Lyndon Johnson'ın, Robert Kennedy'yle klozette otururken yaptığı toplantılardan çok önceleri de, tuvalet Amerikan ulusunun yönetilmesinde önemli bir rol oynamıştı. Önceki bölümlerde, toplumların insan dışkısıyla ilgili yaklaşımlarını betimledik. Fakat, savaş, barış ve keşifler döneminde Birleşik Devletler Federal hükümeti dışkılamayla ilgili sorunları nasıl çözmüştü? Tarih, ortaçağ şatolarındaki hendeklerde olduğu gibi lâğımın savunma amacıyla kullanılmasından, ulusal savunmanın önemli bir düşmanı olarak görülmeye başlamasına doğru bir değişimin gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.

Kuzey-Güney Savaşı

İnsan pisliğinin İç Savaş'ta oynadığı rol, iki tarafın sahip olduğu kaynakların farklılığına ışık tutar. Tarafların her ikisi de birlikleri arasındaki salgın hastalık sorunlarıyla uğraşmıştı. Binlerce askeri daracık yerlere sıkıştırmak zorunda olmanın yol açtığı pislik ve hastalıklar, dehşet bakımından muharebelerle rekabet edecek düzeydeydi. Kuzey Carolina Konfederasyonuna bağlı bir asker şunları yazmıştı: "Bu Büyük Çatışmalar, yüksek ateş kadar kötü değil ..."

Kuzey, birlikleri arasında salgın hastalığı önlemek amacıyla 1861 Nisanında ABD Sağlık Komisyonu'nu kurdu. Temizlik alışkanlıkları öncelik kazandı. Kırım Savaşı'ndaki İngiliz Sağlık Komisyonu'ndan esinlenen ABD Sağlık Komisyonu, Dr. John Ordronaux'un *Hints on Health for the Use of Volunteers* (1861/ Gönüllüler Ordusunda Sağlık Üzerine İpuçları) gibi önde gelen sağlık uzmanlarının önerdiği sağlık düzenlemelerini kabul etti.

Dr. John Ordronaux'un raporuna göre, askerlerin barınağında bulunan tuvaletler, pisuarlar ve lâğım çukurları akarsuyun üzerine yapılmış değillerse, sürekli olarak dezenfekte edilmeliydi. Kuyulara her gün klor, kalsiyum sülfat, demir sülfat ve sülfürik asit dökülüyordu. Sineklerin yumurta bırakmasını önleyerek hastalıktan kurtulmak mümkündü. Geceleri, askerlerin en yakın tuvalete gitmek yerine toprağa işemesini engellemek üzere her barakaya idrar kapları konuldu.

Açık arazide kamp yapmak, sağlık açısından daha da büyük güçlükler getiriyordu. Bir başlangıç olarak, tuvaletler çadırlardan uzağa, kampın en uç noktasına yerleştirildi. Utangaçlıkla ilgili Viktoryan tutumun bir yansıması olarak, kuyuların çalılıklarla çevrilmesi önerilmekteydi. Her gün, kuyudan çıkan toprak biriken pisliğin üstüne örtüldü. Hastalık korkusuyla, "revirdeki askerlerin dışkıları" için ayrı bir çukur kazıldı.

Düşmandan gelecek sürpriz bir saldırı dışında, arazide karargâh kuran bir ordunun karşısındaki en büyük tehdit ishaldi. Bir önlem olarak, Dr. Ordronaux askerlerin havaya veya saate bakmaksızın tenlerinin üzerine fanile giymelerini öneriyordu. Karın ve beli bir bandaj ya da önlükle sarmak yoluyla, Ordronaux askerin ishal ya da dizanteriye yakalanmaktan kurtulacağı inancındaydı. Bu tavsiyeyle birlikte, Ordronaux ishale yakalanmış bir kişinin sıvıdan kaçınması gibi akıl dışı bir öğüt daha veriyordu.

Güney, insan dışkısını değerli bir malzeme olarak görüyordu. Barut yapımında kullanılan kimyasal maddelerdeki kıtlık, vahim boyutlara ulaşmıştı. Güney, insan idrarının damıtılmasından elde edilen nitratı kullanmak yoluyla barut imalini sürdürebildi. Kadınlar da oturaklarını toplama vagonlarına boşaltmak yoluyla savaş seferberliğine katıldılar.

I. Dünya Savaşı

1915'de yazılan askeri elkitapları da, askerler arasında sağlıklı koşullar oluşturma ve sürdürme konusuna değiniyordu. Gelişmeler rahatlığı artırmış olsa da, olanaklar hemen hemen aynı kalmıştı. Yere ve kalış süresine bağlı olarak arazi karargâhında insan pisliğinin ortadan kaldırılmasında çeşitli seçenekler vardı. Bu "resmi ordu işi" yakılma, gömülme ya da buharlı gemilerle taşınma şeklinde gerçekleştirilebiliyordu.

Dışkının ortadan kaldırılmasında pek popüler olmayan bir yöntem de, pisliğin bu amaçla yapılan bir fırında yakılmasıydı. Pis koku şeklinde belirgin bazı sonuçlarının yanı sıra, pisliğin yakılması pahalı ve üstesinden gelinmesi zor bir işti. Bu aygıtın maliyetinin son derece yüksek ve hareket ettirilmesinin güç olduğu anlaşılmıştı. Dışkı imhası için ideal bir

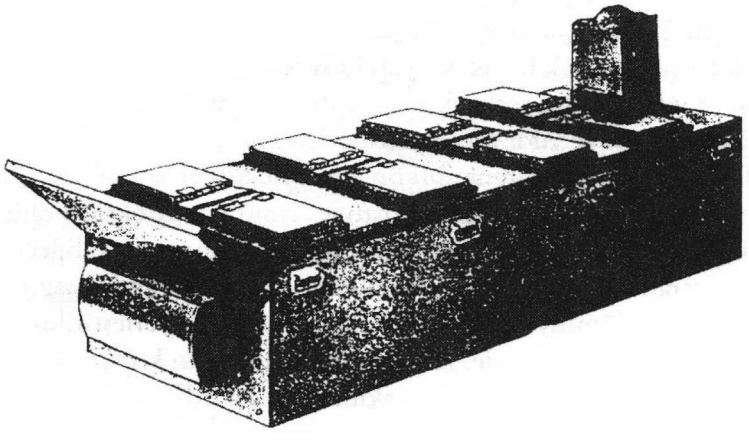
durum, karargâhı bir akar suyun yanına kurmaktı. WC'ler tahta oluklarla akar suya bağlanabiliyor, ya da oturacak yerler doğrudan suyun üzerine yapılabiliyordu. Seçim ne olursa olsun, insan pisliğini denetlemek üzere akarsuyun kullanılması, askerlere temiz ve sağlıklı bir çevre sağlıyordu.

+

Pisliğin imhasında pek kullanılmayan yöntemlerden biri de, onu varil-ler ya da arabalarla karargâhtan uzağa taşımaktı. Çok ender başvurulan bu yöntemde, dışkının toplanması ve taşınması büyük miktarda insan gücü ve zaman gerektiriyordu. Askeri karargâhların büyük çoğunluğu, askerlerin sağlık ve temizlik ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuyulardan yararlanıyordu. Kuyular güvenilir, ucuz ve gerektiği gibi kullanılmaları halinde görece temizdi.

Kamp yerine varıldığında, ilk olarak sağlık kurmayları mutfağın bulunduğu yerin öteki ucundaki bir noktayı, kuyu mahalli olarak tespit ediyorlardı. Geçici bir kampta, askerler eyer benzeri, derme çatma bir kuyu kazıyorlardı. Daha uzun kalınacaksa, kuyular daha karmaşık yapılıyordu. Askerlerin hacet gidermek istediklerinde kuyunun üzerinde ata biner gibi oturduğu eyer kuyusu sadece otuz santimetre genişliğinde oluyordu. Büyük bir karargâhın ihtiyacını karşılamak için, yan yana birçok kuyu kazılabilirdi. Bir eyer kuyusunun kenarında çömelmek yasaktı.

Birkaç günden daha uzun süreliğine inşa edilen kamplarda, sağlıklı koşullara uygun olarak yapılmış derin kuyuların üzerinde tahta oturaklar

Dışkı yakma fırını (The Elements of Military Hygiene'den, P. M. Ashburn, 1915).

bulunurdu. İki buçuk üç metre derinliğinde bir metre genişliğinde birkaç delik, belirlenen alana kazılıyordu. Kuyuların sayısı, bir keresinde birliğin yüzde 5'i ilâ 8'ine yetecek kadar oluyordu. Derin kuyuların üzerinde farklı oturma yerleri kullanılıyordu. Yaygın bir oturma düzenlemesinde, John Harvard adlı mucidinden dolayı Harvard Kutusu olarak anılan oturak kullanılıyordu. Üç delik içeren Harvard Kutusu, bir ev dışı tuvaleti andırıyordu ama bir sonraki kampa taşınabiliyordu. Çok sade olan oturak, kuyunun üzerinde asılı duran çapraz sırıklar arasındaki bir destekten ibaretti.

Kuyular, en tepeden otuz santimetre altına kadar dışkıyla doldukça, kuyu toprakla örtülüyor ve yeni bir kuyu kazılmadan önce burası işaretleniyordu. Kuyudaki malzemenin yakılması bir başka imha yöntemiydi. Yakma işlemi düzenli bir biçimde bakımı gerektiriyordu, ama bunun için ayrı bir aygıt kullanılmıyordu. Görevli asker, ateşi yakmak için kuyuya saman ve petrol atıyordu. Dışkılar bir sopayla karıştırılarak, tutuşturuluyordu. Tutuşturucu olarak at tersi kullanıldığı da oluyordu. Bir at günde 4 kilogram kadar dışkı üretir ve bu miktar dört kişinin pisliğini yakmakta kullanılabilir. Dışkının yakılması yöntemindeki incelik, ateşi çok harlı tutmaktı.

Askeri tuvaletlerin bakımı zordu. Askerlerin çukurlara, pisuarlara ve tuvaletlere çöp atmamalarının sürekli hatırlatılması gerekiyordu. Genellikle giysi ve yiyecek gibi kalıntılar, aletlerin borularını tıkardı. Tıkanmaları önlemeyi sağlayacak şekilde, özellikle bir kanalizasyon sistemine bağlantılı çukurlarda deliğe süzgeç işlevi görsün diye telden bir ağ ya da büyük, tahta bir pervane takılırdı.

Ordu helâlarının yapıları, yere göre değişirdi. Sürekli kamplarda WC ve pisuarlar için küçük barakalar yapılırdı. Barakalar galvanizli demir, ahşap ya da tuğladan inşa edilirdi. Helâların birçoğunun çatısının olmaması temiz hava almayı ve yıldızları seyretmeyi sağlardı.

Helâlarda sineklerin üremesini önlemek de büyük bir güçlük yaratırdı. Tercih edilen yöntemin, kuyunun üstüne ham petrol dökmek olduğu anlaşılıyor. Malzemenin düşmesiyle sıçrayan sıvı popoyu yakabileceğinden, petrolün sıçramaması için dışkı ya da idrarın düştüğü anda aşağıya akması için ince bir alüminyum tabakası belirli bir açıyla yerleştirilirdi. Sineklere karşı bir başka önlem de, larvaları öldürmek için kuyulara su ve kireç dökmekti. Bir kuyunun gün aşırı yakılması gerekirdi.

Helâ kuyuları dışkılama, pisuarlar ise idrar için kullanılırdı. Taş döşeli idrar kuyusu, ot ve samanla örtülürdü. Pisuar, ya doğrudan doğruya ya da U biçiminde bir boruyla kuyuya boşalırdı. Güvenli olması için bel

I. Dünya Savaşı'nda kuyu tuvaletini kullanan asker.

yüksekliğindeki huniler kuyudan çıkıntı yapardı. Askerin huniye yaptığı idrarı kuyu emerdi. Kuyunun tıkanmaması ve sinek yapmaması için huninin ikide bir bir ot demetiyle dürtelenmesi gerekirdi.

1900'lerde bir gönüllüler ordusunun sağlık konusunda özel bir biçimde eğitilmesi gerekmişti. Muharebeden önce askerlere "banyoya gitmeleri" söyleniyordu. Bir top mermisiyle vurulmak, eğer barsaklarda dışkı varsa çok daha zararlı oluyordu.

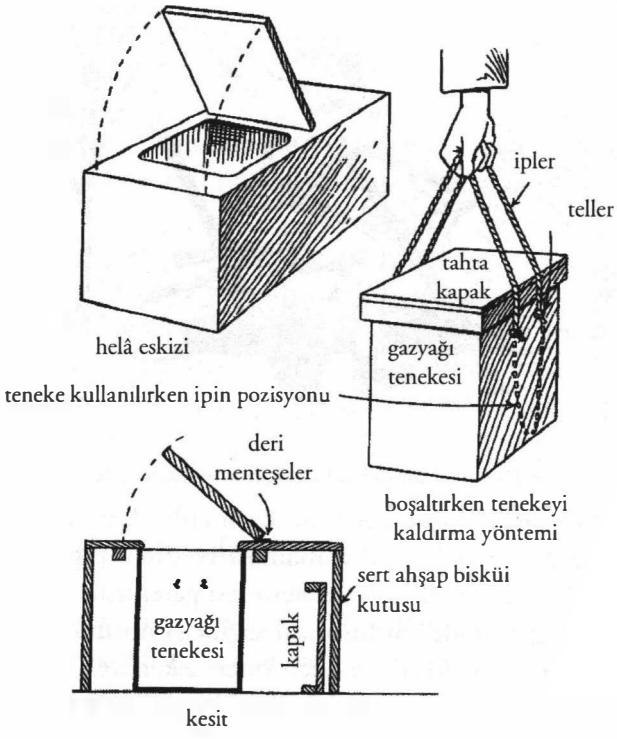
Askerlerin gazete ya da diğer popüler silinme malzemeleri değil, yalnızca tuvalet kâğıdı kullanmaları önemliydi. Anüsün "kızarıp şişmesini ya da rahatsız olmasını" sadece tuvalet kâğıdı önlüyordu. Askerlerin hâcet giderdikten sonra popolarını incelemeleri isteniyordu. Sağlık sorunlarını takip etmekte, bunun iyi bir alışkanlık olduğu düşünülüyordu.

Kamp ve barakalarda, askerlerin uygunsuz yerlere işemelerini önlemek için pisuar olarak kullanılan kaplar bulundurulurdu. Fıçılar bina kapısının yanındaki duvara ya da variller girişin dışına yerleştirilirdi. Her kültürden ve her tarih döneminde askerlerin, kafalarına esen her yere işedikleri biliniyordu.

Cephe

I. Dünya Savaşı, savaş döneminde temizlik kurallarını değiştirdi. Milyonlarca insan aynı anda toprağa kazılmış siperlerde aylarca yaşadı. Sıçanlar gibi yaşamak, insan pisliğiyle birlikte yaşamak anlamına geliyordu.

Ön siperler için geliştirilen helâlar
(sinek geçirmez)

Helâya dönüştürülen bisküi kutusu
(The Elements of Field Hygien and Sanitation'dan, Joseph H. Ford)

Yürüyüş halindeki veya geçici kamplardaki ordular, dışkının ortadan kaldırılması için derme çatma hendekler kullanabiliyordu. Siperlerin içinde siper kullanımı da, savaşın başlangıcında iyi bir fikir gibi göründü. Birliğin günlük malzemesinin atılması için ön siper hattının dışındaki küçük bir siper kazıldı. Bu düzenlemenin ne kadar aptalca olduğu daha ilk yağmurlarda anlaşılacaktı.

Temizlik siperlerinin yerini acilen kovalar aldı. Boş gaz yağı tenekeleri oturaklara dönüştürüldü. Günde 300 kilogram dışkı ve 1,200 litre idrar üreten bin askerle, temizlik gereklerini yerine getirmek sorunu, askerlerin çok zamanını alıyordu. Askerlerden oluşan bir taşıma hattı dolan kovaları cephe gerisinde boşaltıp sonra siperlere geri getiriyordu. Lâğım ya gömülüyor ya da yakılıyordu. En yakın obüs çukurlarına atılmaması konusunda bir uyarı yapılmıştı. Güvenli olmakla birlikte, obüs çukuruna boşaltmak yakın çevreyi kirletebilir, hastalığa yol açabilirdi.

Savaş uzayıp gittikçe, konfor gittikçe daha çok önem kazandı. Rahatlama kovaları kapaklı kutulara konup kutulu oturaklara dönüştürüldü. Muharebeler arasında doğanın çağrısına uyan bir asker, oturup biraz da olsa dinlenebiliyordu. Bazı kutularda ürünler için iki ayrı bölüm vardı - idrar bir tarafa, dışkı öbür tarafa. Malzemeyi bu şekilde ayırmak, bir tek kutunun dökülmeden önce daha fazla askerce kullanılmasını sağlıyordu. Kovaların ana siperden uzaktaki top menzili dışındaki barınaklarda korunması, potansiyel olarak dev bir pisliği önlüyordu. Bazı siperlerde taşla döşenmiş ve samanla örtülmüş idrar kuyuları bulunuyordu. "Su" çabucak emildiği için askerler doğrudan bu kuyulara işeyebiliyorlardı.

Siperlerin dışında yakınlardaki küçük Fransız köylerinde dolaşan askerler, artık antika haline gelmiş tuvaletler gördüklerini belirtmekteydi. WC'ler çok enderdi. Evlerde daha çok, yerdeki, bir kuyuyla bağlantılı hunimsi delikler kullanılıyordu. İnanılmaz derecede ilkel olan kuyu, çimentoyla takviye edilmemiş olduğu gibi, oturacak yeri, kapağı ve su dökmek için hiçbir düzeneği yoktu.

II. Dünya Savaşı

II. Dünya Savaşı'nda propaganda bir sanata dönüştü. ABD'de günlük yaşamın her yönü savaş seferberliğiyle ilgili sloganlara konu oluyordu. Posterler, filmler, radyo ve gazeteler, düşmanlarımızın (yani *Jerry* ler -Almanlar- ile *Jap* lerin -Japonların) ne kadar kötü olduğunu anlatıp duruyorlardı. "Utku Bahçeleri" ve "Perçinci Rosie" yurttaşlara ülkelerine karşı görevlerini hatırlatıyordu. Tuvaletin savaşa psikolojik açıdan bir katkısı oldu. Avrupa'da iç tarafında Hitler'in bir resmi ve şu sözleri yer alan bir oturak imal edildi: "Amanın, neler görüyorum!" Bu, ona karşı alınan sayının anısını çağrıştırıyordu.

Bilim, düşman imgesine Alman anatomisi hakkındaki biyolojik bir kuramla katkıda bulundu. Dr. Edgar Berillon, Almanların yakındığı "aşırı dışkılama" ve "beden kokusu"yla ilgili bu kuramı *Paris Tıp Derneği Bülteni*'nde açıklamaktaydı. Söz konusu bedensel işlevlerin, Almanları doğa dışı suçları işlemeye iten ırksal kusurlar olduğu inancındaydı. Dr. Berillon, bir Alman casusunun idrar tahlili yaparak saptanabileceğini, çünkü Almanların diğer halklardan yüzde beş daha fazla ürik olmayan asite sahip olduğunu ileri sürmekteydi. Ayrıca, bir Almana yapılan otopsi, aşırı dışkılamanın sözde nedenini ortaya çıkarmıştı. Bu Jerry'nin (Almanlar hakkında, German'dan türetilme bir aşağılama sözü -çev.) barsakları normalden 2 metre daha uzundu. (Doktor, zaman zaman bazı

Fransızlarda da bu anormalliğe rastlandığını eklemekteydi.)

Pasifik'te yapılan savaş sırasında, Japonlar Filipinlerde çok sayıda Amerikalıyı tutsak almışlardı. Savaş esirleri, "cehennem gemileriyle" Japonya'ya götürüldüler. Gemiler, ismiyle müsemmaydı. Bir tek gemide ikibin Amerikan esiri bir kargo deposuna tıkılmışlardı. Ayakta duracak yeri bile zor bulan esirler yiyecek ve tuvalet amacıyla dönüşümlü olarak kullanıyorlardı. Karanlıkta, daracık yerde, kovanın yiyecek kovası mı, yoksa tuvalet kovası mı olduğunu ayırdetmek çok zordu. Sadece üç gün içinde 300 savaş esiri öldü.

Modern Silahlı Kuvvetler

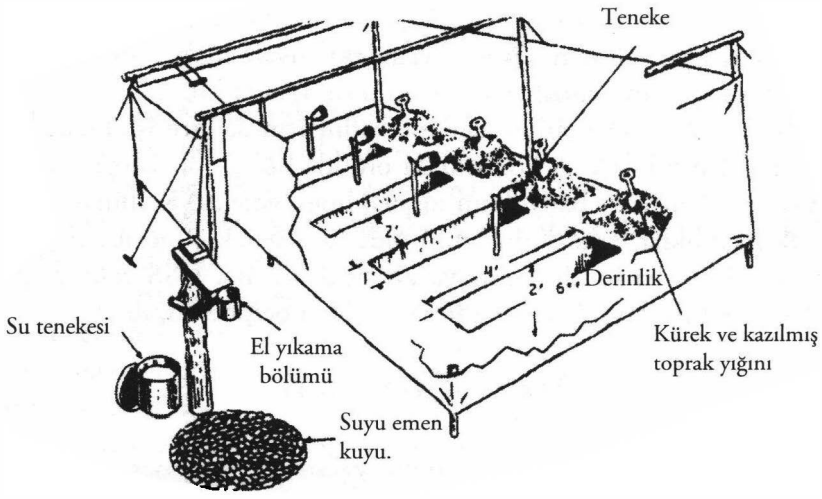
ABD, dünyanın en mükemmel donanımlı ve en iyi eğitimli ordusuna sahiptir. Silahlı kuvvetler her an için dünyanın herhangi bir yerindeki sorunla en iyi şekilde başa çıkabilecek yetenektedir. Askeri uçakların milyonlarca dolara mal olmasına ve akıllı bombalar bile imal edilmesine karşın, arazideyken insan dışkısını ortadan kaldırmak sorunu yüzyılın başındaki kadar çetin ve taptaze varlığını korumaktadır.

Kara Kuvvetleri

İç Savaş sırasında, 1862'de General McClellan'ın ordusu, 100,000 askerinin birden ishal olması nedeniyle Richmond'u zaptedememişti. Eyaletler arası savaş boyunca, ishal 70,000 askerin hayatına mal olmuştu. İspanyol -Amerikan savaşının kurbanlarının büyük çoğunluğu, kurşunlardan değil, ishalden ölmüştü. II. Dünya Savaşı da bu eğilimi sürdürdü: Burma'da "Merrill Çapulcuları" adı verilen savaş gücü, ishale ödediği diyet yüzünden dağıtılmak zorunda kaldı. Bir müfrezede hastalık öyle berbat bir hal almıştı ki, askerler pantolonlarının poposunu kesip çıkarmışlardı.

Bütün bu olaylar, 1980'lerde düzenlenen ve ABD Kara Kuvvetleri Piyade Okulu'nca verilen, Arazi Sağlık Kurallarına Giriş adlı bir kursta ele alındı. Düşman (ya da lavman) [yazar "enemy" (düşman) ve "enema" (lavman) kelimeleri arasındaki benzerlikten yararlanarak sözcük oyunu yapıyor], dizanteridir. Kaynak, sineklerdir. Neden, insan dışkısın imhasının doğru yapılmamasıdır.

Şaşırtıcı olan, arazideyken dışkı imhasında kullanılan araçların modern teknolojiyle yapılan oyuncaklı aletler değil de, daha önce betimlenen 1915'deki askeri elkitabında betimlenenlerle aynı olmasıdır. Bunlar

Çağdaş arazi tuvaletleri (ABD Kara Kuvvetleri Piyade Okulu, 1984)

arasında eyer tarzı siper tuvaletleri, derin kuyu tuvaletleri, varil tuvaletleri ve idrar tuvaletleri yer alıyor. Su tesisatının olmayışı nedeniyle, arazideki askerler dışkılarını toprağa gömme yoluna başvuruyorlar. Gelgelelim, bugünün askeri, kötü temizlik koşullarının sonuçları konusunda çok daha belirgin bir kavram geliştirmiş durumda. Dışkının dezenfektan kullanarak ya da gömerek imhasında gösterilen dikkat, hastalığın birlikler arasında tehlikeli bir biçimde yayılmasını önlemektedir.

P.C. yalnızca kişisel bilgisayar anlamına gelmiyor. Aynı zamanda Richard Diaz'ın buluşu olan bir tuvaletin de ismi. Personal Commode, arazideki askerler için tasarlanmış. P.C., plastikle kaplanmış, yirmibeş santimetrelik karton bir araç, katlanarak arka cebe sığdırılabiliyor. Bakterilerce çürütülüp içindeki malzemeyi kendiliğinden imha edebilen mahfaza, rahatça atılabiliyor. P.C. soluk renklerde ya da askeri kamuflaj içinde üretiliyor.

Donanma

Donanma, insan dışkısının imhası konusunda daha az güçlük çeker. Deniz mükemmel bir çöp dökme alanı sağlar. Limandayken lâğım, çöp tanklarında depolanır. Lâğımı yabancı limanlarda bırakmaya kötü diplomasi adı verilir. Açık denize çıktıktan sonra, tanklar boşaltılır.

Donanma gemilerinde lâğım sistemindeki tıkanıklıkları önlemek, bir grup askerin görevidir. Geminin bakımı konusunda seçkin SEALS komandoları değil, kendilerine verilen şirin adla Bok Devriyesi önemli bir

görevi yerine getirir. Bok Devriyesi, helâların bölmelerini dolaşarak tıkanmış delikleri açar. Donanma gemilerindeki tuvaletlerin bilinmeyen bir yönü, sifon suyunun denizden gelen tuzlu su olduğudur.

Tarihsel olarak erkek cinsin kalesine kadınların da girmiş olması, karşı cinsin nasıl barındırılacağı konusunda orduda büyük bir kargaşa yarattı. Ayrı yaşama alanları ve banyoların inşa edilmesi gerekti. Kadınlar için yapılan ilk hazırlıklar, erkeklerin sahip olduğu geleneksel görüşleri yansıtmaktaydı. 1970'lerde, donanmaya ait uçak gemisi USS *John F. Kennedy*'de erkek tuvaleti griyken, kadınlar tuvaleti pembe boyalıydı.

Hava Kuvvetleri

Uçuş görevlerinin büyük bölümünün yalnızca birkaç saat sürmesi gerçeğine karşın, hava kuvvetleri de pilotları için sağlıklı koşullar yaratma konusunda bazı güçlüklerle karşılaşmaktadır. Uçak ve helikopterlerde, pilot için bir idrar kabı bulunur. Bu araç pilot koltuğunun altına gizlenmiştir. Kullanımı bir dizi akrobatik hareketi gerektirir. Koltuğun altına uzanan pilot idrar tüpünü yakalar. Bir yandan uçağın kontrolünü sürdürürken, pilot tulum biçimindeki giysisini fermuarını açarak organını çıkarır. Ardından, aleti çıkıntılı organına yapıştırır. Pilotun kakası geldiyse, hiç şansı yoktur. Bu düzenleme uçuş sırasında idrar ya da dışkı ihtiyacı içindeki kadın pilotlar için uygun değildir.

Uçuş görevlerinde çiş yapmanın güçlüğü, çoğu pilotun rahatlamak için yere inmeyi beklemesiyle sonuçlanır. Gidecekleri yere kadar bekleyemeyecek durumdaki bazı pilotların yol üzerinde bir "çiş molası" verdikleri olur. Ülkeyi baştan başa geçerken, ünlü Thunderbird pilotları uçuş rotasını terk edip, hâcet gidermek üzere en yakın havaalanına inmekle tanınırlar.

Trajik olan, uçuş sırasında idrar tüpünü kullanmanın güçlüğünün, birkaç pilotun ölümüne yol açmış olmasıdır. Bir savaş uçağının cockpiti son derece dardır. Koltukta hareket etmek ve giysilerini çıkarmak, pilotun emniyet kemerini çözmesini gerektirir. Eski bir F-16 pilotu, bir pilotun üstünü çıkarırken kemerinin kontrol çubuğuna takıldığını, uçağın aniden denetimden çıkmasına ve düşerek pilotun ölümüne yol açtığına ilişkin bir olayı anlatmıştı. Bir başka olayda ise, pilot idrar kabına işemeye çalışırken yanlışlıkla uçaktan atlama düğmesine basmıştı.

Uzay

1961'de Alan Shepard, Amerika'nın ilk başarılı insanlı uzay uçuşunu yaptı. Uzaydaki ilk insan olmamasına karşın, bu tarihi olay ABD için son sınırın keşfi çalışmalarının başlangıcına damgasını vurdu. Modern insan dünyasının ötesinde, uzaya ulaşabilir, ama doğa da onun alçakgönüllü başlangıcını unutmasına izin vermez.

Uzaya yapacağı efsanevi yolculuğuna hazırlanırken Shepard aylar boyunca, basınçlı uzay giysisinin içine girip, kapsülün daracık bölmesine tırmanarak her gün çalıştı. Fırlatılma günü, bulutlar ve bazı önemsiz mekanik sorunlar Shepard'ın dört saat boyunca fırlatma rampasında kalmasına yol açtı. Ansızın büyük bir sorun doğdu; Shepard'ın çişi gelmişti. Kalkışı geciktirmesi ve tuvalete gitmesi mümkün değildi. Bu giysinin içine girmesi ve monitörleri bedeninin bir sürü yerine bağlaması birkaç saat sürmüştü. Bunun yanı sıra, bütün dünya kendisini izliyordu.

The Right Stuff (Doğru Malzeme) adlı kitabında Tom Wolfe, bu soruna bulunan çözümü aynen aktarıyordu. Shepard durumunu yer kontrole bildirmişti. Shepard'ın elbisesinin içine yapmasına izin vermekten başka bir çare yoktu. Gelgelelim, Shepard'ın vücuduna bağlı monitörlerin, beden ısısındaki bir artışı belirlemek ve bedeni soğutmak için freon vermeye programlanmış olması sorun yaratıyordu. Basınçlı elbisenin içinde idrar yapmak, vücut ısısında yükselmeye yol açabilirdi. Uzaya çıkıldığında elbisenin nasıl tepki vereceği henüz bilinmiyordu. Astronotun tuvalet gereksinimi yüzünden misyonu çöpe atmak istemeyen uçuş sorumlusu, Alan Shepard'a elbisesinin içine işemesini söyledi.

Shepard'ın duyduğu rahatlama yerini çabucak basınçlı elbisenin işleyişiyle ilgili kaygıya bıraktı. Beklendiği gibi, freon salgılandı ama neyse ki, vücut ısısı normale döndüğünde hemen dağıldı. Shepard, kapsülün içinde ayakları havada durduğu için, idrar yavaş yavaş boynuna doğru sızmaya başladı. İdrar yavaş yavaş bedeninden süzüldükçe, Shepard bunun elbisedeki kablolarda bir kısa devre yapmasından kaygılanmaya başladı. Sonunda idrar sırtında bir yerde kaldı. Felâketin önü alınmıştı.

1960 ve 1970'lerin Apollo yolculuklarında, astronotun diyetinde lifli besinleri sınırlamak yoluyla katı insan pisliğinin önüne geçilmeye çalışıldı. Artık bu ihtiyaç ertelenemez hale geldiğinde, Apollo astronotları basınçlı elbisenin altında yapıştırıcıyla bedenlerine yapıştırılmış "dışkı saklama torbası"nı kullandılar. İdrar, üstesinden daha kolay gelinebilir bir sorundu. Astronot, organına prezervatif benzeri bir parça geçiriyordu. Parça bir boruyla şişeye bağlıydı. Bu araç, askeri uçaklarda kullanılana benzemektedir.

Katı pisliğin imhası, uzayda bir başka önemli sorun oluşturuyordu. Sıfır çekim gücünün olduğu bir ortamda, dışkı torbalarında biriken kakalar, astronotlar onları imha etmeye çalışırken sık sık kaçıyorlardı. Birkaç astronot, uçan kakaları bir spatulayla torbalara sokma yöntemine başvurmuştu. Yakalandığı anda, kakanın bir dezenfektanla karıştırılarak etkisiz hale getirilmesi gerekiyordu. Astronotun, torbanın içindekiler iyice karışıncaya kadar tıpkı hamur gibi yoğurması şarttı.

Mide gazı uzayda yeryüzünde olduğundan daha büyük bir sorun haline geliyordu. Apollo uzay gemisinin mükemmel tasarımı, yakıt hücrelerinin yan ürün olarak su üretmesini mümkün kılıyordu. Astronotlar sodaya benzer bu karbonatlı suyu içiyorlardı. Tasarımın bir başka yan ürünü de mide gazıydı. Uzay gemisini yeryüzüne döndürmek için küçük roketçiklerin gücünden yararlanmak yerine, Buzz Aldrin'in kendi özel jet motorlarını kullandıklarını söylediği rivayet edilir.

Skylab misyonları, tuvalet olanakları açısından pek az gelişme sunuyordu. Marjinal olarak başarılı bir dışkı yönetim sistemi geliştirilmişti. Bu sistem, toplanan pisliği bir tanka boşaltıyordu. Bir sap ve emniyet kemeri gibi değişiklikler yapılmış bir tuvalet duvara konmuştu. Mühendisler, pisliği akıtmak için su yerine havayı kullanan bir sistem tasarlamışlardı. "Süper john" lâkabıyla anılan tuvalet, sıfır yerçekiminde önce yumuşatmak ve kakayı düşürmek için astronotun altına bir hava akımı veriyordu. Ardından gelen ikinci bir hava akımı da kakayı akıtmaya yarıyordu. Bu sıradışı tuvalet aynı zamanda katı atığı sıvıdan ayırıyordu. Skylab'in sisteminin bir dezavantajı, dışkının imhasının iki astronotu hava bölmesi tankını işletmek zorunda bırakmasıydı. Bir tanesi aracı yönlendirirken diğeri dokuz maddelik bir katalogu okuyordu.

Atıkların toplanması ve imhası astronotlar açısından pek çok sorunlara yol açıyordu. Katı malzeme, yeryüzünde gereğince imha edilinceye değin bir atık tankında depolanıyor ve bu da önemli bir yer ve ağırlık sorununa yol açıyordu. Dışkı, uzay gemisiyle çarpışabileceği korkusuyla uzaya fırlatılamıyordu. İdrar uzaya fışkırtılabiliyordu. Ne ki, imha yöntemi beklenenden daha büyük sorunlara yol açmıştı. Uzayda idrar, gemiyi izleyen bir sis bulutuna dönüşüyordu. Astronotların görüşünü kapatmasını önlemek için, idrarın püskürtülmesi yeryüzünün ve uzayın fotoğraflarının çekilmesinden sonraya rastlatılıyordu.

Uzay mekiği çağı, uzay tuvaletinin son yükselişine damgasını vurdu. Başlangıçta atık yönetim sistemi, yedi kişilik mürettebatın yedi günlük görevine göre ayarlanmıştı. Yapılan değişikliklerle bu süre ondört güne çıktı. Sonunda, mekiğin uzayda deprem yaratacak keşiflerine devam etmesi iste-

niyorsa, yepyeni bir sistemin oluşturulması gerektiği açığa çıktı. NASA Hamilton Standard'la bir kanalizasyon sistemi üzerine anlaşma yaptı. Yeni tuvaletin uzayda ilk kullanımı uzay mekiği *Endeavor*'da gerçekleştirildi ve tam bir başarıya ulaştı. Yeni tuvaletin fiyatı çatışmalara neden oldu. NASA, bu sistem için 23.4 milyon dolar okkalı bir bedel ödemişti.

Bu tuvaletin Kongre'deki uzay alt komitesinin önünde savunulması sırasında, NASA sözcüsü, bir uzay gemisindeki atık toplama sisteminin işlevlerini anlattı. Bir tuvaletten öteye, "bir telefon kulübesinin yarısı kadar yer kaplayan ve dört adet 100 wattlık ampulün eşdeğeri enerji kullanan bu sistem, yerçekimsiz bir ortamda" bir kanalizasyon işleme fabrikası olarak çalışmaktadır. Yerçekiminin olmayışı nedeniyle, dışkıyı bedenden ayırmak, akıtmak ve yüzmesini önlemek için sürekli bir hava akımına ihtiyaç vardır. Mekiğin dar sınırları içinde, iki hafta ya da daha uzun sürelerde yedi kişinin rahatlaması sonucu oluşan pisliğin yönetimi, önemli bir sağlık sorunu haline gelmektedir.

23.4 milyon dolarlık tuvalet, mevcut atık sistemlerinin sorunlara yanıt getirmekteydi. Dışkıyı depolama ve sıkıştırma yöntemini geliştirmesinin yanı sıra, kadınlara öncekilerden çok daha rahat bir kullanım olanağı tanıdığı da kanıtlandı. Buna ek olarak, yeni tuvalet mürettebatın idrarını deneysel amaçlarla da gözlemleyebilmekte.

12

Son Hamle: Tuvalet Öyküleri

İşte heyecan verici öyküler.

Korku

Pantolonu ayak bileği civarındayken, tuvalette oturmak, insanlığın tanıdığı en zarar görebilir konumlardan birine getiriyor bireyi. Birinin yanlışlıkla kapıyı açıp içeri girmesini bir yana bırakın, altınızdaki oturakta bulunabilecek şeyleri düşünün bir. Lâğım kanallarından sizin tuvaletinize herhangi bir şey girebilir. Yılanlar, lâğım fareleri ve sincapların kapağı kaldıranları şaşırttığına ilişkin bilgiler vardır.

Georgialı bir kadını da böyle bir sürpriz bekliyordu. Hâcetini giderirken bir sincap ansızın beliriverip kadıncağızın poposunu ısırdı. Kamboçya'ya giden bir turist de buna benzer bir güçlükle karşılaştı. Bir lâğım kuyusunun üzerinde yer alan ev dışı tuvaleti kullanırken, aşağıdaki kuyuda eğlence arayan bir domuz tarafından poposundan ısırıldı.

Ne yazık ki, FBI tuvalette ortaya çıkan şiddete ilişkin kayıtlar tutmuyor, bu yüzden bu tarzda kaç kişinin saldırıya uğramış olduğunu öğrenmemiz mümkün değil.

Zenginlik

Texaslı bir adama hiç beklenmedik bir talih kuşu kondu. Birkaç gün-

lük bir süre içinde, tuvaletinde lâğım kanalından gelmiş yetmiş beş adet dolma kalem buldu. Bu muamma çözülemedi. Kanalizasyon şirketinden dolmakalemlerin buraya nasıl gelebildiğini kimse açıklayamadı. Dayanıklılıklarının bir kanıtı olarak, kalemler hâlâ yazıyor.

+

Para kazanma çabası içinde bir girişimci, tembel köpek sahiplerine yardımcı olacak bir araç yaptı. Köpek tuvaletleri, köpekleri yürüyüşe çıkarmak zorunluluğunu ortadan kaldıracak. Bu icad, herhangi bir tuvalete takılarak köpeklerin kullanabileceği bir hale getiriyor. Tuvaletin yanına basamaklar konularak, köpeğin çanağın üzerine yerleştirilen bir tahtaya ulaşması sağlanıyor. Köpeğin tek yapması gereken, kendini tahtanın üzerinde dengeleyerek çömelmesi.

Kara Mizah

Bebeğinizi koyduğunuz yere dikkat edin. Zimbabwe'de trenle yolculuk eden bir kadın, tuvalete giderken bebeğini de yanına aldı. Nasıl oldu bilinmez, bebek tuvalet deliğinden kayıp aşağıdaki raylara düştü. Bu haberi, kendilerini tutamayıp gülerek veren iki televizyon habercisi görevden alındılar. Çocuğun akıbetiyle ilgili hiçbir şey söylenmedi.

+

Mide gazının patlayıcılık özelliğini, yellendikleri anda bir kibrit çakmayı denemiş birçok çocuk bilir. Aynı olay, metan gazının birikmesi nedeniyle kanalizasyon sistemlerinde de ortaya çıkar. Yakın zamanlarda Ohio'da kuram gerçeğe dönüştü. Kanalizasyon borularında metan gazı şiddetli rüzgârın etkisiyle serbest kalınca bir tuvalet tutuştu.

Açıkça görülüyor ki, patlayan tuvaletler ender bir olgu değil. Hollanda'da bir ailenin iki yıl içinde tuvaletleri üç kez patlamış. Hollandalı şöyle yakınmış, "Klozet olduğu gibi mahvoldu." Patlamanın nedeninin yeraltındaki kirlenme olduğu sanılıyormuş.

+

Scottish Medical Journal'ın (İskoç Tıp Dergisi) 1993 sayısında "Glas-

gow'daki Tuvaletlerin Çöküşü"ne ilişkin bilgiler yer aldı. Üzerinde oturdukları sırada tuvaletleri beklenmedik bir biçimde çöken üç kişi yaralandı. Hemen hastaneye kaldırılan kurbanların popolarından aldıkları yaralara tıbbi bakım uygulandı.

+

Amme hizmetleri bölümü, kentin altyapısının düzgün bir şekilde akmasını sağlamakla görevlidir. Bölümün yeni binasının inşasında küçük bir ayrıntı gözden kaçırıldığında ne olur? Washington Yakima'da, tuvaletler patladı. Unutulan küçük ayrıntı, binanın kanalizasyon hatlarının, pisliği işleme merkezine taşıyan ana kanalizasyona bağlanmasıydı. Bunun bir sonucu olarak, kanalizasyon hatları hiç yer kalmayıncaya dek doldu. Ardından bütün tuvaletler patladı.

Suç

Pantolonu bileği hizasında ya da eteği beline sıvanmış halde bir klozetin üstünde oturmuş kişinin kendini savunmak konusunda yapabileceği fazla bir şey yoktur. Bu olguyu paraya dönüştürmeyi başaran hırsızlar, kadınların tuvaleti kullandıkları sırada kapıya astıkları çantaları alıp kaçıyorlar. New Jersey'deki genel tuvaletlerde karşılaşılan çanta hırsızlığı olaylarının alabildiğine çoğalması üzerine, polis tuvaletlerdeki kancaların kapıdan uzaklaştırılmasına karar verdi. Hırsızlar da boş durmadılar ve kancaların yerlerini değiştirip, çantaları çalmaya devam ettiler.

+

Vermont'ta bir ev sahibi, oniki yıllığına bir aileye kiralamış olduğu evin geçenlerdeki yangından geriye kalan kalıntılarını gördüğü zaman hayrete düştü. Koruyucu giysiler giyen sağlık memurları araştırma yapmak için kalıntıların arasına girdiler ve evdeki kovalarda yaklaşık seksenbeş galonluk insan dışkısı buldular. Anlaşılan kiracılar su tesisatlarını tamir ettirmemişler ve dışkı imhasında en eski yöntemlerden birini kullanmışlardı.

+

David Dinkins New York Belediye Başkanı iken, kamu binalarında

bir yığın hırsızlık oluyordu. En beğenilen nesneler ise tuvalet çanağı saplarıydı. 109'dan fazla tuvalet çanağı sapı çalınmıştı -bunlardan biri de belediye başkanlık binasındaydı. Hiç kimse nedenini anlayamadı.

+

Kötü yönetim bir suç oluşturmayabilir, ama sonuçları öyledir. Washington'ın yerel yönetiminin performansı, Mayıs 1995'de en alt düzeye indi. Kentin banyo ürünleri imalatçısı Washington'ın faturaları ödemediğini ileri sürerek, siparişleri yapmayı durdurdu. Binlerce belediye işçisi, banyoyu tuvalet kâğıdı olmaksızın kullanmak zorunda kaldı.

Özel Efektler

Ürünlerin dönüştürülerek yeniden kullanımı furyası, Hindistan'ın Yeni Delhi kentinde doruğa ulaştı. Kırkı aşkın genel tuvaletten toplanan dışkının işlenmesiyle elde edilen enerji, sokakların aydınlatılmasında ve ocaklarda kullanılmaya başladı. Hindistan'ın nüfusunun 800 milyon olduğu düşünülürse, bu yoldan bütün ülkeye, hatta bütün kıtaya yetecek kadar enerji elde edilebilirdi.

+

Mary Roach, tuvalet araştırmalarında uzmanlaşan bir mikrobiyolog olan Dr. Chuck Gerba ile yaptığı röportajın ürünü olan "Dr. Temiz'den Öğrendiklerim ..." başlıklı bir makale yazdı. Benim makaleden öğrendiklerim ise, temizlik konusunda paranoyak olan Howard Hughes'ü intihara sürüklemeye yeterdi.

Dr. Gerba yaptığı dikkate değer araştırmada, tuvalette "aerosolizasyon" adını verdiği bir olgu keşfetti. Bir tuvalette, sifonun her çekilmesinde, tuvalet çanağında bulunan tüm o bakterileri içeren karışım, görünmez bir sprey bulutu halinde havaya saçılır. Bu sprey, diş fırçanız ve el sabununuz da dahil olmak üzere, yaklaşık 2 metre çapında yer alan her yüzeye yerleşir. Tuvalet kapağını kapalı tutmak da çözüm değildir, çünkü bu aeresol iki ilâ dört saat havada kalır ve kapağı ilk kaldıran insanın yüzüne yapışır.

Dr. Gerba bu tuvalet "sprey"inin varlığını nasıl kanıtlıyor? Bunun için "komodagraf" adını verdiği bir dizi işlem uyguladı. Tuvalet çanağına mavi boya püskürten Dr. Gerba, çanağın üzerine bir kâğıt yerleştirdi ve sifo-

nu çekti. Kâğıt, binlerce iğrenç bakterinin varlığına işaret eden mavi beneklerle kaplandı.

İnsan bu her yerde hazır ve nazır mikroplara karşı ne yapabilir? Açıkçası, yapacak pek bir şey yok. Temizleyici olarak bir dezenfektan kullanmadıkça tam bir temizlik olmuyor. Tuvalet hijyeni konusundaki bilgisi sıradan insandan çok daha fazla olan Dr. Gerba, tuvaletini bir ateş topuyla temizliyor. Tuvalet çanağının çeperine az miktarda alkol serptikten sonra bir kibrit çakıyor, ve çanak hoorrşş diye tutuşup söndüğünde bakterisiz bir tuvalet kalıyor geride. Ama sıradan bir evde önerilebilecek bir işlem değil bu.

Ticaret İlke, Yöntem ve Uygulamaları

Sarhoş gevezeliklerinden, okul kızlarının gürültücülüğünden ve genel tuvaletlerin duvarlarındaki acemi şairlerin dizelerinden hoşlanmayan yoktur. Tuvalet mizahının popülaritesini, Madison Avenue'nun bedensel işlevlere göndermeleri içeren son televizyon reklam dizisince de kanıtlandı. Artık basılı reklamlar da tuvalet duvarlarına ilânlar yapıştırmak yoluyla bu genel eğilimden yararlanmak istiyorlar. Hiç de iyi bir fikir değil. Reklamcıların ileri sürdüğü hiçbir şey, ürünlerini tuvalet duvarlarında veren amatör yazarınki kadar eğlenceli olamaz. Kuşkusuz, zamanla tuvaletin yanına bir *Sears Katalogu*'nun asılı durduğu zamanki günlere dönüyor olabiliriz. Bugünün reklamları da *Katalog*'la aynı kaderi paylaşabilir, yani popoyu silmek için kullanılıp kanalizasyona akıtılabilir.

✢

Grafitinin tarihi, duvarların ilk ortaya çıktığı zamana kadar geriye gider. Mağara duvarları, ilk sanatsal kanıtlarını ya da (izleyiciye bağlı olarak) modernite öncesi insanın grafitilerini taşır. Roma ve Pompei gibi antik kent duvarları, genellikle siyasal ve toplumsal grafitilerle kaplıydı. Gelgelelim, tuvalet grafitilerinin tarihi daha kısadır. Onaltıncı yüzyıla değin, tuvalet amacıyla kullanılan ayrı bir odası bulunan pek az bina vardı. Bunun tek istisnası Roma genel helâlarıydı. Grafiti sanatçılarının Roma'daki helâlara resimler yaptıkları ve şiirler yazdıkları bilinmektedir. Ne ki, devlet yetkilileri duvarlara tanrıların resimlerini yaptırmak yoluyla onların bu çabalarını engellemişlerdi. Bir tanrının resmini tahrif etmeye kimse cesaret edemezdi.

Grafiti: Duvar Yazılarının İkibin Yılı adlı kitabında Robert Reisner, onaltıncı yüzyıldan bu yana eski helâların duvarlarına yazılanlardan başlayarak bugüne değin yazılan tüm grafitilerden bir derleme yaptı. Aşağıdaki bölüm, atalarımızdan pek o kadar da farklı olmadığımızı ortaya çıkaracak bir örnek görevini yerine getiriyor.

İngiltere

Tuvaletler artık birer Hüccet Kutusudur
Ve buraya sıçmaya gelen her ahmak
Diğer ahmakların görkemli ürününü yazmaya yazgılıdır.
Epsom-Wells'deki Helâ

Bedeniniz rahatlar, hoşnut olur aklınız
Ardınızda hem bok hem de mısralar bırakırsınız
Bana kalırsa en kötüsü, utanırım söylemeye ama
Sizin dizelerinizi okumak, bokunuzun kokusunu duymak ya da.
Bradmere'deki Nags' Head Hanının Tuvaleti

Orta Avrupa

Bu tahtanın üstüne koydum halatlarımı
Buraya oturan bulur benim selamlarımı
Prusya, 1910, Erkekler tuvaleti

Pompei, İ.S. 79

İmparator Titus'un doktoru Apollinaris burada hâcet giderdi.
Genel Tuvalet

New York

Burası hepimizin gelmesi gereken yer
O mecburi işi yapmak üzere
Çabuk yap, düzgün yap
Ama lütfen oturağın üstünde yap

Anarşistler, sifonu çekmeyi öğrenin artık.
Bir üniversite tuvaletinden

"Halka açık işemekten vaz geçelim!"
1964 Olimpiyatlarında bir levha

Çarpık Psikoloji

Freud psikolojisinde, birçok kişilik özellikleri çocukluktaki oral/anal deneyimlerle bağlantılıdır. Freud kurmalarındaki son eğilim, sportif oyunlardaki kaygı düzeylerini açıklıyor.

Eski SSCB'deki küçük Czipmnink kasabasından psikoloji öğrencisi ve üç çocuk annesi İtzibi K'Aibozh'a göre, nesneleri parmaklıklı yataklarından aşağıya fırlatan küçük çocuklar aslında, o sırada dışkı kaybından duydukları kaygıyı ifade etmektedirler. K'Aibozh, Batı'daki katı tuvalet eğitiminin çocuklarda bu kaygıyı güçlendirdiği inancında. Çocuklar, sifonu çekilen tuvaletteki kakalarının sonsuza değin gittiğini fark etmekten kaynaklanan dehşet ve stresi yaşamaktadırlar.

İtzibi K'Aibozh, bu baskıcı tuvalet eğitimine kendi bölgesindeki köylülerin uygulamalarına dayanan bir alternatif öneriyor. Anne baba, çocuklarının barsaklarını *durght* 'a (kirli döşemeye) boşaltmasını sağlayabilir. Kirli döşemenin "doğal ortamı"nın çocuğun kakasının deliğe kaçıp gitmesinden doğan kaygısını azaltacağı sanılıyor. Bunun yerine, çocuk malzemesinin bir bakıcı tarafından temizlenmesini izler.

Spor korkusunun tabloya dahil olduğu bir başka durum, Batı'nın katı tuvalet eğitiminin aynı zamanda bir sporcunun kaygı düzeyini de etkileyeceği varsayımıdır. K'Aibozh, tenis gibi bire bir oyunların, topun yok oluşunu seyrettikleri için sporcuya tuvalet eğitimi sırasında yaşadığı kaygıyı çağrıştıracağına inanıyor. Gelgelelim, ragbi gibi grup oyunlarında, sporcular topu bireysel olarak kontrol etmezler. Takım sporcuları, topu paylaştıkları için daha az kaygı yaşarlar. K'Aibozh topu dışkıyla özdeşleştiriyor. K'Aibozh'a göre, takım oyunları üyesi olan sporcular, tuvalet eğitimini alırken daha az kaygı yaşamışken, bireysel spor yapan atletleri muhtemelen geleneksel Batılı tuvalet eğitim teknikleriyle travmatik deneyimler yaşamışlardı.

Cinsiyetler Arası Savaş

Çalışan Kadın dergisinin 1993 Mart sayısında, Gail Collins şaşırtıcı ölçüde içgörülü bir gözlem yapmıştı -kadınlar ortak merdiveni tırma-

nabilir, ama gerçek başarı banyoya girmeyle ölçülür.

Kuramın açık bir örneği, Kongre binasının salonlarında görülüyor. Yıllarca kadın senatörler, senato toplantı odasından metrelerce uzakta yer alan tuvaleti turistlerle ortak olarak kullandılar. Kadın senatörler için bir tuvalet ancak 1992'de yapıldı.

Connecticut Eyalet Meclis binasında, temsilciler bütçe konusunda değil, tuvaletler konusunda kavgaya tutuştular. Kadınlar tuvaleti çok az ve uzak olduğundan, bazı kadınlar erkekler tuvaletini kullanmaya başlamışlardı. Erkekler, kapının üzerine "YALNIZCA ERKEKLER İÇİN" işareti koydurarak misilleme yaptılar. O sırada ABD Kongresi cinsler arası eşitlik konusunda önemli bir yasa çıkardı; Connecticut Eyalet Meclis binasının tuvalet kapılarına bunun üzerine yeni bir yazı asıldı: YALNIZCA ERKEKLER VE ÖZÜRLÜ KADINLAR İÇİN"

Romantizm

Romantizm, yolculuk ve tuvaletin çekiciliği, "yükseklerde aşk klübü"nün bir üyesi olma heyecanında bir araya gelmiş durumda. Ünlü klübün üyeleri arasında, uçak tuvaletinde seks yapan çiftler yer alıyor. Seks yapmak için bir uçağın tuvaletini seçmenin tek nedeni, yasak bir eylemde bulunmanın verdiği heyecan. Küçük ve genellikle tiksindirici ölçüde pis olan tuvalet, romantik bir randevu için hiç de uygun bir yer değildir. Houstonlu bir pilot, klübe katılmak için daha iyi bir yol öneriyor. Çiftleri alıp romantik ilişkiler için kısa bir jet yolculuğuna çıkarıyor.

Ev Dışı Tuvalet Masalları ve Diğerleri

Bir çiftçi, işçilerinin ev dışı tuvalette çok zaman harcadıklarından yakınıyordu. Ne kadar azarlasa kâr etmemiş, işçiler "rahatlama" zamanlarını azaltmaya yanaşmamışlardı.Yaklaşık bir saat boyunca adamlar sabahki biyolojik ihtiyaçlarını giderirken gazete okuyorlardı. Uzun okuma seanslarını engellemek için, çiftçi eline bir testere alıp, ev dışı tuvaletin oturağında pürüzler yaptı.

✣

Yaşlı bir köylü kadının şu sözleri söylediği biliniyor: "Ben genç bir kız-

ken, bir alyansın ortasına nişan alarak işeyebilirdim; artık ineğin yan tarafını bile tutturamıyorum."

✢

Bir barda oturan kadınla adam, birkaç kadeh içkiden sonra rekabete girişmişlerdi. Kadın, bir erkekten bile uzağa işeyebilmekle övünüyordu. "Bu imkânsız! Beş dolarına bahse girerim ki, ben seni geçerim" diye yanıtladı adam. "Tamam" dedi kadın. "Fakat bir şartım var." "Tabii" diye kabul etti adam, her şartta onu yenebileceği düşüncesiyle. "Nedir?" "Eller kullanılmayacak" diye cevap verdi kadın.

✢

Presbiteryen bir dergi, aşağıdaki öyküyü okurlarıyla paylaştı. Bir kamptaki tuvalet olanaklarını merak eden bir kadın, kamp müdürüne yazdığı mektupta utangaçlığından banyo komodu için B.C. harflerini kullanmıştı.

Kamp müdürü şu yanıtı verdi:

Sayın Bayan,

B.C., kampımızın 15 kilometre kuzeyinde olup, kapasitesi 250 kişidir. Eğer düzenli gitmek alışkanlığındaysanız, aradaki mesafenin bir parça uzak olduğunu ben de kabul ediyorum, ama çok sayıda insanın öğle yemeğini de orada yiyip, bir gün boyunca kaldığını duyduğunuzda memnun olacağınıza kuşkum yok. Karımla birlikte son gidişimiz altı ay önceydi; o kadar kalabalıktı ki, orada bulunduğumuz sürece ayakta durmak zorunda kaldık.

Kamp müdürü B.C.'yi Baptist Kilisesi diye anlamıştı.

✢

Karaayak Rezervasyonu'ndan emekli bir Kızılderili temsilcisi George H. Gooderham, tuvalette otururken ölen yaşlı bir adamın öyküsünü anlatır. "Bir petrol şirketi tarlanın birinde sondaj yaparken derin bir çukur açmıştı; deliği kapatmak üzerelerdi ki çiftçi gelip de şu sözleri söyledi: "Bırakın; tuvaletimi o deliğin üzerine taşımak niyetindeyim." Yaşlı adam, sabah ihtiyacı için yeni kazılmış tuvalet kuyusunun üzerine yerleşti. Uzun

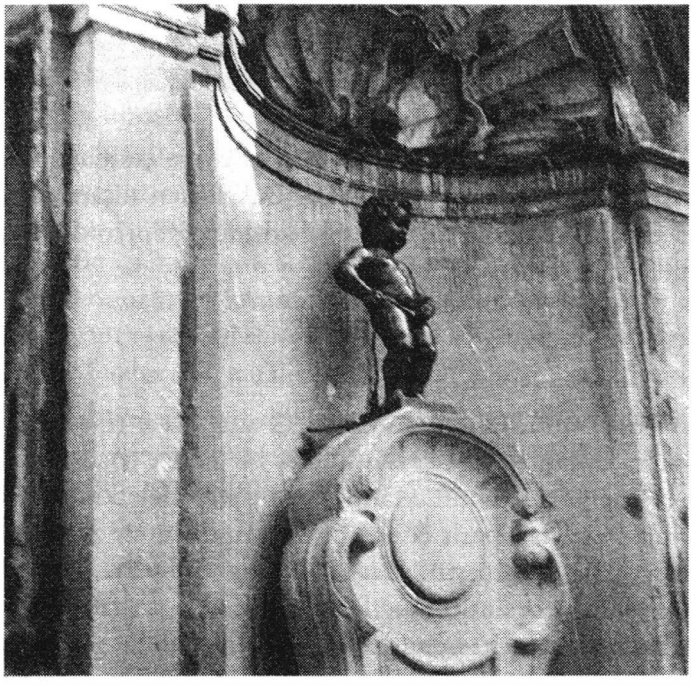
süre ortada görünmeyince ailesi endişelendi. Bir de baktılar ki, yaşlı adam ölmüş. Ölüm sebebi neydi? Torun, yaşlı adamın tuvalete gittiği zaman 'ploff!' sesini duyuncaya kadar nefesini tuttuğunu söylediğini hatırladı. Petrol şirketinin açtığı delik öylesine derindi ki, yaşlı adam 'ploff' sesini duymak için nefesini tutmaktan ölmüştü.

✢

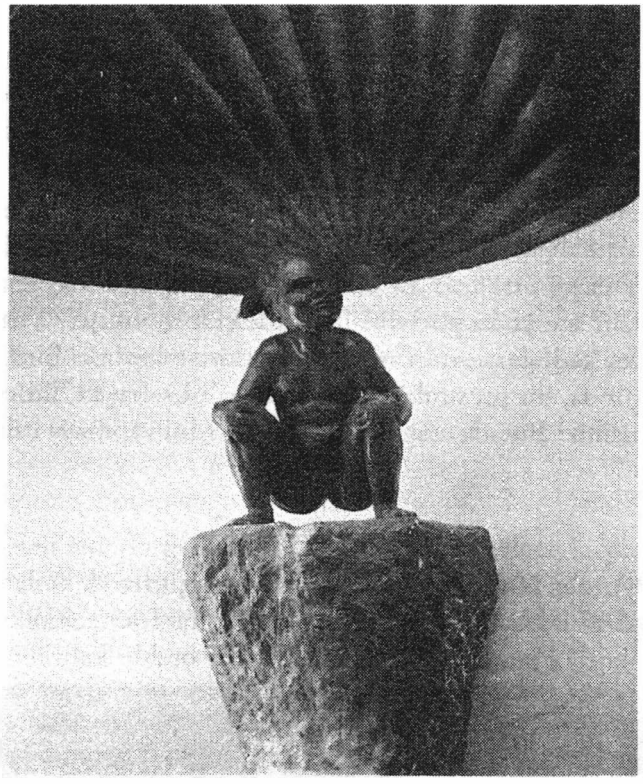
Bir benzin istasyonu görevlisi herhalde çok sıkılmıştı ve eğlence arıyor olmalıydı ki, kadınlar tuvaletine bir hoparlör yerleştirdi. Bir kadın tuvalete oturduğunda, bir ses şunları söylüyordu: "Hey bayan, lütfen öbür deliğe geçer misiniz? Burada aşağıda şu boyama işini yapmaya çalışıyorum."

✢

Lord Byron (1788-1824) en çok romantik şiirleriyle ünlenmiştir. Ama Londra'daki Bond Street'te yer alan Long's Hotel'de temizlik alışkanlıklarının çok kötü olmasıyla nam salmıştı. Bu otelde kalırken Byron arka

Mannekin Pis.

Jeannekin Pis.

bahçede yer alan tuvaleti kullanmak için binadan çıkmayı reddediyordu. Geceleri soğuk ve yağmurlu oluyordu. Bu yüzden dışarı çıkmak yerine, ünlü şair dışkısını kapısının önündeki koridora yapıyordu. Yaptığı iş ortaya çıkınca Byron otelden kovuldu.

✣

Brüksel'deki ortaçağ dönemine ait Grand Place (Büyük Meydan)'ın sokaklarında dolaşan kişi, işeyen küçük bir erkek çocuk biçiminde küçük bir çeşme görür. Ünlü Mannekin Pis'nin Belçika'da uzun bir geçmişi vardır. 1619'da sipariş edilen çeşmenin orijinine ilişkin öyküler, efsanevi boyutlara ulaşmıştır. Pek çok rivayet vardır. Bir öyküye göre, Ransbeke muharebesinde askerlerin cesaretini artırmak için Lorraine Dükü Gottfried'in oğlu beşiğiyle bir ağacın altına konmuştu. Muharebe sırasında küçük oğlan ağaca tırmanma ve işemekle cesaretini gösterdi. En sevilen çeşitlemede ise, kenti yanmaktan kurtarmak üzere bele-

diye sarayındaki ateşin üzerine işeyen küçük bir oğlandan söz eder.

Mannekin Pis'yi sarıp sarmalayan masallar hayal ürünü olsa da, heykelin kendisi bazı acıklı deneyimlerden kurtulmayı başarmıştır. Brüksel 1695'deki bir savaşta bombalanmış ama "küçük oğlan" ayakta kalmayı başarmışsa da, 1745'de İngilizler tarafından kaçırılmıştır. Heykel geri verilmiş, bu kez iki yıl sonra Fransızlar tarafından gene çalınmıştır. XV. Louis uyruklarının Mannekin Pis'yi kaçırmalarına o kadar öfkelenmişti ki, suçluları yakalatıp heykeli geri verdi ve heykele altın sırmalı bir giysi gönderdi. Tatillerde ya da önemli bir konuğun ziyaretinin şerefine, Mannekin Pis heykeline bir kostüm giydirilir. Grand-Place'daki Kent Müzesinde Mannekin Pis'ye geçmişte giydirilen 345 kostüm ve madalya yer alır. Bunlar arasında bir Elvis Las Vegas tulumu, çok sayıda asker üniforması ve dünyanın her yerinden ulusal kostümler de bulunur.

Yirminci yüzyılın kadın hareketini yansıtacak şekilde, meydana yakın bir yan sokağa bir Jeannekin Pis çeşmesi de yapıldı. Jeannekin Pis heykeli, çömelerek işeyen küçük bir kızı canlandırır. "Küçük oğlan"ın tersine "küçük kız"a özel günlerde kostüm giydirilmez.

✢

Çinli yazar Jiaming Zhu'ya göre, Joseph Stalin'in oğlu babası için hep bir yüz karası olmuştu. II. Dünya Savaşı sırasında bir Alman toplama kampında yüz kızartıcı bir ölümle hayatını kaybetti. Genç Stalin, bir grup İngiliz subayıyla birlikte toplama kampına atılmıştı. Subaylar, Stalin'in tuvaleti kullanmasından sonra ortaya çıkan barbarca pislikten şikayetçi oldular. Bu şikâyete çok sinirlenen genç Stalin, İngilizlerin cezalandırılarak kendi onurunun korunmasını talep etti. Almanlar ne ona, ne de İngiliz subaylarının şikâyetlerine aldırış ettiler. Tuvaletlerin durumuyla ilgili tartışmalar Üçüncü Reich'ı hiç mi hiç ilgilendirmezdi. Son derece küçük düşürüldüğüne inanan Stalin, kendini toplama kampını çevreleyen elektrikli tele fırlattı ve öldü. Zhu'nun yorumu, genç adamın ölümünün onuru adına değil, bok yoluna olduğu şeklindeydi.

✢

Kâşif Richard Burton ilginç bir yaşam sürdü. Ondokuzuncu yüzyıl serüvencisi olarak, Batı'nın tanımadığı uygarlıkları keşfetti. Burton kendisininkinden farklı kültürlere karşı büyük bir saygı ve ilgi duyuyor ve ev sa-

hiplerinin dilini ve kültürel özelliklerini çabucak öğreniyordu.

İslamın kutsal kentini görebilmek için deli olan Burton, Mekke'ye giden bir Müslüman grubuna katıldı. Kutsal kente yalnızca Müslümanların girmesine izin veriliyordu. Kenti görebilmek için Burton bir Müslüman kılığına girdi. Saçları ve gözlerinin koyu renkli oluşu, onun geleneksel giysiler içinde bir Ortadoğulu gibi görünmesini sağlamıştı. Arapçası kusursuzdu ve hareketleri de doğruydu.

Efsaneye göre, Mekke'ye yaptığı hac yolculuğu sırasında küçük bir hata yaptı -neredeyse hayatına mal olacak bir hataydı bu. Yolculuk sırasında verilen bir molada çişini ayakta yaptı. Burton'ın yol arkadaşı onun bir Müslüman olmadığını o anda anladı. Burton kimliğinin gizli kalması için yol arkadaşını öldürüp kendi hayatını kurtardı. Böylece Mekke'yi gören ilk Batılı oldu.

✢

Ortadoğu'nun çöl göçebeleri çok eskiden beri günlük yaşamlarında doğadan yararlanırlar. Kamplarını kurarken sağlıklı bir ortam yaratmak amacıyla göçebeler, dışkıların imhasında bok böceğini kullanırlar. Eski Mısır'daki uygulamaya benzer şekilde, bok böcekleri dışkıyı bulur, kumda yuvarlar ve gömerlerdi. Batı yardım örgütleri, tuvaletler yaparak çöl bedevilerinin yaşam standardlarını yükseltmek istediler. Ne yazık ki, çağdaş yöntemler her zaman geleneksel yöntemlerden iyi olmuyor. Yeni parlak tuvaletler beraberlerinde temizlikten başka şeyler de getirmişlerdi. Batı'nın mücevheri sinekler için bir cennet yaratarak hastalık yayılmasına yol açtı.

✢

Elvis'in evi Graceland'den bir rehber, büyük şarkıcının ölümünü sarmalayan koşulları betimliyordu. Öyle görünüyor ki, Elvis ikinci kattaki özel odalarında tek başına olmaya özel bir önem veriyordu. Evinin bu bölümündeyken kendisini rahatsız etmemeleri konusunda dostlarını sık sık uyarırdı. Yine böyle bir durumda, dostları "Kral"ın saatlerce ortaya çıkmaması üzerine endişelendiler. Sonunda Elvis'in özel dairesine birini gönderdiler. Elvis, tuvaletin yanındaki şahane kırmızı halıda yatar halde bulundu; ölmüştü. Söylendiğine göre, Elvis hâcet giderirken bir kalp krizi geçirmişti. Çok ilginçtir ki, Elvis'in sadık hayranlarının birçoğunun cevabını aradığı soru şu oldu: "İncil mi okuyormuş?"

TUVALET SÖZLÜĞÜ

Çok eski zamanlardan beri, dışkılamak üzere kullanılan araçlar farklı biçimlerden çok farklı isimler almışlardır. Tuvaletleri ve barındırdıkları yapıları betimlemekte kullanılan terimlerin çağdaş okuyucunun kafasını karıştırması olasıdır. Bu küçük sözlük, tuvaletin tarihinde karşı karşıya geldiğimiz bu terimlerin çoğunu açıklamaya çalışacak.

bidet Eski bir Fransızca sözcük; anlamı küçük at demek, fiil olarak tırıs gitmek anlamına geliyor. Onsekizinci yüzyıla gelindiğinde, bide bir tuvalet aracını betimlemek üzere kullanılmaya başladı. Cinsel organları ve anal bölgeyi, genellikle dışkılamadan sonra temizlemek için kullanılan bide, kötü bir şöhret kazandı.

bakraç Bakraç ya da varil, gerektiği zamanlarda bir oturak olarak da kullanılmıştır. Geçmişte, mahkûmlara verilen metal kovalar hem yiyecek hem de idrar kabı işlevi görüyordu.

lâğım kuyusu Ayrıca yaygın biçimde lâğım havuzu olarak da anılan lâğım kuyusuna lâğım ve çöpler atılırdı. Yerde açılan basit bir delikten oluşan lâğım kuyusu, kimi zaman tuğla ya da ahşapla kaplanırdı. Kuyunun kaplanması, çevredeki toprağı kaçınılmaz olan sızıntıyı geciktirirdi. Kuyunun derinliği kişinin zenginliğine ve toprağın cinsine göre değişirdi. Derme çatma kuyular, pahalı bir işlem olan sürekli boşaltılmayı gerektirirken, derin bir kuyunun yılda bir kez boşaltılması yeterli olurdu. Lâğım kuyusunun diğer adları helâ çukuru ve gübre deliğiydi.

chaise percée Fransızca bir terim olan *chaise percée* koltuklu oturağı betimlemek için kullanılıyordu.

taht koltuğu Onsekizinci yüzyılda koltuklu oturağı geliştiren mobilya tasarımcıları, sıradan şık bir koltuğu alıp içinde bir oturak bulunan bir araca dönüştürdüler. Menteşeli oturma bölümünün altında genellikle kumaş kaplı bir oturma yeri bulunuyor ve koltuğun derinliklerinde bir oturak yer alıyordu. Özel koltuğa ayrıca komod koltuk, lâzımlık koltuğu ya da koltuklu oturak da deniyordu.

oturak Şu ya da bu biçimde, oturak insanın ilk yerleşiminden itibaren ortaya çıkmıştır. Kişinin idrar ya da dışkısını yaptığı bir kaptır. Gerek zengin gerek yoksul kişiler, hâcet giderirken evin konforundan kopmaktan kaçınmak için oturak kullanmışlardır. İster basit bir toprak kap olsun, ister yaprak, çiçek ya da hayvan motifleriyle zenginleşmiş boyalı bir sanat eseri, oturak genellikle yatak ya da yemek odasında dururdu.

Oturak yüzyıllar boyunca çeşitli adlarla anılmıştır. Bunlardan birkaçı: Sunak, şey, yatak camı, piskopos, lâğım çanağı, ticaret odası, oda edevatı, oda çanağı, chantie, oda, çömlek, papatya, yara kovası, ölçek, barsak kovası, tıkışık, o, silkici, şarap şişesi, jerry, mücevher kasası, ürdün, güveç, tecrit eldiveni, ayna, asıl teneke, kulplu organ, gece camı, pot de chambre, helâ oturağı ve beyaz baykuş.

sarnıç Sarnıç, öncelikle yağmur suyunu tutmaya yarayan bir rezervuardır. Gelgelelim, bazı yazarlar bu terimi lâğım kuyusu karşılığı olarak da kullanmışlardır.

kutulu oturak Rönesans döneminde kutulu oturak, kapağı açılarak dairevî bir oturacak yeri ortaya çıkartan bir kutuyu andırıyordu. Oturacak yerin altında, pisliği toplayan bir oturak bulunurdu. Kutulu oturağın çıplak oturağa göre bir ilerleme olduğu açıktı. Kullanıcı bir oturağa çömelmek yerine, kutunun üzerinde saatlerce oturabiliyordu. Bazı kutulu oturaklar sahibinden başkasının kullanmasını önlemek amacıyla kilitli yapılmıştı. Ne yazık ki, kokuyu önlemek konusunda yapılacak pek fazla şey yoktu. Kutulu oturak sonunda ya-

nında kolları olan rahat bir koltuğa çevrildi. Kutulu oturağa ayrıca komod, gece taburesi ya da oda kutusu da deniyordu. Ondokuzuncu yüzyılda, yaratıcı zihinler yatak basamaklarına benzeyen kutulu oturak tasarımını gerçekleştirmişti.

komod Bir başka Fransızca sözcük olan *commode* kolaylık anlamına gelir - ki, işlevi göz önüne alınırsa uygun bir sözcüktür. Ama *commode* ayrıca onyedinci yüzyıl sonlarına ait bir çekmeceli sandık karşılığında da kullanılır. Kafa karıştırıcı bir ad olan komod, ev aletlerinin konduğu bir sandık olarak işlev görebileceği gibi, onsekiz ve ondokuzuncu yüzyıllarda bir oturağı saklayan sandık da olabiliyordu. Bundan başka komod bazı insanlara göre kutulu oturaktır ve ABD'nin güneyinde de modern klozet anlamına gelir. Komodun diğer adları arasında şunlar yer alır: oturak, Sir Harry, gece-taburesi, çömlek kutusu, gece komodu, yatak odası komodu ya da gece masası.

dışkı Dışkı, genellikle hayvan pisliği karşılığı olarak kullanılan, ama aynı zamanda insan pisliğini de içeren bir sözcüktür.

toprak klozeti İngiltere'deki Moule Piskoposu tarafından icad edilen toprak klozeti, tıpkı su klozeti gibi, ama toprakla çalışır. Sifon kolu çekildiğinde kakayı örtmek için çöp, kül ya da kum dökülür. Aynı zamanda kuru helâ ya da Nettie adı da verilen toprak klozet, suyun az olduğu yerlerde popülerdi.

garderobe Garderobe, bir şatonun suruna inşa edilen bir ortaçağ helâsıydı, genellikle bir hendeğin ya da ırmağın üstünde bulunurdu. Soğuk oluşu ve mahremiyet sağlamayışı olumsuz özellikleriydi. Garderobe'a helâ, lazımlık ya da papaz deliği de denirdi.

gongfermor Gongfermor, ortaçağ kentlerinde geceleri dolaşarak lâğım kuyularını boşaltan temizlik işçisiydi. Sonraki yüzyıllarda bu temizlik işçilerine gece toprağı işçisi ya da gece işçisi de deniyordu. Japonya'da gece işçilerinin kullandığı arabaya "bal arabası" denirdi.

lavabo Amerikalıların banyoya genellikle lavabo demelerine karşın, aslında kişinin ellerini yıkamasına yarayan bir bölümdür.

yüznumara Yüznumara, tuvalet karşılığı olarak çağdaş terimlerden biridir, ama aynı zamanda oturma yeri tahtadan olan ve bir lâğım kuyusunun üzerine yapılmış ilkel tuvalet karşılığı olarak da kullanılır.

gece kürsüsü Gece kürsüsü onsekizinci yüzyılda Thomas Chippendale tarafından yaygın olarak oturak dolabı anlamında kullanılmıştır.

gece masası Kutulu oturağın bir başka türevi olan gece masası, birçok açıdan komoda benzer. Onsekizinci yüzyılda yaygın olan gece masası, birkaç çekmeceli basit bir dolaba benzer. Ne ki, masanın üstünde bir el yıkama leğeni ve sürahisi bulunur, çekmeceler ise çıkarılarak kullanılan oturağı saklar.

ev dışı tuvalet ABD'de helâ karşılığı olarak kullanılan yaygın bir sözcük olan ev dışı tuvalet, bir lâğım kuyusunun üzerinde genellikle ana evden ayrı olarak yapılan ve def-i hâcette kullanılan bir kulübedir. Helâ için kullanılan çeşitli isimler ev dışı tuvalet için de geçerlidir.

çiş Çiş, idrar yapmak ya da işemek anlamına gelir.

pisuar Onsekizinci yüzyıl sonlarından ondokuzuncu yüzyıl ortalarına kadar inşa edilen genel tuvaletler için kullanılan Fransızca bir sözcüktür. Avrupa ülkelerinde yaygındır.

oturak dolabı Özellikle oturakları saklamak için kullanılan oturak dolapları onsekizinci yüzyılda yaygındı.

helâ (privy) Helâ dışkı yapmakta kullanılan bir yer ya da araç demektir. Doğanın çağrısına yanıt verirken kullanılan, ortaçağ şatosunun bir köşesindeki üstü kapalı ya da açık olan ya da evin bir odasında, yerdeki bir delik anlamına gelebilir. Helânın en yaygın tanımı, bir lâğım kuyusunun üstüne yapılan, dışkı yapmakta kullanılan bir ya da daha çok oturma yeri bulunan bir yapıdır. Çoklu oturma yerleri, havalandırmasının kötü oluşu ve bir sürü iğrenç koku helâyı karakterize eder. Bazı helâlar sonunda ana binanın duvarıyla bağlantılandırılıp ev içine taşındı. İşin garibi, İngilizler bu terimi bir hükûmet makamı olarak da

kullanır: Privy Council (Kraliyet Danışma Meclisi).

Helâya takılan isimler bugün tuvaletle ilgili olarak işittiğimiz sözcüklerdir. Bunlar arasında Ajax, arka, evin arkası, bank, bataklık, batak dükkânı, kakatoryum, teneke, şapel, huzur şapeli, şık mal, klozet, kahvehane, kafe, rahatlama odası, rahatlama istasyonu, komod, avam, gübre deliği, kulübe, muhasebe evi, apteshane, apteslik, aptes evi, aptes şatosu, aptes tenekesi, yavaş meyve ağacı, bahçehane, gong, gong evi, bal evi, oluk, hâcet hane, yazıhane, fildişi kaplı kulübe, Jacques'ın yeri, jake, jake evi, john, sızıntı evi, kütüphane, küçük ev, gerekli ev, gerekli mahzen, büro, dış tesisat, parlamento, küçük ev, yer, rahatlama yeri, tatil yeri, öksürdüğünüz yer, oturak, mütalaa şapeli, quaker kabristanı, arka, rahatlama istasyonu, ırmak evi (Japonca), İskoç uğrak yeri, salaş kulübe, bok deliği, bok evi, bokçu, , kuşatma, kuşatma deliği, kuşatma evi, Sir Harry, tütün hane, Çeşni Adası, rahatlama kutusu, tapınak, Kolaylık Tapınağı, Patika, amca, Vandyke, gömme dolap.

tuvalet Amerikalılar günlük yaşamlarında çağdaş tuvaleti kullanırlar (Batı Virginia dağlarında yaşamıyorlarsa). Modern tuvaletlerin büyük çoğunluğu sifonla çalışır. Sifon suyun hava basıncı aracılığıyla yükselmesini sağlar. Sifonun açık ucu su düzeyinin altındadır. Tuvaletin kolunu çekerek sifon borusundan suyun akması sağlanır. Su dirsekten kıvrılınca, hava basıncı sayesinde tanktaki suyun geri kalanı da bunu izler. Su, sifon açısının düzeyinin altına düştüğünde sifondaki suyun hareketi sona erer. Aynı zamanda su düzeyiyle birlikte top da düşerek, valfin suyun yeniden tanka dolmasını sağlayacak şekilde açılmasına yol açar. Top en üstte yüzmeye başladığında, valf kapanır. Gerçekten basit bir fizik kuralıdır bu.

idrar tüpü / ördek Ördekler, idrarı tutmak için özel olarak tasarlanmış araçlardır. Avrupa'da ördekler sokaklardaki birtakım kaplarda yer alır. Geçmişi yüzyılın başına kadar uzanan ördekler yalnızca erkeklere özgüdür. Ayrıca "şırıltı tezgâhı" adı da verilir.

WC WC'nin (su sistemli klozetler) icadı, insan uygarlığının son yücelişini simgeler. Bir WC kavramı, ilkçağ uygarlıklarına dek uzanır. Girit adasındaki Knossos sarayında, akarsuyun çekim gücünü kullanarak, insan pisliğini alttaki akarsuya akıtan bir oda vardı. Gene de, ilk WC'yi icad etmek Sir John Harington'un dehasıyla gerçekleşecekti. Üç yüzyıl sonra, İngiliz mucidler WC'yi ya da biz Amerikalıların adlandırdığımız gibi tuvaleti mükemmelleştirdiler. WC (water closet) ismi, aracın yerleştirildiği odadan gelir. Fransızlar da bu aracı benzer şekilde *closet l'anglaise* olarak anarlar. WC'den önce, dolapta aynı amaçla kullanılan bir oturak kullanılmış olabilir. Başlangıçta halk WC'yi yakışıksız bularak onaylamadı. Bugünlerdeyse onsuz hayatta kalmamız olanaksız hale geldi.

Ondokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başlarındaki versiyonları, daha çağdaşlaştırılmış türlerini içerirse de, bunlar da yine suyu akıtmak için çekim gücünü kullanır.

WC terimi sonunda tuvalet aracından çok bir tuvalet içeren bir *oda* yı adlandırmaya başladı. WC'ye verilen isimler şöyle sıralanabilir: tuvalet, klozet, rahatlama istasyonu, rahatlama odası, komod (ABD'nin güney eyaletlerinde yaygın bir terim), oturak, vestiyer, foşurtulu klozet, john, jacks, ayakyolu, apteslik.

KAYNAKÇA

Addyman, P. V. "The Achaeology of Public Health at York, England." (İngiltere-York'ta Kamu Sağlığı Arkeolojisi). *World Archaeology* 21, no. 2: 244.

Ariès, P. ve G. Duby. *A History of Private Life : Revelations of the Medieval World.* (Özel Yaşamın Tarihi : Ortaçağ Dünyasından Örnekler). Cambridge, Mass : Harvard University Press, 1988.

Ashburn, P. M. *The Elements of Military Hygiene* (Askerî Temizlik Kurallarının Temel Unsurları). 1915.

Baglin, D. *Dinkum Dannies*. Dee Why West, N.S.W. : Eclipse, 1971.

Beecher, C. *A Treatise on Domestic Economy for the Use of Young Ladies at Home and at School* (Evde ve Okulda Genç Kızlar için Ev Ekonomisi Üzerine Bir Deneme). New York: Harper, 1852.

Bornoff, N. *Pink Samurai : Love, Marriage and Sex in Contemporary Japan* (Pembe Samuray: Çağdaş Japonya'da Aşk,Evlilik ve Seks). New York: Pocket Books, 1991.

Bourke, J. G. *On the Border With Crook*. (Hırsızlarla Sınırda). New York : Scribner's, 1891.

Boyce, C. *Dictionary of Furniture* (Mobilya Sözlüğü). New York : Roundtable, 1985.

Briggs, A. *Victorian Cities* (Viktorya Çağı Kentleri). Londra: Odhams, 1963.

Camesasca, E. *History of House* (Evin Tarihi). New York: Putman, 1971.

Carcopino, J. *Daily Life in Ancient Rome* (Eski Roma'da Günlük Yaşam). New Haven, Conn. : Yale University Press, 1940.

Catton, B. *Picture History of the Civil War* (İç Savaş'ın Resimli Tarihi). New York : American Heritage, 1960.

Chapman, R. "A Stone Toilet Seat Found in Jerusalem in 1925" (1925'de Kudüs'te Bulunan Taştan Bir Oturak" *Palestine Exploration Quarterly* 124 (Ocak/Haziran 1992): 4-8.

Chevalier, J., ve A. Gheerbrent. *A Dictionary of Symbols* (Simgeler Sözlüğü). Cambridge, Mass. : Blackwell, 1993.

Collins, G. "Potty Politics: The Gender Gap" (Tuvalet ve Siyaset : Cinsler Arası Uçurum) *Working Woman* 18 (Mart 1993) no. 3: 93.

Committee on Science, Space, and Technology (Bilim, Uzay ve Teknoloji Komitesi). *Contract Management Issues : Cost Overruns on NASA's Shuttle Toilet* (Sözleşme Yönetimi Davaları: NASA'nın Mekik Tuvaletinin Yüksek Maliyeti). Government Printing Office : 1993.

Da Vinci, L. *The Notebooks of Leonarda Da Vinci* (L. Da Vinci'nin Defterleri), düzenleyen ve çeviren Edward MacCurdy, c. 2, New York: Reynal and Hitchcock, 1938.

Davis, W. S. *A Day in Old Rome: A Picture of Roman Life* (Eski Roma'da bir Gün: Roma'da Yaşamın bir Resmi). New York : Biblo and Tannen, 1963.

Dawood, N. J., çev., *The Koran* (Kur'an). New York : Viking, 1990.

Dixon, D. M. "A Note on Some Scavengers of Ancient Egypt" (Eski Mısır'da Bazı Leş Toplayıcılar Üzerine Bir Not). *World Archaeology* 21 (1989) no. 2.

Donno, E. S. *Sir John Harington's a New Discourse of a Stale Subject, Called the Metamorphosis of Ajax* (Sir John Harington'ın Bayat Bir Konuya Açtığı Yeni Yol, Ajax Başkalaşımları). New York: Columbia University Press, 1962.

Dubois, Abbe J. A. *Hindu Manners, Customs and Ceremonies* (Hinduların Alışkanlık, Adet ve Ayinleri). Çev. Henry K. Beauchamp, 3. bas, 1906. Delhi: Oxford University Press, 1978.

Duby, G. *A History of Private Life: Revelations of the Medieval World* (Özel Yaşamın Tarihi: Ortaçağ Dünyasından Örnekler). Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1988.

Dulton, R. *Chateaux of France* (Fransa'daki Şatolar) Londra: 1957.
Edwards, N. *The Archaeology of Early Medieval Ireland* (Erken Ortaçağ Dönemi İrlanda Arkeolojisi). Londra: Batsford, 1990.
Elliott, C. *Princess of Versailles : The Life of Marie Adelaide of Savoy* (Versay Prensesleri : Savoylu Marie Adelaide'ın Yaşamı). New York: Ticknor and Fields, 1992.
Erikson, E. H. *Young Man Luther : A Study in Psychoanalysis and History* (Genç Luther: Bir Psikanaliz ve Tarih İncelemesi). New York : Norton, 1958.
Fannin, J. J. *Johnnies, Biffies, Outhouses, Etc.* (Johnnieler, Biffieler, Evdışı Tuvaletler, vs). Burnet, Tex. : Eakin, 1980.
Florin, L. *Backyard Classic: An Adventure in Nostalgia* (Arka Bahçe Klasiği : Nostaljik bir Serüven). Seattle : Superior Publishing Co., 1975.
Ford, J.H. *Elements of Field Hygiene and Sanitation* (Arazide Temizlik ve Sağlık Unsurları). Philadelphia: P. Blakistons's Son and Co., 1917.
Forman, B. M. "Furniture for Dressing in Early America, 1650-1730," (Erken Dönem Amerikasında Giyimle İlgili Mobilyalar), *Winterthur Potfolio* 22: 149-64, Yaz/Güz, 1987.
Gamerman, A. "An Urban Archaeologist's Manhattan Privy Mystery" (Bir Kent Arkeologunun Manhattan Helâsı Muamması). *Wall Street Journal*, 24 Ağustos 1993, bö. A, s. 12.
Gaunt, J. "A Year to Savour -At Least for Weirdness," *Reuter Library Report*, 27 Aralık 1991.
Geismar, J. H. "Where is Night Soil? Thoughts on an Urban Privy," (Gece Toprağı Nerede? Bir Kent Helâsı Üzerine Düşünceler), *Historical Archaeology* 27 (1993), no. 2: 57-70.
Givens, R., K. Springen ile birlikte. "Splish, Splash, It's More Than a Bath" (Bir Banyodan Ötede), *Newsweek*, 5 Mayıs 1986; 80-81.
Gooderham, G. H. "The Passing of the Outhouse" (Ev Dışı Tuvaletin Göçüşü), *Alberto History* (Kış 1992) : 9-11.
Guerrand, R. *Les Lieux : Histoire des commodites*. Paris: Editions La Decouverte, 1985.
Hamlin, T. *Architecture Through the Ages* (Çağlar Boyunca Mimarlık). New York: Putman's Sons, 1940.
Hardy, Q. "We Can Laugh, But Once Again Japan Has Forged Ahead Us," (Gülebiliriz Tabiî Ama Japonlar Gene Bizi Geçti). *Wall Street Journal*, 10 Kasım 1992, bö. B, s. 1.
Harington, J. *The Metamorphosis of Ajax* (Ajax'ın Başkalaşımı), original bas. yeniden bas., der. Peter Warlock ve Jack Lindsay. Londra: Franfrolico, 1927.
Harris, M. *Privies Galore*. Wolfeboro Falls, N. H. : Sutton, 1990.
Hawke, D. F. *Everyday Life in Early America* (Erken Dönem Amerika'sında Günlük Yaşam). New York : Harper and Row, 1988.
Heurgon, J. *Daily Life of the Etruscans*. (Etrüsklerde Günlük Yaşam) New York: MacMillan, 1964.
Horwitz, T. "Endangered Feces: Paleo-Scatologist Plumbs Old Privies" (Soyu Tükenmiş Dışkılar: Paleo-Skatolog Eski Helâları İnceliyor) *Wall Street Journal*, 9 Eylül 1991, böl. A, s. 1.
Humes, J. C. *The Wit and Wisdom of Benjamin Franklin* (Benjamin Franklin'in Aklı ve Sağduyusu). New York: HarperCollins, 1995.
Jansen, M. "Water Supply and Sewage Disposal at Mohenjo-Daro" (Mohenjo-Daro'da Su ve Kanalizasyon Sistemi). *World Archaeology* 21 (1989), no. 2.
Joyce, P. W. *A Social History of Ancient Ireland* (Eski İrlanda'nın Sosyal Tarihi), c. 1, Dublin : M. H. Gill, 1920.
Keefer, F. R. *Military Hygiene and Sanitation* (Askerî Temizlik ve Sağlık). Londra: Saunders, 1918.
Kelly, C. B. *Best Little Stories From World War II* (II. Dünya Savaşı'ndan En Güzel Fıkralar). Charlottesville, Va. : Montpelier, 1989.

Kilroy, R. *The Compleat Loo: A Lavatorial Miscellany*, Londra: Victor Gollancy, 1984.
Kira, A. *The Bathroom : Criteria for Design* (Banyo: Tasarım Ölçütleri). İthaca, N.Y. : Cornell University Press, 1966.
Kluger, J. "Patently Ridiculous" (Patentli Saçmalıklar), *Discover* (Aralık 1992): 50-53.
Kolanad, G. *Culture Shock! India* (Hindistan'da Kültür Şoku). Portland, Ore.: Graphic Arts Center Publishing Co., Times Bas., 1994.
Lambton, L. *Temples of Convenience* (Rahatlık Tapınakları) New York: St. Martin's, 1979.
Lawrence, A. W. *Greek Architecture* (Yunan Mimarisi). Harmondsworth, İngiltere: Penguin, 1957.
Longford, E. der. *The Oxford Book of Royal Anecdotes* (Oxford Kraliyet Fıkraları Kitabı). Oxford University Press, 989.
Lutske, H. *The Book of Jewish Customs* (Yahudi Adetleri Kılavuzu). New York: Jason Aronson, 1986.
MacCurdy, E. der. *The Notebooks of Leonardo Da Vinci* (L. Da Vinci'nin Defterleri). New York: Reynal and Hitchcock, 1938.
Maddock, T. *Pottery: A History of Pottery Industry and Its Evolution As Applied to Sanitation With Unique Specimens and Facsimile Marks from Ancient to Modern Foreign and American Wares* (Çömlekçilik Sanayiin Tarihi ve Evrimi). Philadelphia: Thomas Maddock's Sons, 1910.
McNeil, I. *Joseph Bramah : A Century of Invention* 1749-1851 (Buluşla Geçen Yüzyıl). New York: Augustus M. Kelley, 1968.
McNeill, W. H. *Plagues and Peoples* (Veba Salgınları ve Halk). New York: Doubleday, 1977.
McPhee, P. *A Social History of France, 1780-1880* (Fransa'nın Sosyal Tarihi). Londra: Routledge, 1992.
Miller, P. C., ve R. Willock. *Continental Cans, Etc. : A Tourist's Guide to European Plumbing* (Kıta Avrupası Zindanları: Turistler için Avrupa Su Tesisatçılığı Kılavuzu). New York: Kanrom, 1960.
Mitman, K. ve Z. İhsan. *Culture Shock! Pakistan* (Pakistan'da Kültür Şoku). Portland, Ore. : Graphic Arts Center Publishing Co., Times Bas., 1991.
Morris, J. *A Winter in Nepal* (Nepal'de Bir Kış). Londra: Rupert Hart-Davis, 1963.
Morse, E. S. "Latrines of the East," (Doğu'da Ayakyolu) *American Architect* . Yen. bas. 18 Mart 1893.
Muir, F. *The Frank Muir Book: An Irreverent Companion to Social History* (Sosyal Tarihin Saygısız Refakatçisi). Londra: Heinemann, 1976.
Muller, K. der. *Brussels: Insight City Guides* (Brüksel: Kent Kılavuzu). Singapur: APA Publications, 1992.
Munan, H. *Culture Shock! Borneo* (Borneo'da Kültür Şoku). Potrland, Ore. : Graphic Art Center Publishing Co., Times bas., 1988.
Nylandar, J. C. *Our Own Snug Fireside: Images of the New England Home 1760-1860* (Sıcacık Ocak Başımız: New England Evinin İmgeleri). New York: Alfred A. Knopf, 1993.
Opie, I., ve M. Tatem, der., *A Dictionary of Superstitions* (Batıl İnançlar Sözlüğü). New York: Oxford University Press, 1989.
Ordronaux, J., *Hints on Health for the Use of Volunteers* (Gönüllüler Ordusunda Sağlık için İpuçları). New York: Appleton, 1861.
Partridge, E. *A Dictionary of Slang and Unconventional English* (Argo ve Gayri Resmi İngilizce Sözlüğü), 7nci bas, New York: Macmillan, 1970.

Planning, O. M. *Toilet Laughs* (Tuvalet Fıkraları). Tokyo: Toto Publishing, 1992.
Quindlen, A. "A (Rest) Room of One's Own," (Kişinin Özel Tuvaleti). *New York Times*, 11 Kasım 1992, Böl. A, s. 2.

Reid, D. *Paris Sewers and Sewermen* (Paris Lâğımları ve Lâğımcıları). Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1991.
Reisner, R. *Grafitti*. New York: Cowles, 1971.
Reyburn, W. *Flushed With Pride: The Story of Thomas Crapper* (Gururla Çekilen Sifon: Thomas Crapper'ın Öyküsü). Londra: MacDonald, 1969.
Reynolds, R. *Cleanliness and Godliness or The Further Metamorphosis* (Temizlik İmandan Gelir ya da Daha İleri Başkalaşım). Garden City, N.Y. : Doubleday, 1946.
Rice, E. *Captain Sir Richard Francis Burton: The Secret Agent Who Made the Pilgramage to Mecca, Discovered the Kama Sutra, and Brought the Arabian Nights to the West* (Sir Richard F. Burton: Mekke'ye Hacca Giden, Kama Sutra'yı Keşfeden ve Arap Gecelerini Batı'ya Getiren Gizli Ajan). New York: Scribner's, 1990.
Richburg, K. "Flushed With Pride in Hong Kong" (Hong Kong'da Gururla Çekilen Sifon), *Washington Post*, 29 Mayıs 1995.
Rivet, A. L. F., der. *The Roman Villa in Britain* (İngiltere'deki Roma Villası). New York: Praeger, 1969.
Roach, M. "Jhat I Learned From Dr. Clean ...," (Dr. Clean'den Ne Öğrendim), içinde *Reader's Digest* (Şubat 1995): 61-64.
Shepherd, C. "News of the Weird," (Garip Haberler), *The State Journal-Register* (Springfield, III.)24 Mart 1995, bö. A, s. 11.
_____ "News of the Weird," *Fresno Bee*. 31 Aralık 1994, bö. A, s. 2.
_____ "News of the Weird," *Fresno Bee*. 30 Temmuz 1994, bö. A, s. 2.
_____ "News of the Weird," *Star Tribune*. 28 Ekim 1993, bö. E, s. 11.
_____ "News of the Weird," *Star Tribune*. 1 Nisan 1993, bö.E, s. 13.
_____ "News of the Weird," *Star Tribune*. 18 Şubat 1993, böl. E, s. 7.
Sinclair, K. I. Wong Po-Yee ile birlikte. *Culture Shock! China* (Çin'de Kültür Şoku). Portland, Ore. : Graphic Arts Center Publishers, 1990.
Spears, R. A. *Slang and Euphemism* (Argo ve Hüsnütabir). New York: Jonathan David, 1981.
Stevenson, J. *The Life and Death of King James the First of Scotland* (İskoçya Kralı I. James'in Yaşamı ve Ölümü). Glasgow: Maitland Club, 1837.
Tenenbaum, D. "Sludge." (Çirkef) *Garbage* (Ekim/Kasım 1992).
Tindall, B., ve M. Watson. *Did Mohawks Wear Mohawks? And Other Wonders, Plunders and Blunders*. New York : Morrow, 1991.
Turner, E. S. *The Shocking History of Advertising* (Reklamcılığın Şaşırtıcı Tarihi), İngiltere: Penguin, 1968.
United States Army Infantry School. *Introduction to Field Sanitation* (Arazide Temizlik ve Sağlığa Giriş). Fort Benning, Ga.: U.S. Government, 1984.
Vespucci, Amerigo. *Letter to Piero Soderini, Gonfaloniere.* (Piero Soderine'ye Mektup). Çev. George Tyler Northup. Princeton, N.J. : Princeton University Press, 1916.
Wallechinsky, D. ve I. Wallace. *The People's Almanac*. Garden City, N.Y.: Doubleday, 1975.
Wallechinsky, D. ve I. Wallace. *The People's Almanac no. 2*. New York: Morrow, 1978.
Ward, A. "Seattle: Bawdy Past, Perfect Present," (Müstehcen Geçmiş, Mükemmel Bugün), *Forbes American Heritage* (Nisan 1994): 70-88.
Weber, W. J. *The Unflushables: Outhouses, History and Humor* (Foşurdatılamayanlar: Ev Dışı Tuvaletler, Tarih ve Mizah). Indianapolis, Ind.: Weber, 1989.
Wheeler, B. E. *Outhouse Humor: A Collection of Jokes, Stories, Songs, and Poems About Outhouses and Thundermugs, Corncobs and Honey-dippers, Wasps and Spiders, and Sears and Roebuck Catalogues* (Ev Dışı Tuvalet Mizahı: Ev Dışı Tuvaletler Hakkında Şakalar, Öyküler, Şarkılar ve Şiirler Seçkisi). Little Rock, Ark.: August House, 1988.
Wilton, T. "Potty Theories" (Oturak Kuramları), *New Statesman and Society* 7 (1 Nisan

1994), no. 296, s. 26.
Wolfe, T. *The Right Stuff* (Doğru Malzeme). New York: Farrar, Straus Giroux, 1979.
Wood, T. *What They Don't Teach You About History* (Tarih Konusunda Size Öğretilmeyenler). New York: Derrydale, 1990.
Wrihgt, L. *Clean and Decent : The Fascinating History of the Bathroom and the Water Closet and of Sundry Habits, Fashions and Accessories of the Toilet Principally in Great Britain, France and America* (Temiz ve İffetli: Banyo ve WC ile İngiltere, Fransa ve Amerika'daki Çeşitli Tuvalet Alışkanlıkları, Modaları ve Aksesuarlarının Büyüleyici Tarihi). Londra: Routledge and Kegan Paul, 1960.
Yin, S. M. *Culture Shock! Burma* (Burma'da Kültür Şoku). Potrland, Ore. : Graphic Arts Center Publishing Co., Times bas. 1994.
Zhu, J. der. *China : Toilet Needs to Be Revolutionized* (Çin: Tuvaletlerde Devrim Şart), 1988.
_____ "The Toilet: A Celebration." (Tuvalet: Bir Kutlama). *Harper's* (Temmuz 1993).
_____ "Is Elvis Dead?" If So, What Killed Him? Verdict Is Due Today." (Elvis Öldü mü? Eğer Öldüyse Nedeni Neydi? Karar Bugün Belli Olacak) *Wall Street Journal* , 29 Eylül 1994, bö. A, s. 1.
_____ *The Encyclopedia of Classical Mythology* (Klasik Mitoloji Sözlüğü). New York: Prentice-Hall, 1965.

TEŞEKKÜR

Akşamları yemek masasında, tuvaletin tarihi hakkında yaptığımız sayısız sohbetlere dayandıkları için aileme ve bütün dostlarıma teşekkür etmek isterim. Gösterdikleri bağlılık ve midelerinin metaneti, görev sorumluluğundan çok daha ötedeydi. Özellikle çeviriler konusunda bana yardımcı olan kişilere teşekkürü borç bilirim: Betsy Braden (Fransızca), Laura L. (Çince) ve Fusae ve Tetsushie Okawa (Japonca). Bundan başka, en yakınlarımın desteği ve editörlük becerileri olmasa bu çalışmayı tamamlamam mümkün olamazdı: Melissa Hudson, Sandy Muraca, Hal Horan, Fatima Rodigues, Robert Grossman, Robert ve Ingrid Bolding, Peryler, Eileen Dunn, Justine Hunter ve Tim Wells. Ve elbette: Teşekkürler anneciğim!

İÇİNDEKİLER

Başlamadan Önce 7

1 Uygarlığın Şafağı 9

2 Ortaçağ : Sir Lancelot'nun Tuvaleti 24

3 Yeniçağ Öncesi Avrupa : Cinselliğin Uyanışı 42

4 Aydınlanma Çağı : Yaygın Komadlar 1700-1800 61

5 Viktorya Çağı : Resmi ve Ağırbaşlı İdrar Çanakları 73

6 Yirminci Yüzyıl : Klozetten Öteye 1920'den Günümüze 97

7 Dünyadaki İnanılmaz Temizlik Alışkanlıkları ve Âdetleri 114

8 Bil Bakalım Ne Yapıyorum? 127

9 Tuvalet Kâğıdı Rulosu 131

10 Doğu ve Ötesindeki Ülkelerin Gizemleri 140

11 Hükümet ve Tuvalet 155

12 Son Hamle : Tuvalet Öyküleri 168

Tuvalet Sözlüğü 181

Kaynakça 184

Teşekkür 189